

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКИ ЗБОРНИК

Књига XX

У част
20. броја *Етно-културолошког зборника*
и
22 године рада *Етно-културолошке радионице*

УДК 008:39(082.1)

ISBN 978-86-907131-2-7

WORKSHOP FOR ETHNOLOGICAL AND CULTURAL STUDIES – SVRLJIG

Book XX

ETHNO-CULTURAL ANNALS

for the study of the culture of eastern Serbia
and the neighbouring regions

Editor-in-Chief

Sreten Petrović

Editor

Nedeljko Bogdanović

Editorial Staff

Petar Vlahović, Mihaj N. Radan, Dragan Žunić,
Stanka Janeva, Ivica Todorović, Rade Milojković,
Irena Ljubomirović, Vojislav Filipović, Zoran Vučić

Editorial Secretary

Slaviša Milivojević

Svrljig
2016

УДК 008:39(082.1)

ISBN 978–86–907131–2–7

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКА РАДИОНИЦА – СВРЉИГ

књига XX

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКИ ЗБОРНИК

за проучавање културе источне Србије
и суседних области

Главни и одговорни уредник

Сретен Петровић

Уредник

Недељко Богдановић

Редакција

Петар Влаховић, Михај Н. Радан, Драган Жунић,
Станка Јанева, Ивица Тодоровић, Раде Милојковић,
Ирена Љубомировић, Војислав Филиповић, Зоран Вучић

Секретар редакције

Славиша Миливојевић

Сврљиг
2016

Издавач:
ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКА РАДИОНИЦА – СВРЉИГ
Боре Прице 2, Сврљиг, тел. 018/ 821–059
www.kcsvrljig.rs

За издавача:
Раде Милојковић

Рецензенти:
Срећен Пејровић
Недељко Бојдановић
Војислав Филиповић
Ивица Тодоровић

Лектор
Недељко Бојдановић

Превод резимеа на енглески:
Марина Цветковић

Класификација
Тајјана Филиповић – Радулашки

Припрема и штампа
Чиџоја штампа, Београд

Тираж
300

Штампано 2016

Етно-културолошки ЗБОРНИК, књ. XX, Сврљиг 2016

ДУХОВНА И МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА СТАНОВНИШТВА
ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ И СУСЕДНИХ ОБЛАСТИ

У овом броју Зборника доносимо прилоге
етнолошких, археолошких и културолошких
истраживања културе источне Србије
и суседних области

Председник Савета Етно-културолошке регионице
мр Раде Милојковић

Председник Управног одбора Етно-културолошке регионице
проф. др Сретен Петровић

Савет редакције зборника

др Радост Иванова (Софија)
др Танас Вражиновски (Скопје), др Драган Жунић (Ниш)
др Сретен Петровић (Београд), др Недељко Богдановић (Ниш)
др Анна Плотникова (Москва), др Бранимир Ђорђевић (Ниш)
др Весна Марјановић (Београд), мр Раде Милојковић (Сврљиг)
др Милена Беновска-Събкова (Софија), др Владимир П. Петровић (Београд)
др Оливера Васић (Београд), Дејан Крстић (Зајечар)

Садржај

Предговор	11
---------------------	----

I

ЕТНОЛОШКА И ФИЛОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

<i>Недељко Бојдановић</i> РОМИ У СВРЉИШКОМ КРАЈУ СРЕДИНОМ XIX ВЕКА	15
<i>Зоран Вучић</i> НАРОДНИ ГОВОРИ ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ У СЛУЖБИ САВРЕМЕНЕ КЊИЖЕВНОСТИ	25
<i>Љубиша Рајковић Кожељац</i> ФУНКЦИЈА РИМЕ У ГОВОРНИМ НАРОДНИМ ТВОРЕВИНАМА	29
<i>Драгољуб Злајковић</i> О ИГЊАТОВОМ ДАНУ, ПОЛОЖАЈНИКУ И ПРВОЈ ПОСЕТИ У ПИРОТСКОМ КРАЈУ И СУСЕДНИМ ОБЛАСТИМА	39
<i>Нина Аксић</i> ТРАДИЦИОНАЛНЕ ДРУШТВЕНЕ ИГРЕ И ДЕЧЈЕ ИГРАЧКЕ ТИМОКА	51
<i>Дејан Крстић</i> ПРОРОЦИ У СРЕДЊЕМ ТИМОКУ	67
<i>Ана Савић Грујић</i> УСМЕНО ПРЕДАЊЕ КАО СЛОЈ ДИЈАЛЕКАТСКОГ РЕЧНИКА	85

II

АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

<i>Владимир П. Пејровић, Војислав Филиповић</i> АРХЕОЛОШКА ИСКОПАВАЊА ЛОКАЛИТЕТА ТИМАКУМ МАЈУС – Ископавања 2015. године –	93
<i>Драјана Анђионовић</i> ДВЕ ТЕСЛЕ ТИПА АЛТХАЈМ ИЗ СВРЉИГА	97
<i>Бојан Појовић, Гордана Јеремић</i> НАЛАЗИШТЕ „БУНАВЕЈСКО“ У СУШЕВЉУ/РЕПИШТУ КОД ВЛАДИЧИНОГ ХАНА – Археолошка и експериментална истраживања . .	105

III

ТЕОРИЈСКЕ И МЕТОДОЛОШКЕ НЕДОУМИЦЕ у истраживању и тумачењу народне културе

<i>Срећен Пејровић</i> СЕЛО – ТЕМЕЉ СРПСКЕ ДРЖАВЕ – Прилог <i>Појису Сврљишкој среза 1863.</i> . .	117
<i>Недељко Бојдановић</i> ДАЉИ ПУТЕВИ ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ОБРАДЕ ПРИЗРЕНСКО- ТИМОЧКИХ ГОВОРА	135

ХРОНИКА

Осврти и прикази

Љубиша Рајковић Кожељац: <i>Речник шимочкој говора</i> , Лексика, Неготин 2014, стр. 660 (Слободан Реметић)	151
Драгољуб Златковић: <i>Речник, пиротској говора, I-II</i> , Службени гласник, Београд 2014, стр. 574+604 (Недељко Богдановић)	154
<i>Пиротски крај</i> . Насеља, порекло становништва, обичаји. Едиција Корени. Репринт издање. Приредио Борисав Челиковић; ЈП <i>Службени гласник</i> и САНУ, књ. 26, Београд, 2015. (Сретен Петровић)	157
Мирослав Б. Ђурђановић: <i>Грејачки микрорејон</i> (жртве ратова и буна у 19. и 20. веку), Nais print dizajn, Ниш 2014, стр. 180 (Недељко Богдановић)	159
In memoriam: Др Бранимир Ђорђевић 1942–2016 (Сретен Петровић)	161
АНЕКС.	163
In memoriam: Др Оливера Васић 1946–2015 (Ивица Тодоровић)	165
Нови сарадници зборника	167
Спонзори	169

Contents

Foreword	11
--------------------	----

I

ETHNOLOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH

<i>Nedeljko Bogdanović</i> ROMA PEOPLE IN THE AREA OF SVRLJIG IN THE MIDDLE OF THE 19 TH CENTURY	15
<i>Dragoljub Zlatković</i> ON IGNJAT'S DAY, "POLOŽAJNIK" IN HIS FIRST VISIT IN THE AREA OF PIROT AND NEIGHBOURING REGIONS	25
<i>Nina Aksić</i> TRADITIONAL BOARD GAMES AND CHILDREN'S TOYS OF TIMOK	29
<i>Dejan Krstić</i> PROPHETS IN THE AREA OF MIDDLE TIMOK.	39
<i>Zoran Vučić</i> FOLK SPEECH OF EASTERN AND SOUTHERN SERBIA SERVING FOR THE PURPOSE OF CONTEMPORARY LITERATURE	51
<i>Ana Savić Grujić</i> ORAL TRADITION AS A FORM OF THE DIALECT DICTIONARY	67
<i>Ljubiša Rajković Koželjac</i> THE ROLE OF RHYME IN SPOKEN FOLK TRADITION	85

II

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH

<i>Vladimir P. Petrović, Vojislav Filipović</i> ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE SITE TIMACUM MAIUS – Excavations in 2015 –	93
<i>Dragana Antonović</i> TWO ADZES OF ALTHEIM TYPE FROM SVRLJIG.	97
<i>Bojan Popović, Gordana Jeremić, Marija Jović</i> THE SITE "BUNAVEJSKO" IN SUŠVLJE/REPIŠTE NEAR VLADIČIN HAN . .	105

III

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL DOUBTS IN RESEARCH AND INTERPRETATION OF THE FOLK CULTURE

<i>Sreten Petrović</i> VILLAGE – FOUNDATION OF SERBIAN STATE – <i>Supplement to the Register of Svrljig Region in 1863</i>	117
<i>Nedeljko Bogdanović</i> FURTHER PATHS OF LEXICOGRAPHY PROCESSING OF PRIZREN- TIMOK SPEECH	135

CHRONICLES

Reviews and retrospectives

Ljubiša Rajković Koželjac, <i>Recnik timočkog govora (Dictionary of the Timočki Speech)</i> . Leksika, Negotin 2014, 660. (Slobodan Remetić)	151
Dragoljub Zlatković, <i>Recnik pirotskog govora (Dictionary of the Pirotski Speech)</i> , I-II. JP Sluzbeni glasnik Belgrade, 2014, 574+604. (Nedeljko Bogdanović)	154
<i>PirotPirotski kraj (The Area of Pirot)</i> . Settlements, the origin of inhabitants customs. Edition Koreni, Remprint Edition, Edited by Borislav Celikovic, JP Sluzbeni glasnik and SASA, volume 26, Belgrade, 2015, 1045. (Sreten Petrović)	157
Miroslav B. Đurđanović, <i>Grejacki mikrorejon (Micro region of Grejac)</i> , (victims of wars and uprisings in the 19 th and 20 th century), Nais print dizajn, Niš 2014, 180. (Nedeljko Bogdanović)	159
In memoriam: dr Branimir Đorđević 1942–2016 (Sreten Petrović)	161
Annex	163
In memoriam: dr Olivera Vasić 1946–2015 (Ivica Todorović)	165
New associates in the Ethno-Cultural Annuals	167
Sponsors	169

Предговор

Пред читаоцима је XX, јубиларни број *Етно-културолошког зборника* којим обележавамо две деценије излажења ове публикације. Први број се појавио 1995. године. У овом периоду редакција Зборника и њен Савет, борили су се са нимало лаким изазовима времена које је обележило завршницу другог миленијума, а и почетке првих деценија новог века. Захваљујући подршци спонзора и донатора, стрпљивошћу и оптимизмом чланова редакције, Управе и Савета Радионице, изнесено је 20 бројева ове публикације. А о овом броју саопштавамо.

Први блок радова под насловом *Етнолошка и филолошка истраживања* доноси седам текстова. Недељко Богдановић прилаже рад под насловом *Роми у сврљишком крају средином XIX века* користећи, пре свега резултате *Пойиса Сврљића* из 1863. године, који се налази у штампи. Драгољуб Златковић у тексту: *О ићнаишовом дану, йоложајнику и йрвој йосеиши у йироишском крају и суседним обласиима*, на емпиријски богатом материјалу из пиротскога краја и околине, обogaђује читаоца занимљивим детаљима из комплексног игњатовданског обичаја, и у томе, посебно, о улози полагајника. Реч је о сазнањима која до сада нису била у етнолошком оптицају. Рад Нине Арсић, *Традиционалне друшћивене ийре и деце ийрачке Тимока* поглавито је ослоњен на материјале садржане у најновијим дијалекатским речницима тимочког говора. Најзад, у тексту *Пророци у средњем Тимоку* Дејан Крстић је, прикупивши бројне примере из средњег Тимока, размотрио феномен прорицања и његову традицију. Пророци, као посебно надарени људи, налазе се у специфичном односу са божанским силама. Рад, иначе, прави диференцију између прорицања и гагања.

У радовима филолошког карактера, попут огледа: *Народни йовори ийсточне и јужне Србије у служби савремене књижевности*, Зоран Вучић указује на значај дијалекатских говора источне и јужне Србије на романескно и песничко стварање. Следи рад *Усмено йредање као слој дијалекатској речника* у коме Ана Савић Грујић, поводом *Речника йимочкој йовора* Љубише Рајковића Кожељца, говори о значају народних умотворина, посебно песничких, на богаћење лексике. Овај део првога блока, илустративно заокружује ауторски текст Љубише Рајковића Кожељца *Функција риме у йоворним народним йворевинама*, у коме се говори о функцији риме у народним изрекама, пословицама, загонеткама.

Други блок Зборника посвећен је *Археолошким истраживањима*. Научни посленици – који већ деценију раде на локалитету *Тимакум Мајус* код Нишевца – Владимир П. Петровић и Војислав Филиповић, упознају нас са најновијим прошлогодишњим резултатима истраживања на овоме локалитету. Драгана Антоновић у тексту *Две йешле шийа алйхајм из Сврљића* анализира две бакарне, односно бронзане тесле из каснога енеолита пронађене у околини Сврљига. На крају овога блока троје археолога: Бојан Поповић, Гордана Јеремић и Марија Јовић објављују рад посвећен налазишту „Бунавејско“ код Владичинога Хана. На томе локалитету спроведен је необичан оглед након завршених археолошких истраживања. Тачније, организован је архео-етнолошки експеримент паљења објекта на остатацима напуштене куће од лаког материјала из XX века. Сврха

експеримента је да се дође до података о начинима и принципима паљења и урушавања овакве врсте објеката.

Трећи блок радова у рубрици: *теоријске и методолошке недоумице у истраживању и шумаћењу традиционалне културе* доноси два текста. Први је повезан са питањима која провоцира предстојеће публикавање *Пописа среза Сврљића* из 1863. године. Тим поводом Сретен Петровић објављује рад: *Село – шемељ српске државе – Прилози Попису Сврљишкој среза 1863*, у коме се говори о селу као нуклеусу српске државе, са посебним освртом на феномен задругарства у српским селима од средњег века до данас. Говори се о животу људи у задрузи, као и о самој организацији задруге. На крају овога рада, на основу резултата Пописа из 1863. године, приложен је табеларни преглед бројчано већих домаћинстава са преко 14. чланова. Најзад, у овој рубрици је и рад претежно лексикографског карактера Недељка Богдановића. Како су се претходне деценије појавили значајни дијалекатски речници призренско-тимочких говора – о којима је понешто писано у претходним бројевима нашега Зборника, а и у овоме броју, посебно – Н. Богдановић у тексту *Даљи иушеви лексикоарфске обраде призренско-тимочких говора* указује на потребу обједињавања дијалекатских речника призренско-тимочких говора, предлажући израду једнога сводног речника. Аутор указује и на низ отворених питања теоријског и методолошког карактера са којима је повезан такав подухват.

У рубрици *Хроника*, налазе се осврти и прикази два обимна дијалекатска речника, Љубише Рајковића Кожељца, *Речник тимочкој говора* и Драгољуба Златковића, *Речник, широјској говора, I-II*. Најзад, доносимо и приказ обимне монографије о *Пирошком крају* из пројекта: *Насеља, порекло становништва*. На крају је представљена и књига *Грејачки микрорејон* Мирослава Б. Ђурђановића.

Желимо да нагласимо да су ову јубиларну XX свеску Зборника као и предстојеће публикавање VIII књиге *Културне историје Сврљића*, а под насловом: *Попис Сврљића 1863*. финансијски издашно помогли наши традиционални спонзори: Винарија „*Status*“, Комбинат „*Цона*“, Конфекције „*David*“ и „*Kassker*“. Исто тако, Управа *Етно-културолошке радионице* жели да истраже своју благодарност новом донатору, фирми *Лековићо биле* „*Jeligor*“ из Сврљига. Коначно, активиран је стари спонзор Радионице, који данас послује под фирмом „*Mega*“, такође из Сврљига, од којег Радионица очекује примерену подршку у наредном периоду.

Подсећамо читаоце да су од 2007. године, тачније, од XII свеске Зборника, наредни бројеви *Етно-културолошкој Зборника* доступни најширем кругу заинтересованих, у земљи и иностранству. Зборници се налазе на сајту www.kcsvrljig.rs.

Информација будућим ауторима. Редакција ће радове примати до 1. маја текуће године. Потребно је да рад до 1 а/т, са прилозима, поседује и краћи резиме. Аутори који први пут шаљу свој текст треба да наведу основне податке о себи. Назив институције у којој ради, као и ужу област научног рада.

За иностране ауторе је, осим претходно наведених услова, потребно да резиме (**Abstract**) на матерњем језику (*руском, бујарском, украјинском, македонском, словеначком*) буде *нешто дужи*, до 1.500 карактера, како би, преведен на *српски*, омогућио читаоцима упознавање са основним идејама рада.

Сретен Петровић
Раде Милојковић
Недељко Богдановић

I
ЕТНОЛОШКА И ФИЛОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

РОМИ У СВРЉИШКОМ КРАЈУ СРЕДИНОМ XIX ВЕКА

У раду се даје преглед ромских породица (ковачких Цигана) према попису Сврљишког среза 1863. године. Уз спискове презимена, као и имена мушких и женских особа, са годинама старости, указује се на размештај ромских породица по селима, и изводе закључци о старосној структури ромског становништва.

Кључне речи: Сврљиг, Роми, попис 1863.

За сагледавање историје Рома на тлу источне Србије, држимо, важан је сваки податак, а ми смо у прилици да погледамо стање ромске популације у сврљишком крају (Општина Сврљиг, некада „Срез сврљички“ коме смо додали села Лабуково и Гојмановац, која данас спадају у ову општину, а одузели Миљковац, Топлу и Бели Поток (који више не припадају овој општини) према попису становништва из 1863. године. Тај попис иначе је врло користан, јер садржи имена и презимена свих укућана, као и године њихове старости, а јединице пописа (куће, домаћинства) структуриране су тако да се најпре наводи домаћин, а затим сви укућани по редоследу и односу према домаћину као централној личности, односно старешини домаћинства (жена, син, кћи, снаха, унук, унука; пасторак, пасторка; посинак; брат (његова жена као снаха домаћинова), братанац, братаница, посинак, пасторак, отац, мајка, маћеха). Код имена домаћина бележи се његово занимање. У посебној рубрици даје се попис имовине која подлеже процени и опорезивању. Пратили смо попис свих села која данас припадају општини Сврљиг, и извукли податке о породицама Рома. У пописима арачких глава (доступни су нам пописи за 1836. и 1839. годину, и то само за нека сврљишка села), нема спомена Рома. Попис из 1863. године, иначе потпунији, има и такве породице. Разуме се, по ондашњој административној националној номенклатури, свуда стоји да су то породице Цигана. После пописа циганских домаћинстава, изложићемо и нека своја сазнања која нам је омогућио увид у овај попис, а покушаћемо и извесну систематизацију (иначе оскудних али драгоцених) података које нам попис даје.

Редослед села је редослед Пописа. Цифре у косим заградама означавају пописни лист на којем се налази име које следи. Списак садржи редне бројеве ромских домаћинстава, а цифре за њим (у заградама) означавају редни број списка општине на којем се дотично домаћинство води.

Општина Давидовска

Рагмировац /0006/

1. (29). Усеин Алилковић (41), ковачки Циганин; жена: Мина (40), кћи: Кошута (2).

Давидовац /0011/

2. (52). Алија Асковић (39), ковачки Циганин; жена: Анка (35), синови: Осман (13), Лила (4), кћери: Мита (12), Гила (10), Фема (4), Цвета (4), Јелена (3).

Галибабинац /0034/

3. (149). Усеин Алилковић (40), ковачки Циганин; жена: Јелка (40), сина: Ариф (7), кћери: Дика (7), Гркиња (4)

4. (150). Алија Алилковић (33), ковачки Циганин; жена: Миља (33), синови: Ариф (6), Салија (3), кћи: Тоцка (4).

Ойшћина Појшичка

Којајкошара /0039/

5. (26). Јон Османовић (38), ковачки Циганин; жена: Ђула (30), синови: На-ста (10), Ариф (8), Усеин (6), кћери: Настасија (10), Аница (3).

Појшица /0049/

6. (75). Ибра Мемешковић (58), ковачки Циганин; жена: Аница (40), синови: Алил (14), Ариф (12), кћи: Фрајла (4).

Пирковац – Нема

Ойшћина Нишевачка

Нишевац /0074/

7. (88). Аско Јусуфовић (81), ковачки Циганин; жена: Мага (80), син: Миш-ко (26), кћи: Кита (20), снаја: Дуда (25), унуке: Стана (6), Зона (1)

Плужина /0091/

8. (162). Осман Алијћ (58), ковачки Циганин; синови: Маша (15), Салко (11), кћи: Гита (18).

Ойшћина Лалинска

Сливје /0097/

9. (20). Алилко Ибрић (28), ковачки Циганин; жена: Гита (20), синови: Јуса (5), Мита (2), Бан (1)

Лалинац /0117/

10. (111). Бала Калић (40), Ковачки Циганин; жена: Кана (40), синови: Ариф (16), Шаја (14), Дема (1), кћери: Гркиња (16), Зеина (14), Фема (13), Ђулка (7), Ђука (4).

11. (113). Осман Селимовић (30), ковачки Циганин; жена: Акица (28), синови: Уско (8), Мита (4), Бела (2), кћери: Стана (15), Ђула (12), Зејна (10).

Грбавце /0134/

12. Аско Ибрић (74), ковачки Циганин; син: Алилко (36), снаја: Павлија (25), унуци: Шаја (12), Маша (10), унуке: Дика (7), Гркиња (2).

Ойштина Драјинска

Драјинац /0149/

13. (83) Ибра Барјамовић (39), ковачки Циганин; жена Кадивка (36), синови: Осман (14), Бала (8), Маша (7), Дема (4), Ариф (1), кћери: Фема (5), Тана (4), снаја: Мина (18).

Ойштина Рибарска

Црнољевица /0163/

14. (47). Осман Ацковић (40), ковачки Циганин; жена: Јека (40), син: Жика (3), пасторке Кадивка (16), Мара (8).

Белоње /0176/

15. (98). Алија Фазлијћ (38), ковачки Циганин (38); жена: Тона (30), синови: Маша (15), Бела (12), Мита (5), кћи: Дона (8).

Рибаре /0189/

16. (142). Усеин Усуфовић (78), ковачки Циганин; жена: Ана (70), синови: Рака (32), Дона (25), унук: Мита (5), унуке: Најда (6), Мина (2).

Ђуринац /0197/

17. (178). Манча Ђеримовић (30), ковачки Циганин; жена: Дуда (25), син: Бећир (1), мати: Ђука (50).

Ойштина Гулјанска

Лозан – Нема

Гулијан /0228/

18. (103) Уско Мидић (88), ковачки Циганин; жена: Гина (80), син: Аско (36), снаја: Назлија (30), унук: Меца (15), унуке: Дуда (6), Вена (4), Дона (1).

Окрулицица /0239/

19. (138) Рама Османовић (26), ковачки Циганин; жена: Стана (22), синовац: Осман (9), синови-ца: Дуда (14).

/0240/

20. (141) Уско Ђеримовић (25), ковачки Циганин; жена: Дона (25), кћи: Вемија (2).

Ойштина Варошка

Варош /0248/

21. (32) Јон Асковић (40), ковачки Циганин; жена: Ана (40), син: Осман (16), кћери: Мита (14), Цона (7), Дена 3), Вена (4).

Ойштина Преконошка

Преконоја /0277/

22. (97) Селим Ђеримовић (28), ковачки Циганин; жена: Цона (17)/0278)

23. (100) Ариз Љотић (20), слуга из Турске.

24. Мерко Усеиновић (60), ковачки Циганин; жена: Зеина (50), синови: Тана (23), Мита (18), Ариф (1), кћери (Дона (10), Мина (5), Гаца (6)).

Ойшћина Бурдимска

Тијовац /0286/

25. (29) Мита Калић (34), ковачки Циганин; жена: Јека (30), синови: Бала (5), Осман (5), Ариф (3), кћи: Дика (6).

Бучум /0293/

26. (57) Бита Калић (35), ковачки Циганин; жена: Бона (20), синови: Бела (7), Ариф (4), Шаја (1), кћи: Дика (2), нећак: Шаја Ибишевић (15).

Бурдимо (0308)

27. (132) Омер Калић (30), Ковачки Циганин; жена: Кита (25), синови: Бела (4), Аско 1, кћи: Гркиња (9); старац: Вазлија 80.

Ойшћина Изворска

Извор /0228/

28. (96) Мустава Рецић (38) ковачки Циганин; жена: Зеина (30), синови: Уско (18), Баџи (16), Дурма (13), кћи: Јелка (4), брат: Осман (30), снаја Гина (30).

Ойшћина Влахово

Влахово /0349/

29. (42) Осман Рамић (22), ковачки Циганин; жена: Гркиња (20), кћери: Мата (4), Дица (1)

Манојлица /0372/

30. (93) Мустафа Алијић (30), ковачки Циганин; жена: Бисерка (25), кћери: Тана (5), Дуда (3), Мара (1), браћа: Демир (25), Јона (15), снаја: Мита (20), синовац: Ариф (3), мати: Аница (60).

Луково /0390/

31. (168) Кадрија Фазлић (42), ковачки Циганин; жена: Шаина (30), синови: Ариф (14), Смаил (8), Бела (6), Усеин (3), Осман (2), Дема (1), кћери: Дона (8), Дуда (5).

Ойшћина Гушевачка

Околишће /0403/

32. (42) Бећир Алијић (31), ковачки Циганин; синови: Ариф (8), Алија (5), кћери: Мара (6), Тана (1).

Гушевац /0417/

33. (97) Осман Бекић (39), ковачки Циганин; жена: Јена (37), синови: Алија (18), Дема (14), Мустафа (7), кћери: Кадивка (10), Мацана (3), снаја: Јемша (27), унука: Росана (1).

Периш

34. (156) Усеин Алијић (41), ковачки Циганин; жена: Стана (40), синови: Селим (25), Осман (10), Мустафа (6), Мута (5).

Ойштина Шљивовачка

Жељево – Нема

Мерцелаш (0444)

35. (55) Алија Селимовић (35), Ковачки Циганин; жена: Дона (30), синови: Ариф (10), Мита (6), кћери: Гица (15), Зејна (4).

Шљивовик /0458/

36. (114) Аско Барјамовић (48), Ковачки Циганин; жена: Гита (40), синови: Рама (19), Шајка (9), кћи: Мина (15), снаја: Дуда (16).

Села Лабуково и Гојмановац немају Цигане.

Нека запажања стижу већ на први поглед:

Код свих кућа стоји да су „ковачки Цигани“;

сва презимена и највећи део имена су муслиманског порекла, што би водило и закључку и о исламској вероисповести;

у свим селима постоји по једна ковачка, мајсторска, циганска породица, изузев Галибабинца и Лалинца, са по две, што може говорити о њиховој функционалној насељености – да опслужују мајсторлуком село у коме су насељени;

већина породица, сем ретких изузетака, налази се на крају спискова, што би могло говорити да су ту смештана на периферном месту, као припадници друге вере, или нације, али може се то тумачити и тако да су то породице које су дошле накнадно, и сместиле се на граници урбане јединице.

О именима Рома у прошлости већ смо имали прилику да пишемо, и тај напис може бити добра основа за занимљиву паралелу. Ради се о именима Рома у прошлости Пирота и околине, на основу *Тештера Малој Ристи* из 1858. године¹ и других извора. Истина, Пирот је у то време већ био надалеко чувена чаршија, са бројном ромском популацијом, док Сврљига уопште нема у Попису, јер се није урбано конституисао. Нарастањем Дрвена, и његовим проглашењем за административни центар ове регије (1904. године), отпочеће и засељавање Рома у њему, који су потом имали своју махалу, и свој живот у њој, који више није био онако радикално „ковачки“ као што је то у селима при попису 1863. године.

Презимена: Алиј(и)ћ 4,² Алилковић 3, Асковић 2, Ацковић, Барјамовић 2, Бекић, Ибишевић, Ибрић 2, Јусуфовић, Калић 4, Љотић, Мемешковић, Митић, Османовић 2, Рамић, Реџић, Селимовић 2, Усеиновић, Усуфовић, Фазлијић 2, Феримовић 3.

¹ Недељко Богдановић: *Ромска имена у Пирошу и околини*, у: Србистички прилози (Зборник у част проф. Славка Вукомановића), Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд 2005, стр. 45–49.

² Ако презиме носи више од једне породице, њихов број ћемо давати уз презиме. Тамо где цифре нема, значи да презиме носи само једно домаћинство.

Презимена има колико и кућа (породица), дакле 36, а 37. презиме односи се на Шају Ибишевића, који је, као нећак, живео у породици Бите Калића у Бучуму.

По правилу, у породици се не јавља исто име од кога је изведено презиме, сем у кућама 19 где у породици Османовића има и једног Османа (9 година), и 32, где у кући Алијића постоји и Алија (5 година).

Иако су сва презимена на *-ић*, изведена су од муслиманских имена. Тај хибридни карактер иначе присутан у животу Рома у неромском окружењу, види се и у творби неких основа презимена, када се форматом *-ко* граде хипокористици, као у Срба: Алил-*ко*(вић), Мемеш-*ко*(вић), Ац-*ко*(Хасан > Хас-*ко* > Ацко > Ацко)-вић. Сличне хипокористике имамо и у фонду имена (в. ниже).

Пошто се презимена изводе према именима предака, могло би се погледати да ли се сва имена која чине основу презимена налазе међу актуелним именима. Примећује се да добар број презимена садржи имена која више нису у списку живих имена, што би могло говорити о могућој смени у фонду ономастикона. Таква презимена јесу: Барјамовић, Бекић (уколико није према Бећир), Ибишевић, Јусуфовић, Калић, Љотић, Мемешковић, Реџић, Фазлијић, Ђеримовић.

Није нам, нажалост, познато да ли су сврљишки Роми поред српског знали и ромски језик (сви наши сусрети са савременицима, уз инсистирање на томе да ли су од својих старих нашто чули или научили о своме циганском језику, остала су безуспешна). Тога се нико не сећа. Ако неку жену и спомену, увек додају да је то „врачара“ која је из другог краја дошла „у сврлишко“, али чврст доказ за то немају.

Мушка имена

Алија 6	Манча
Алил	Маша 5
Алилко 2	Мерко
Ариз	Меца
Ариф 12	Мита 7
Аско 5	Мишко
Бала 3	Мустава
Бан	Мустафа 3
Баци	Мута
Бела 6	Наста*
Бећир 2	Омер
Бита	Осман 13
Вакија	Рака
Дема 3	Рама 2
Демир	Салија
Дена	Салко
Дона	Селим 2
Дурма	Смаил
Жика	Тана
Ибра 2	Усеин 6
Јон 2	Уско 3
Јона	Хаса
Кадрија	Шаја 3
Лила	Шајка

Женска имена

Ана 2	Јелена
Аница 3	Јелка 2
Анка	Јемша
Бела	Кадивка 3
Бисерка	Кана
Бона	Кита 2
Вемија	Кошута
Вена 2	Мага
Гаца	Мара 3
Гила	Мацана
Гина 3	Маша
Гита 3	Миља
Гркиња 5	Мина 5
Деска	Мита 2
Дика 4	Назлија
Дица	Најда
Дока	Настасија
Дона 5	Павлија
Дуда 5	Рама
Ђила	Росана
Ђука 2	Стана 4
Ђула	Тана 4
Ђулка	Тоцка
Зеина 3	Фема 3
Зејна 2	Фрајла
Зона	Цвета
Јека 2	Цона 2
	Шаина

Најфреквентнија мушка имена јесу: Осман 13 особа, Ариф 12, Аско 5, Мита 7, Усеин 6.

Најфреквентнија женска имена јесу: Гркиња 5, Дуда 5, Мина 5.

Мушких имена има 48, која се појављују 116 пута, значи – једно име у просеку носи: 2,4 особе.

Женских имена има 56 и она се у просеку јављају 1,88 пута, што значи да се код њих примећује већа разноврсност.

Међутим, ако се узме у обзир да су нека имена само дублети, односно неутралне и хипокористичне варијанте (Алил / Алилко; Бала / Баци; Дема / Демир; Мерко / Меца; Салија / Салко; Усеин / Уско; Шаја / Шајка), или пак фонетски дублети (Јон / Јона; Мустава / Мустафа), онда се број имена смањује за 9, па би тај однос био скоро 3 особе на једно име (116 : 39).

Слична је ситуација код женских имена (Ана / Аница / Анка, Јека / Јелена / Јелка; Дика / Дица; Ђука / Ђула / Ђулка, те: Зеина / Зејна), где се број имена смањује за 8, што даје реалнији просек од 2,19 (105 : 48).

ТАБЕЛАРНИ ПРИКАЗ ЖИТЕЉА ПО КУЋАМА, ПРЕМА ПОЛУ И УЗРАСТУ:

Р.Б.	Ж.	м.	ж.	10 ³		20		30		40		40+	
				м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	м	ж
1	3	1	2		1						1	1	
2	9	3	6	1	4	1	1			1	1		
3	5	2	3	1	2					1	1		
4	5	3	2	2	1			1	1				
5	7	4	3	3	2				1	1			
6	5	3	2		1	2					1	1	
7	7	2	5		2		1	1	1			1	1
8	4	3	1			2	1					1	
9	5	4	1	3			1	1					
10	10	4	6	1	2	2	3		1	1			
11	8	4	4	3	1		2			1	1		
12	7	4	3	1	2	1			1	1		1	
13	10	6	4	4	2	1	1			1	1		
14	5	2	2	1	1	1				1	1		
15	6	4	2	1	1	2		1		1			
16	7	4	3	1	2			1		1		1	1
17	4	2	2	1				1	1				1
18	8	3	5		3	1		1	1	1		1	1
19	4	2	2	1			1	1	1				
20	3	1	2		1			1	1				
21	7	2	5		3	1	1			1	1		
22	2	1	1				1	1					
25	6	4	2	3	1			1	1				
26	7	5	2	3	1	1		1		1			
27	6	4	2	2	1			1	1			1	
28	8	5	3		1	3		1	2	1			
29	4	1	3		2		1			1			
30	10	4	6	1	3	1	1	2	1				1
31	10	7	3	5	2	1			1			1	
32	5	3	2	2	2					1			
33	9	4	5	1	3	2			1	1	1		
34	6	5	1	3					1		1	1	
35	6	3	3	2	1		1		1	1			
36	6	3	3	1		1	2				1	1	
Св.	221	116	105	48	50	24	18	16	18	18	11	12	6

У 36 кућа има 221 житеља, што је у просеку по 6 житеља.
Однос мушке и женске чељади је 52,49% : 47,51%.

³ Ове ознаке значе: особа старости до 10, до 20, 30, 40 и преко 40 година.

Узрасно најмногобројнија је група до 10 година и чини 44,34% укупног живља. Особе до 30 година чине 78,73% укупне масе.

Група старијих од 40 година чини мање од 8%.

Указујемо на још једно сазнање, односно претпоставку.

Ако се погледају презимена и узраст старешине домаћинства, види се да исто презиме носе особе блиске по старости, а пошто се уочава да се исто презиме (са таквим особама) налази у суседним селима, може се закључити да се то иста циганска фамилија „распоредила“ у суседна села, где одржава своју ковачку делатност. Тако, рецимо, Алилковићи (Усеин 41, и Усеин 40, иако је невероватно да би браћа имала исто име?!) држе Радмировац и Галибабинац; Ибрићи – Сливје и Грбавче; Алијићи – Манојлицу, Околиште и Периш; Барјамовићи Драјинац и Шљивовик; Беримовићи – Округлицу, Буринац и Преконогу, Калићи – Тијовац, Бучум, Бурдимо.

Nedeljko Bogdanović

ROMA PEOPLE IN THE AREA OF SVRLJIG
IN THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY

In the paper, we are giving a review of Roma people (blacksmith Gypsies) according to the Register of the Svrljig region from 1863. The register of surnames, and first names of male and female persons, with their age, shows the position of Roma people in the villages and conclusions are drawn on the age structure of Roma population.

НАРОДНИ ГОВОРИ ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ У СЛУЖБИ САВРЕМЕНЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Основна теза аутора овога рада гласи: да је сваки језик велики уколико прозном и поетском ствараоцу омогући да се њиме исказжу најдубља емотивна и духовна стања људског бића. Аутор анализира књижевне и песничке домете стваралаца који су своја дела писали на говорима источне и јужне Србије.

Кључне речи: језик, дијалекат, источна Србија, јужна Србија.

После свих невремена и неспокоја који нас нису мимоишли у минулом двадесетом столећу, сада другој деценији новог века, поуздано можемо рећи да је српска савремена књиженост жанровски разноврсна, разуђена и богата, јер се остварује на стандардном језику, којем је Вук. Ст. Карацић поставио темеље, и у неколико језичких рукаваца, међу којима је један који ћемо овде именовати као народне говоре источне и јужне Србије, који лексичким обиљем нимало не заостају за нормираним књижевним језиком. Треба имати на уму да ни један језик није недостојан уметничког (књижевног) изражавања ако се њиме могу исказати емотивна и духовна стања људског бића. То, заправо, најбоље показје изузетно богато и разгранато народно стваралаштво у које спадају приче, легенде, песме, басне, пословице, изреке и загонетке. А сво то духовно благо поседује, поред етичких норми и историјског искуства и високу уметничку вредност, и све то заједно чини велики корпус усмене књижевности. Захваљујући даровитим појединцима који су памтили и казивали, и несечичним истраживачима и записивачима, сачувано је језичко богатство у народним говорима источне и јужне Србије, који су дуго били маргинализовани и на различите начине, од оних недовољно упућених и недобронамерних, потказивани и исмевани као неприлично сељачко изражавање и кварење установљеног говорног јединства. Било је то несумњиво неразумевање вредности, али је упркос томе усмена књижевност бранила ове говоре од потпуног нестајања и ишчезнућа у тешко одредивој језичкој маси добрано натруњеној туђим лексичким наносима, које нам је донело такозвано „ново време“.

Тек са појавом двојице српских књижевних великана Борисава Станковића и Стевана Сремца, говори јужне и источне Србије, кроз уста њихових књижевних јунака, улазе на велика врата у литературу и доносе значајно уметничко освежење које ће остати трајно наслеђе српске књижевности. Њихов стваралачки подвиг нас уверава да нема малих језика којима се не могу изратити велики егзистенцијални узлети и људски падови и понори: љубав, занос, благодост, страст, понос, задовољство, бол, туга и мржња. Говори, које су ова двојица несумњиво знаменита српска писца уградиле у своја књижевна дела, припадају староштокавској језичкој грани, а били су неправедно потискивани на марги-

ну зарад новоштокавског, који је, између осталог, морао да одигра улогу националног обједињења људи и територије. Тако се у преломним историјским приликама и језик ставља у службу националне политике. Али, и када је тај национални налог био обављен, настављено је, нажалост, са занемаривањем вредности ових говора. Они су нарочито у временском периоду после Другог светског рата најчешће служили за спрдњу и исмевање људи који су живели у селима и рубним деловима земље. И да није било језичких стручњака који су се из научних разлога бавили овим говорима, они би као „неприлични“ можда и даље били игнорисани. Али су стицајем околности у балканској забити преживели захваљујући усменој традицији и недостатку медија (радија, телевизије, интернета) какви данас постоје у савременом свету.

После овог мало опширнијег увода ваљало би подробније проговорити о дијалекту у савременој књижевности, јер је и он, после аргоа и градских жаргона, добио право на улазак у савремену прозу и поезију. Након Другог светског рата, у обновљеној Југославији, после експеримента са социјалистичким реализмом, а по окончању сукоба традиционалиста и модерниста, долази до извесног попуштања и идеолошког „одлеђивања“. У том временском периоду почињу заправо стидљиво да се јављају писци који у своја књижевна дела уграђују језик свога завичаја. Један од челника био је Слободан Џунић, пореклом из пиротског краја, који свој матерњи језик подарује јунацима, ликовима својих прича, а потом га уграђује и у обимније целине, и на крају у свој најзначајнији роман „Ветрови Старе планине“. Нешто мало доцније јављају се и други писци, а нећу њима и један приповедач из Тимочке крајине, финог и тананог сензибилитета, Светислав Божиновић. Његове приче и приповетке са тематиком из сеоског живота, који је понајбоље познавао, објављиване су углавном у зајечарском часопису „Развитак“, и тек посмртно обједињене у књигу захваљујући приређивачу Радиши Драгићевићу. Уследили су и други, старији и млађи књижевни ствараоци, а међу њима и књижевник и филмски режисер Живојин Павловић, чији су неки књижевни ликови проговорили тимочко-лужничким говором, говором села Вратарнице у источној Србији где је радо боравио. Нишки писац Саша Хаџи Танчић јавља се првом прозном и запажном књигом „Јеврем сав у смрти“, која је делимично остварена лесковачким говором. Ту је са својим необичним и занимљивим књигама, које се баве проблематиком пишчевог топличког завичаја, Иван Ивановић чија је људска судбина у нашим идеолошким околностима и сама својеврсна литература.

Изузетна појава, која је изазвала велику пажњу читалаца и тумача књижевности, био је роман „Петријин венац“ знаменитог писца Драгослава Михаиловића, који је у потпуности остварен моравско-ресавским говором његове јунакиње Петрије. Подстакнути књижевним успесима својих претходника јављају се својим дијалекатским покушајима и млађи писци. Међу њима истакуто место припада Радиши Драгићевићу, који се код угледног београдског издавача „Нолит“ јавио потресним романом „Самотиња“, који на уметнички веома уверљив начин осликава психолошки сложеноу и тамну људску природу и трагичну судбину сеоске породице. Овај роман, нажалост, није доживео пажњу какву заслужује, мада је ово прозно остварење, после изузетног дела

Боре Станковића, најдубље сишло у људску природу и суштину. Драгићевић је на тимочко-лужничком говору написао и известан број одличних прича и приповедака, као и занимљиву поезију. Посебно ваља истаћи истанчане језичке зналце Драгослава Манића Форског и Љубишу Рајковића Кожељца, који су се матерњим језиком једнако успешно потврдили у прози и поезији, објавивши више књига.

И Драган Ранђеловић, пореклом из сврљишког краја, објавио је два краћа романа написана на језику завичаја. Њих карактерише особен и здрав хумор, радост и слављење живота, а посебно изузетно познавање језика свог родног краја. И Виолета Јовић је поуздани зналац свог матерњег језика (сврљишко-заплањског говора) којим је остварила своје запажене романе. Виолета суверено влада својим изабраним темама и мотивима и језиком којим исписује своју питку, читку и занимљиву прозу. Из књиге у књигу она је све зрелија, остваренија и сложенија. И Братислав Петровић из Беле Паланке пише све занимљивију дијалекатску прозу, коју поред наших радо објављује и један бугарски издавач.

Између два светска рата у Србији је било извесних покушаја дијалекатског песничког изражавања, али они нису дали неке изразитије књижевне резултате. Тек у другој половини двадесетог века долази до озбиљне појаве поезије остварене дијалектским говором. Ту је Матија Бећковић предначио значајним песничким остварењима која је подарио српској књижевности. Са „црногорскијех брда“ дошао је доцније и једном књигом дијалекатских песама и песник Драгомир Брајковић. И песници пореклом из западне Србије Драган Тодоровић и Андреј Јелић Мариоков дали су свој допринос дијалекатској књижевности. Са по једном песничком књигом исто су учинили Богдан Чиплић на банатском говору и Иван Негришорац пореклом из трстеничког краја.

Када јер реч о дијалекатској поезији источне и јужне Србије, као и Косова и Метохије, она је тематски богата, лексички изобилна савремена лирика остварена модерним поетичким поступком и средствима, поуздног уметничког домета. Песници који су посебно привукли нашу пажњу, објавили су више изузетних песничких књига на језику завичаја, и, што је у овом случају занимљиво, сви су се они књижевно остварили и нормираним стандардним књижевним језиком, и српској књижевности оставили дела завидне уметничке зрелости.

Овде ћемо, без навођења њихових песничких књига, само набројати песнике чија имена треба упамтити због вредности њиховог песништва. То су: Љубиша Бачић, пореклом из Сокобање, Раде Јовић и Драган Радовић из Лесковца, Драгољуб Златковић из Пирота, Драгољуб Манић Форски из Бабушнице, Звонимир Костић Палански, пореклом из Беле Паланке, Злата Коцић, Зоран Вучић, Жива Радоњић, Дамир Јоцић – из сврљишког краја, Момчило Милошевић, Радиша Драгићевић и Љубиша Рајковић Кожељца из књажевачког краја, Власта Ценић, из Дољевца, Радосав Стојановић, пореклом из Црне Траве, Миљивоје Крстић из пусторечког краја, Мирослав Цера Михајловић из Врања, Драган Ј. Ристић, из Ниша, Радослав Златановић, Ратко Поповић и Мошо Одловић са Косова и Метохије, и Хамид Исљами из Горе, који се на горанском језику огледао у више књижевних жанрова. Ваља још поменути песнике пореклом из царибродског краја који су писали песме на шопском говору – Марина

Младенова, Милу Васова и Денка Рангелова. Неки од овде споменутих нису више живи, а од оних који су још увек књижевно активни треба очекивати нова дела.

Дакле, како смо већ казали, нема великих и малих језика у оном изражајно-књижевном смислу, али има великих и малих писаца и остварења и ту спаса за недаровите нема ни у великим језицима, а немоли у оним скрајнутим и занемареним. И упркос новим настојањима свеопште глобализације света и поништења националних вредности малих народа, народни говори источне и јужне Србије биће сачувани у књижевним делима ових писаца, ако књижевност надживи тежњу за бездуховљем и настојање да се оствари живот без уметности.

На крају треба скренути пажњу на нову појаву многих који покушавају, а неки делимично и успевају, да пишу на дијалекту. Очигледно је појава дијалекатске књижевности постала примамљива за недовољно даровите и остварене писце који су сећањем из матерњег језика напобирчили нешто речи које злорабе у покушају да се вину до песме. Не може се без поузданог знања језика, великог рада и урођеног дара створити дело трајне књижевне вредности.

Zoran Vučić

FOLK SPEECH OF EASTERN AND SOUTHERN SERBIA SERVING FOR THE PURPOSE
OF CONTEMPORARY LITERATURE

The basic thesis of the author of this paper is: every language is great if it enables a prose or poetry creator to express the deepest emotional and spiritual states of a human being. The author analyses literal and poetical potentials of creators, who wrote their pieces in the speeches of Eastern and Southern Serbia.

ФУНКЦИЈА РИМЕ У ГОВОРНИМ НАРОДНИМ ТВОРЕВИНАМА

У усменом песништву, гледано у целини, рима је ретка појава, али је у говорним народним творевинама (изрекама, пословицама, загонеткама, здравицама, благословима, клетвама, брзалицама, бројалицама, разбрајалицама и другим /што би Вук рекао/ „у обичај узетим речима“) има у изобиљу. То је стога што су говорне народне творевине веома сажете (заправо најкраће) форме усменог стваралаштва, те радо посежу за римом како би биле ефектније и памтљивије. Рима умногоме доприноси њиховој еуфонији, а самим тим и њиховој уметничкој вредности.

Кључне речи: рима, функција, еуфонија, говорне народне творевине.

У овој широј верзији истоименог рада „Функција риме у говорним народним творевинама“¹ проблем се разматра потпуније, а тумачења су поткрепљена многим накнадним записима. Примери творевина наведени у првој верзији рада овде се неће понављати, тако да овај текст треба схватити као допуну претходног публикованог рада.

Као златна звуковна копча међу речима, рима у говорним народним творевинама доприноси изражајности говора и његовој естетизацији, а понајвише – разуме се – еуфоничности говорног израза, односно изуста, како би он био експресивнији, ефектнији и допадљивији, – што лепши, а самим тим памтљивији и делотворнији.

Дабогме да се може рећи: ‘Ко тражи веће, изгуби из цака’, али је изражајније кад се каже: ‘Ко тражи *веће*, изгуби из *вреће*’ (кад се, дакле, римује). Или, кад се жели рећи да је неко место веома забачено, може се – дакако – рећи једноставно да је оно богу иза леђа, али је у акустичком погледу ефектније кад се каже: *боју* иза *ноћу* (дакле, уз употребу риме).

И Николајево молитвено обраћање богу римовано је, те стога и тако сугестивно и памтљиво: „Помози, *Боже*, да се Срби *сложе*, *обоже* и *умноже*.“ Да је то речено било како, без златних звуковних копчи риме, не би било ни тако снажно ни емотивно у изразу, ни тако делотворно, ни тако лепо као изуст и завештање. Овако, речено је то – за сва времена! Сија као бисер, као кула светиља!

Како, иначе, настају римоване говорне народне творевине? Тако што се неко у језичком општењу послужи згодно римом, те се то, као израз, људима допадне, толико да и они у одговарајућој ситуацији то понове, и то се – малопомало – устали и постане стереотипија, односно усмена говорна творевина од

¹ Ово је шира верзија истоименог рада који је објављен у *Етно-културолошком зборнику* Сврљиг, књ. XI, 2006, стр. 95–99. У првој верзији поменути феномен сагледаван је на малом броју примера. Сада је рад допуњен, сазнатно већим бројем примера и коментара.

уметничке вредности. Ево примера: Рекао неки Великоизворац за некога ко је био добро ухрањен: „Таа *шија* неа от *шуршија*“, и одонда се то о дебелку често чује и од оних који не знају великоизворски говор, а желе рећи да дотични не оскудева у масној храни.

Нека, пак, жена из Добрујевца, касно у ноћ рекла, прозевајући се: „Што *сјојим*, што *џујим*, што не мочам па да *сјим?!*“, и од тада то многи рекну за себе, у шали, кад су код куће још будни у касне сате.

Муж са фронта прекорио у писму жену због неверства, а она му одговорила: „Нит је теби до *раша* нит мени до *шкарша*, ал што се *мора – мора*, љуби те твоја *Зора*.“

Из оваквих животних ситуација настају народне говорне творевине са римама. Тако се, рецимо, Роска из Минићева једном о пенису овако изразила: „Нек је и колко *џалац*, ал да је *усџалац*“, а сад се то у овом месту чује и од других жена.

Децу која иду у забавиште, они мало старији (ђаци прваци) задевају овако: „Забавиште жабе *дере*, први разред цвеће *бере!*“ То рекао неки малишан кад пошао у школу, а за њим то сада и други школарци понављају.

Ако се за некога жели рећи да је препреден, онда се може чути оно што је некад неко за неког препредењака рекао, а то је да тај „два *цара вара*.“

Уобичајено је да се уочи Нове године понавља римована говорна творевина: „Деда *Мразе*, деда *Мразе*, не скрећи са *сџазе*. Не *оклевај*, не *гремај*, већ поклоне *сјремај*.“

За љубав риме, реч *доброша* у говорној народној творевини зачас постане *добрило*: *Убавило* кућу не *савило*, но *добрило*.

Малом мушком детету се, у игри с њим, каже – уз голицкање од колена навише: *Буба лази*, пацу *џлази*. (облик *џлази* је ту, за љубав риме, дошао уместо *џражи*).

Каткад у речима које се римују нема подударана места акцента, на пример: *Васиљ – салó* големо, наред *салó* *крéкало!*; Има *нау́ка*, а има и *о́дука*.

Некада се говорна творевина састоји само од две речи које се римују: *Аванџи*, *џреваранџи!*

Врло често само једна реч раздваја речи које се римују: *Бојаџ* па *ројаџ!*; *Гајле* од *сабајле*; Боље *ишџа* него *нишџа*; Боље *икад* него *никад*; Нема и *јаре* и *џаре*; Род *роду* чини *зоду*; Што *јужније* то *џужније* (мисли се на стање у народним говорима у односу на књижевну норму); Нема нигде *мешен* па *обешен*; *Кума донела*, *кума џојела*; *Мала шашра*, *голема зашра!*; Не *дирај лава* док *сјава*; *Искочило дело* на *видело*; *Пристал деда* уз *јоведа* (каже се кад стар подетињи па се игра са децом); *Ударило џук* на *лук*; *Със џармак* (= врљика) по *џрбњак*; *Поврашџушка* (= жена побегуља која се врати мужу) *капу чушка*; *Кој носи* не *џроси*; *Имање* по *џрмање*, а *алата* док (тј. узалуд је нека снаха миражџика ако је лоша); Како *сџареје*, тека *вејреје*. (тј. са годинама постаје сенилан); Нико нема што Србин имаде: он имаде *Хрвајша* за *брајша*; *Србе* на *врбе!* (усташки поклич); *Дај бардака* за *јунака*; *Дао веру* за *вечеру*; *Без краља* не *ваља.*; *Упри жилу* у *кобилу*; *До Солуна* сто *сомуна*. (тј. далеко је); Није свака *сума* за *Касума*; *Озна* све *дозна*; *Оде мас* у *џројас!*; *Ко воли* нек *изволи*; *Од те џајде* нема *фајде*; Неће *моћи* ове

ноћи; Ни *шмар* ни *самар*; Без *брашно* је *сџрашно*; *Шџеди* јер *вреди*; *Пивце* за *живце*; *Кеш* за *шреш* (назив акције за рециклажу електронског отпада); *Камаша* око *враша* (ово се појавило и као наслов једног чланка у „Вечерњим новостима“); *Рече* па *ушече*; Истину *реци* па *ушечи*; *Бела сија* к’о *шејсија*; Од *јуџра* до *суџра*; Дошла *вода* до *џода*; Куде је *срећа*, нема *смећа* (тј. сметња); Ко *џиша*, не *скиша*; *Шило* за *оњило*; У *Дубницу* за *џукницу* (тј. за јело); *Лова* до *крова*; *Крии* и *шрии*; *Браћа* без *џаћа*!; *Заболе* и *одоле*; *Шайаи* у *џајраи*; *Дај* па *џрај*; Од *зеша* гола *шџеша*; Од *шуђина* није *вруђина*; Од *кума* два *ујма*; Плаче *џора* за *мајстора*; Те *вур*, те *сур*; *Слика* и *џрилика*!, итд.

Има много случајева где се између две речи које се римују подразумева глаголски део предиката је: *Ошац* – *колац*!; *Сџароси* – *жалоси*; *Висина* – *бисџрина*; *Ошџо* – *џроклџо*; *Голошџиња* – *шврдошџиња*. Као што се види, енклитика је (као знак једнакости) у оваквим случајевима се изоставља. Иначе, ту су увек у питању поређења. Изрека *Ошац* – *колац*!, на пример, значи: Отац је као колац (тј. није попустљив као мајка).

Исто се дешава и у оваквим творевинама са више речи: *Водица* – мирна *лавица*; *Црвена зора* – мокра *џора*; *Једна ваџка* – ништа *џаџка*; *Обећање* – лудом *радовање*; *Правник без суда* – курац без *муда*!; *Инаи* – лош *занаи*; *Тнчица* – гола *џузица*!; Зелено *грожђе* *неукусно*, младо *момче* – *неискусно*; *Разбојник* – живи *џокојник*; *Хлеб* и *каша* – храна *наша*; итд. Изостављањем енклитике је речи које се римују доводе се у тешњу везу, приближавају се једна другој, па је звучни ефекат јачи: Свака *ваџка* – *обаџка*!

Није редак случај да говорна народна творевина почиње речима које се римују. Такав случај је, на пример, у брзалици: *Туре буре* ваља; нити *Туре буре* гура нити *Туре буре* гура. То имамо и у примерима: *Тумбе*, *лумбе*, па и то *прође*; *Одан*, *годан*, док смрт за врат; *Овор*, *завор*, па на *жито*., итд. Некада се реч која ће се римовати у исказу, на почетку реченице понови како би била доминантнија, рецимо: *Мир*, *мир*, нико није крив. (каже се кад се посвађани ухвате једно за друго малим прстом ради помирења); *Ака*, *ака*, па *доака*; *Вош*, *вош*, па *кош*!, итд. Некад се прва римована реч у творевини понавља и из метричких разлога: да би изуст имао форму десетерца, на пример: *Сваџиша*, *сваџиша*, не воли ме *џаџиша*!

Има много случајева где се римују две последње речи у исказу, што делује као поента: *Нису* за *свиње диње*; *Хајде*, *Јово*, *наново*; *Дупе жваће џаће* (каже се кад се неко уплаши); *Ко рескира*, *џофџиџира*; *Једи*, *Муса*, *кујуса* (каже се некоме ко на ручку вади из лонца само парчад меса, јер је некад неки Муса, кад му је речено да сипа у тањир себи и мало купуса, рекао: „Хвала, добро је мени и месо.“); Не *нашла кмеџа шџеша*!; *Живот* ти је, *браџаи*, *сачулаџаи*; *Држ му*, *нанче*, *џавче* (каже се из подсмеха кад се неко руга некоме ко је у тешкој ситуацији; ко је, рецимо, пред губитком шаховске партије и сл.); *Сери*, *маџаре*, *џаре*; Да му види *џуџ* капут (тј. путује без потребе); Нема без *сџарца ударца*; *Прави* од *комарца маџарца*; Обрадовао се као да је *нашао беле џчеле*; *Иде коло наоколо*, итд. Кад неко кихне (уз оно уобичајено: „Наздравље“!) каже се понекад (у шали, дакако) и да је спавао с *Миџом киџавиџом*.

Каткад се римују прва и последња реч у изусту: *Хвала*, удаљи се од *асџала*!; *Пера*, што ти га *наџера*!; *Ђока*, што ти га *накока*!; *Дуј* је лош *друј*; *Срање* кроз

густо *трање*; У се и у своје *кљусе*; У се и у своје *Русе*. (чује се у вези са статусом Косова и Метохије); *Дужни* вазда *шужни*, итд.

Чести су и случајеви да се речима садржи гласовно у речи са којом се римује (било прва у другој или друга у првој): Какав *аиш*, такав *саиш*; Нит за *аир* нит за *саир*. (тј. ни за корист ни за *шйеишу* – ни за шта!); *Знаје*, ал не *аје*; *Једно* без *дно*; Панталоне на *брич*, а на *дупе* – *ич!*; Оно што *није*, ни цар не *ије*; Ракија је да се *йије*, није да се *ије*; Ту има и *иље* и *миље* (тј. све што се може пожелети); Где *има*, ту се *узима*; Дај ми *ум* да ти будем *кум*; Код *кума* су два *ума*; Дњњс *уа*, а јутре *буа!*; Мратињи *ночи*, црђе (пољаве) на *очи* (тј. ноћи постају хладније, па је нужно покривати се); Где ја *оком*, ти *скоком*; Ко се *траби*, сам се *аби*; На небу је *рај*, а на земљи *келнерај*; Крај свог *аиша*, усред *блаиша!*; Откупљујем *роба* од *троба*. (ово је изговарао онај ко би се по ноћи на гробљу братимио с неким болесником да би га излечио: били би спојени веригама које су се вукле за њима по гробљу); Криво *седи*, а право *беседи*; Колики *нос*, толики *йонос*; Оно што *није*, ни цар не *ије*; *Некоме* *раиш*, некоме *браиш!*; Брк је украс *сви-ма*, браду и јарац *има*; Кажу му *аіо* да му је *драто*; Куде човек не *оди*, нече се ни *роди*; За сваћи дњн *убав*, за добар дњн *тубав*; На сваћи дњн *леи*, на добар дњн *слеи*; Рек'о бих по *души*, ал' вук чуљи *уши*; Слушај *ухом*, а не *шрбухом*; Није *лако*, али *ако*; Држи *воду* док мајстори *оду* (лоше направљена каца или што друго); Ко *може*, да му бог *йоможе!*; Љубав је *леиа* само док је *слеиа*; Што *мучи*, *учи*; Ко се *сели*, он се не *весели*, итд.

Овакво римовање у пословицама и другим говорним народним творевинама није скорашњег постања. Било га је још у античким временима, па и код Латина, на пример: *Nomen est omen* (име је начин)

Некад се рима састоји само од једног подударног слога: На *муци* се познају *јунаци*; Ком опњци, ком обојци!; Кроји *јелек*, испадне *лепендек!*; Оцпред *маз-неж*, осад *гњидеж!*; И *кољци* да је, само *пољци* да је! (тј. *йожељно* је да зет буде из равничарског села), Што *умуз*, то у *гуз*, итд.

Неке творевине (као што је из неких примера већ и могло да се види) садрже и по две риме, рецимо: Много *ручице* – *блаіословице*; гоца *дуиетија* – *йроклейија*; *Живош* – *комйош*: коме *кочичка*, коме *блага водичка*; *Сойочање* – *Ройочање*: куд се *сйаве*, тув се *здеве*; *Бурђевданак* – хајдучки *сасйанак*, *Мишровданак* – хајдучки *расйанак*; Ишла би баба у *Рим*, али нема с *чим*; купила би *сваиша*, али нема за *иша*; *Ица йрица*, *ока* на *момка*; Што те *срело*, то те *јело*; што *осйало*, богу не *йрисйало*, итд.

Поједине пословице садрже само речи које се римују: *Шокци* *убокци*, *Вла-си* *сиромаси*.

У неким, пак, пословицама римују се речи које су унутар исказа једна до друге: Што *дикла навикла*, то невеста не одвиче.

У не малом броју примера има три речи, па чак и више, које се римују: *Чича* *Мича* и готова *йрича*; Туј *кум*, туј *куче*, *кесер шйуче*; *куче* *кесе* не *једе*, *кум* *кесер* да *даде*. (каже се кад се посумња у некога да је украо нешто); *Шшрбан*, *булубан*, *цукне* бабу на *цибан*; *Старинска* мушка *мера*: *пед* – *йедуран*, *чеп* – *чейуран*, *шака* – *зарезака* и три прста *главурдина*; *Качамаче*, *браче*, *ргни* из *шрњаче* па ме *уйлашаче* (опет за љубав риме, уместо: па ме *уйлаши*); *Кад* сам бил на

светићи у *Бървѣи*, изнесоше прво љутеницу, па попреник, па тегај пѣдѣ на *мешар* и пуњене чушће с *вешар*, а на по тој винчину – гром гола вода: да једеш, да *ицјеш*, башту да си *убијеш!* (овако се Боровчанима подсмевају мештани суседних села); Нема *иичке* без *врбичке*, нити *јейца* без *Кожељца*; *Ой, шрой*, те *заклой*; кој провери, све *оклой!* (каже се при заветовању да се ни реч не изговори: договоре се деца да ћуте – да виде колико ће ко издржати; врста дечје забаве); Збрали се ач и *шлч*, тлч и *млч*, па си праје *лч*; *Свака сврака скака* на два *крака*; Кад је *лако*, може *свако*; кад је *шешко*, треба *вешто*; У род је *сиас*, у милицију *влас*, а у жене *сиас*; С пандура не *друјуј*, с Циганина не *шрјуј*, а на жену тајну не *казуј*; „Хлеба и *иара*“ *црвара* је *стиара*; Црно *мече* дупе *йече*, а на паче му вода *шече?* (загонетка чија је одгонетка: ракијски казан); Не иди, *Јело*, по *село*, *нело* иди, *Јело*, на *йрело* (из околине Пирота); *Љейошшшше* на *буњишше*, а *добришше* на *оћнишше*; *Мошвило*, *вило*, по гору се *вило*, дом не *доодило*; Ја кад виђех *зелен гријен*, предадох му вас мој *гријем* и *лијен*, итд.

Једне те исте речи понекад се више пута римују у истом исказу, на пример: Што је *швоје*, то је и *швоје* и *моје*, а што је *моје*, то је само *моје*.

У старинским народним причањима чују се и овакви изусти: На *толемцију* и *присмејцију* крњ нос повише *очију*.

Ако је рима тросложна, исказ је мелодичнији и лепши, па самим тим и допадљивији и памтљивији, на пример: Од Светога *Илије* сунце све *милије*; Кој се држи *йравице*, тај не музе *кравице*; *Комисија* на *йраницу*, а *Риста* у *казаницу!*; *Истерати истину* на *чистину*; Ко *дујује*, он *шујује*; Боље је *попа везаши*, него се с њим *нашезаши*; Ко не зна *йошшено*, њему је *йрошшено*; Залуду је *зачина* кад није *начина*; Отпор *баби йребени* да су јој *зупци мегени*; *Ведрицу* не пуни *ројуша* него *мнојуша*; Не дају *ројуље* него *мнојуље*; Што је *масније*, то је *часније*, итд.

Понекад је тросложна рима сама себи сврха (ради веће еуфоничности изуста, па макар и науштрб смисла): Пун је *вицева* као баба *шйицева*.

Има чак и четворосложних рима, на пр.: *Остарио*, а *ћуд* не *оставио*.

Далеко од тога да су све риме у говорним народним творевинама чисте. Има, наиме, и много нечистих. Из тог мношта – примера ради – наводим само следеће: С *неба* па у *ребра!*; Сваки *Марко* ради *наојако*, а наш *Марко* и зло и *наојако!*; Где је *јаче*, ту је *йравше* (тј. наводну правду силник намеће); Нашал *лонац йоклојац*; Да ми је официрска *йлаша* и чобанска *йашка!*; Није му ни до *Анке* ни до *црне камилавке*; Дошла *маца* на *врашанац*; *Сери, сери*, мој *голубе бели*; Буди *добар* да не будеш *модар*; Прође *сивац Крушевац!*; Одби се *лоза* од *трозда* (јавља се и као стих у народној песми); Радимо *гаље* за исте *йаре*; Празна *рука* – мртвој *друја*; Устајте, *лењи*, бог *срећу дели*; Хвала *куруц* и *Петру Добрњцу*; Лепота до *венца*, а *памет* – до *конца*; Слепца *даруј*, пут му не *казуј*; Код *кума* без *ујма*; На пут како *звонџ*, по дом како *шениџ*; Кроји *јелек*, испадне *бременек!*; Кој си има *уђу*, има си и *кућу*; С *једног вола* две *коже* не *огра*; Скупо *шесно*, а *самоме* – *шешко*; Набијем *кољц* у *гузњц*; Нека је *к’о шебек*, ама да је наш *човек*; На *кућу му слама*, у *кућу му слава!*; Цар *царује* на *Цариград*, а *чеврљуга* на *Курвинтраг*; Што би било *јесенас*, нека буде *вечерас*; *Чалабрак* док не стигне *ручак*; Не учи *стиарца* да *кваша јајца*; Свети *Сава* крши *сана* (тј. велики је снег око Светог

Саве); Сто кила *крушке*, двеста кила *дршке!*; Коњи се мере *џећу*, а људи *џамећу*; Мрзи на *ракију* к'о на *кадију*, итд.

Нечиста рима понекад се отклања елизидом: Ако је *сиром*, утуци га *о'ма!*

Особито су допадљиве оне говорне творевине у којима се именица римује са глаголом: Луда *џава* људе *засмејава*; Оседла *брага*, а ђаво *џодбага*; Радо бих да будем у рају, ал грехови не *дају*; Једно *рало* седам кашика *чекало*; Све из *џећу* на сто *мећу*; Џабе ти части и *честии* ако немаш *јестии*; То *јуне* нема да те *муне*. и сл.

Неке римоване говорне творевине хумористички су интониране (њихова је намена да код присутних изазову смех, ведро расположење). Ево неких таквих: Туђе се козе прцају, а мојега *јарца* заболела *јајца*; Ако несъм *џудаш*, бар сам *мудаш*; Нема *џрше-мрше*, само *џрше*; Држи *линију* док не види *чинију*; Ко шта *има*, то и *клима*; Мало *ради*, више *кради* и клањај се свакој *влади*; Кад *јебеште*, мене не *зовеште*, Били смо *јебачи*, а сад смо *навијачи* (ово кажу остарели фудбалери); Тврд, *мек*, тјј ти је за цел *век* (каже у шали муж жени); Кокац, *коledo*, усрало те *џоведо!* (шаљив поздрав коледарима); Ој, *Милане*, нанин *коколане!*; У Ошљане с леб не *ране*, а пичће не *бране!* (овако се Коричанци ругају Ошљанчанима); Мешај, *зајоре*; вади, *заболе!*; Ђадо прави *жејли*, ујо му се *џејли*; *Хвала*, удаљи се од *асџала* (кад неко затекне некога за ручком па му каже: „Пријатно!“, онај му – ако хоће да се нашали – одговори овако, што увек изазове смех, ведро расположење); Све се *каним* леђа да ти *џаним*, Крк у *буљу* да роди *Суљу*; Чувај се док ти кажу *Бисерко*, а тешко теби кад ти кажу *серко*, итд.

Хумор је често зачињен иронијом: Радо Србин иде у војнике: два га *вуку*, а тројица *џуку*. Ту спада и иронично пародирање Јакшићевих стихова: „Падајте, браћо, *плин'те* у *крви*, пустите мене да бежим *џрви*.“

Значење ироничних римованих исказа открива се логичким путем: Сутра, *лане*, кад *сване* (тј. никад).

Кад баба извади *унучешу* зубић који се мења, она му – да би оно престало с плачем – почне да певуши нешто шаљиво и римовано, на пример: *Шџрбан*, *балабан*, цукне бабу у *џибан*.

Народним оноματοпејским говорним творевинама (које су најчешће шаљивог карактера) дочарава се певање птица, а за то је најпогоднија управо употреба риме. Славуј, док гради гнездо и мужјачки се шепури, пева – наводно – овако: *Сџим*, *сним*, *сџим*, *сним*, *џрчим*, *џрчим*, *зачапарим*, *охо-хо-хо!*, или, пак: *Поџадија*, *дија*, *дија*, иде по *џуџи*, задигла *скуџи*, види јо се црн *пичорџк!*, а шева (кад се вине у висине): Ја си нађо *месџенце*, направи си *џезденце*, па си снесо *јајченце*. Дођоше *свињарчиџи* и *овчарчиџи* па ми га развалише. Ја пођо богу да се жалим, бог *сџи*, ја га *разбуду*, а он се наљути па ме увати за *краци* па ме врљи у *џлоџи*, а ја *џрррџим*, *џрррџим* ... Ево како је дочаран и разговор између сиромашног старца жељног ракије и птице: Копа деда Видоја кукуруз, а слети чаврљуга на крушку: „Ој, ча-Видојо!“ „Ој!“ „*Пије* ми се *ређија*.“ „И мен се *џије*, ал нема.“ „Бар једна шољћа.“ „Ама, ич!“ Тегај се чаврљуга наљути: „Сиротињо, оч се бемо?“ „Е, тој мож.“

Неке римоване говорне творевине служе каткад као паролe, односно као крилатице, од којих је најпознатија она која се чула 27. марта 1941. године на

демонстрацијама против потписивања Тројног пакта: Боље *троб* него *роб*; боље *раш* него *иакш*! Из послератног периода најпознатија је, вероватно, ова: Нема *одмора* док траје *обнова*. Скоро да је сасвим заборављена она која је узвикивана у Зајечару 1908. године на протестима против аустроугарске анексије Босне и Херцеговине, а која гласи: Босна *чека*, Босна *жељка* нас потомце Хајдук-*Вељка*!

Многе говорне творевине које садрже риму нашле су се, као слогани, и на транспарентима, на пример: Берлин *руше каћуше* (једна од партизанских парола у пролеће 1945. године), Нећемо краља, хоћемо *Тиша*, народ се *ишиша*; Слобо, Титов *слуто*, нећеш *дуто*!; Слобо, *Слободане*, бројимо ти *дане*!; Слобо, *Слободане*, миле ти га *нане*!; Са вером у *Христша* против *комунистша*! (слоган „Обрза“); У *бој* за народ *свој*!; Србија је *вечна* док су јој њена деца *верна*, итд.

Понека од скорашњих говорних народних творевина (римована да би била ефектнија) могла је, као графит, да се види на фасадама зграда по градовима, на пример: *Србија до Токија*!, Ил си *нинца* ил си *минца*, и сл.

У многим римованим говорним народним творевинама присутна је фигуративност израза, а пре свега метафоричност, као – рецимо – у примерима: *Чекашало* га *издало*. (тј. доживео је инфаркт, стало му срце); Коња *води*, пешке *ходи*! (каже се кад неко гура бицикл), итд.

Благослови су препуни римованих изушта, а најчешће су се чули на празницима. Домаћину је, на пример, упућиван овакав благослов: Да ти *да* Бог да имаш колико *клина* толико *сина*, колико *обојака* толико *девојака*!, или: Ове године *овако*, а догодине *иојако*! Девојчица, пак, благосиљана је овако: Велика *иорасла*, момка *исиасла*!

Ево и примера за ђурђевдански благослов: Колико *мрава*, толико *брава*!

Здравице, као својеврсни благослови, најчешће се чују на крсним славама: Он *може* да нам *иоможе* (светац); Жи(в) ми *крс* до мали *џрс*! и многе друге. Домаћину се, на пример, упућује оваква здравица: *Домаћине*, *иосиодине*, на читавом твом имању нека ти срећа донесе непрекидан *џлог*, сваковрсни и обилати *рог*! Око куће пчеле ти зујале, волови *букали*, а душмани *укали*! Овнови нека ти се *џуцају*, а душмани нека *џуцају*! Коњи *вришћали*, а душмани *џишћали*! Ати ти *рејовали*, а душмани *крејавали*! ..., итд.

Има, дакако, и шаљивих здравица, рецимо: Ајд да смо живи и *зрави*, а кошта нема – не*к* си *набави*!

Римованих клетви нема много, а колико их и има, махом су сличне једна другој, на пример: Који *џшине*, да не *дђшине*! (тј. ко прдне, да не дахне!, односно: цркао дабогда!); Остао ни на *возу* ни на *броду*!; *Сила* га *растирешћила*!, итд.

Понека клетва је назови-клетва, јер је посредни само шала, рецимо: Здрав *кијао*, мацу *лизао* – сваки *џешак* под *рејак*!

Нероткињама се претило: Или *роди* или у род *огу*! Трагова тога има и у усменој лирици.

Уметничкој вредности загонетака (које су већ фигуративношћу израза веома поетичне) умногоме доприноси употреба риме. Ево неколико примера за то: На чуку *чури*, на буку *бури*, *јере дере*, на куп се *збере*? (гајде); Наш војвода воду *иције*, над њиме се барјак *вије*? (певац); Седи баба до *илош*, види јо се *џуклош*? (диња); Црн *таља* мајку ти *шркаља*? (црепуља), Црно *мече* дупе *џече*? (котао); Ни

влачено, ни *предено*, на клин *закачено*? (кожух); Седи старац у *лагу*, сузе лије низ *брагу*? (свећа); Једна *шпица* свему *крвница*? (сабља), итд.

Поједине загонетке новијег су датума. Таква је, на пример, ова: Клас *бере*, жито *сере*? (комбајн)

Међу питалицама има и оних које су шаливе, рецимо: Три ти *џурам* (или: *шурам*), три ти *вадим*; чик погоди: шта ти радим?

И свака римована брзалица одликује се повећаном дозом еуфоничности, примерице: Пролете *врайџи* проз попов *џокравџи* и стану на *колџи*.

Што се бајања тиче, може се рећи да скоро нема басме без рима. За враћање пупка код мале деце (кад „пребегне“) употребљавала се, на пример, ова римована басма: Мајка ти је *невесџа*, пупак да не мрда из *месџа*; дрво се *клаџи*, пупак да се *враџи*. Иако се басма не пева, него се изговара (најчешће шапатом и доста неразговорно), на њу многи теоретичари књижевности – услед њене поетичности (којој умногоме доприноси управо рима) – гледају као на песничку творевину.

Има и „безвезних“ (нонсенсних) римованих говорних творевина, попут – рецимо – ове: „Нема *везе* за *Енлезе*, а за *Русе* има *кљусе*. Међу њима претежу оне које су стихоклепачке.

Поједине старе римоване говорне творевине модификоване су, те се данас чују у преиначеном виду, па и са новим значењем. Тако се, рецимо, пословица: „Свако *време* носи (или: има) своје *време*“ трансформисала у: „Свако *време* има своје *Феме*.“

За многе говорне народне творевине са римом посве је очигледно да су скорашњег порекла, на пример: *Хедонизам* *јача орјанизам*; За *идеале* гину *будале*; Свака *џица* тражи *колица*; Пијеш воду као *во*, не знаш шта је Х2О!; Запушимо *нос* па гласајмо за *ДОС*; Воли *клинка* да се *шминка*, итд.

Неке од оваквих говорних народних творевина служе данас и за рекламу. Ево само неколико примера: Наше *сује* нису *скује*; Здравље *хоће* поврће и *воће*; *Минаква* само *шаква!* (реклама за минералну воду); Без *јода* нема три *бога* (реклама за „Минакву“); Макси не *дрема*, за празнике се *сјрема*; Ко *набије*, тај *добије!* (реклама коју узвикује на вашару онај ко нуди игру на срећу – набацивање котурића на флаше са жестокиим пићем); За *јаке глаке* (реклама за препарат за неговање косе); Узми *креду* (тј. кредит), и све је у *реду*; *Фине шесџенине!*; Мала *шайра*, велика *зайра!* (реклама за циркус на вашару); *Пиће* за *младиће!*; *Греби, џреби*, благо *шеби!* (реклама за ТВ игру и натпис на срећци); Ем-бе *чей* за живот *лей*; пиј ем-бе пиво и обрадуј *џеј!* (ТВ реклама); Пронађи *џиру*, започни *иџру* (реклама на ТВ); Боље *боје* не *џосџоје!* (реклама на ТВ); Стара „*Клека*“ боља од *млека!* (реклама за клековачу); Пуна *Арена* кад пева *Брена!*; *Лова* за шопинг *снова!* (реклама на ТВ за државну лутрију); Нема *вина* без „*Дервина*“!; Срећна вам нова, а срећна и *лова!* (реклама за новогодишње поклоне); Воћна *долина*, права *милина!* (ТВ реклама), Ко се с нама *дружи*, живот му је *дужи.*, итд.

Највећи број рима, што се говорних народних творевина тиче, имају – свакако – пословице, што је и разумљиво, јер су оне и најбројније у том жанру. Навођење, на пример, римованих пословица из Вукових „Српских народних пословица“ знатно би оптеретило овај напис, јер их је веома много, као што

их је много и у свим другим збиркама пословица и изрека, па и у мојој збирци „Тимочке пословице, изреке и загонетке“ (Просвета, Ниш, 1989). Међу својим записима из источне Србије (највише из Тимочке крајине) имам их доста и необјављених, али ни од њих нећу овде наводити примере са римом, јер је – сматрам – и ово што је наведено сасвим довољно да покаже разлоге употребе риме у говорним народним творевинама.

Ljubiša Rajković Koželjac

THE ROLE OF RHYME IN SPOKEN FOLK TRADITION

In oral poetry, rhyme is very rare, but there is a lot of rhyming in spoken folk tradition. (sayings, proverbs, riddles, etc.). This is why the spoken folk traditional sayings are very short (the shortest), i.e. the forms of oral tradition, so rhyming is very frequently used for the purpose of efficiency and remembering. Rhyme contributes to their euphony, and in this way to their artistic value.

О ИГЊАТОВОМ ДАНУ, ПОЛОЖАЈНИКУ И ПРВОЈ ПОСЕТИ У ПИРОТСКОМ КРАЈУ И СУСЕДНИМ ОБЛАСТИМА

Игњатов дан, један од празника на самом почетку године, сматра се даном који је најважнији за здравље укућана и за напредак дома у години која управо почиње.¹ По народном веровању, здравље, срећа, напредак дома, стицање, летина, множење стоке, пословни успех, све то зависи од добрих особина првог посетиоца, положајника, који случајно, или као случајно, дође и ваљано обави све обредне радње. Положајник се *йáзи*² и на Бадњи дан а и у још неке дане, али му се *шáда* придаје нешћо мањи значај. Тога дана у свињање, кокошке се хране у крућу од њојаса како не би носиле на сѣрани, а предвиђа се и метеоролошко време. Сва домаћинства без изузетка сѣрото йáзе и на положајника и на обичајно хранење кокошака, а само понеко уочи празника гледа у небо и предвиђа метеоролошко време, док су ретка појава празновање ради заштите деце од ватре и празновање ради заштите од змија.

Кључне речи: свитање, положајник, *йíле*, ватра, мала коледа, појас, кокошке.

Игњатов дан. На Игњатов дан (Игнатов дњ³, Игнотов дњ, Игнетов дњ, Игнетов дѣн) сва домаћинства без изузетка обраћају пажњу на прву посету и сва хране живину у кругу. Много мање пажње се поклања предвиђању метеоролошког времена за читаву годину, празновању од ватре и празновању од змија

Исхрана живине у крућу рано изјушра. У кругу од конопца, појаса, тканице, повоца, поспе се зрневље, најчешће пшеница или кукуруз, јечам, раж, ретко оvas, и нахране се све своје кокошке.

(Домаћица тјри појас па направи коло, овíје се тканица. П-Вí⁴. По шри до четри метра тканица, у њу ћи ранимо. Д-Пí. Ранимо и на дрвник; од конопац коло или тканицу сопашем. П-ГР. У појас или у конопац да кљуцају. Б-Го, Б-Гр. Б-ГС, П-Дљ. П-Миш. Кокóшке кљуцају у круг од конопац. Верка Магућ, 1921, Брл, Дој. Рс. Направим круг, коло од конопац, па и раним. П-ВДл. У јуже моруза на Игнатов дњ. Јел. Ујутро сас конопче направимо коло па дајемо на кокошке да кљуцају. К-ББ. Ор). У Рајодешу зрневље кукуруза сшаве у чарају, коју пребаце преко крова, ња ња зашим сийају у крућ од њојаса (У черáпу кукóруз тјри баба-Ђева, па заврже, па преко кућу врљи, и тој им расíпе у појас да кљуцају. Лешница

¹ Рад се заснива искључиво на примерима које сам записивао у периоду 1965–2016, на подручју пиротског краја и суседних области.

² Све дијалекатске речи су акцентоване. Акценат је експираторни и означено је само његово место.

³ Полуглас је означен са њ.

⁴ Иза сваког примера наведена је ознака насеља из кога је казивач. На крају текста дат је преглед краћеница тих ознака за свако насеље.

Мишић, 1937, Р1, Вр). Пази се да просуто зрнење не буде изван круга (Направи коло, а унутра зрна, рана, не смеје да буду зрна околу да би носиле дома. Ор. Вр. П-В1). У Појанову нешто зрнења баце преко круга (Врљи морузу у това коло и околу њега. Моруза има судека, и у колото има. Д-П1), а у Рсовцима се штоа јушра донесе пшеница из воденице и носиле у крут (На Игњатов дњ јутро из воденицу узнемо жито за кокосхе; да буде това јутро на Игњатов дњ. Рс).

У Дојкинцима, Балтаберилловцу и још неким селима, уочи Игњатовог дана увече праве кокице од кукуруза, па сва зрна која се нису отворила стављају изјутра у конопац, уз остала посута зрна.

(Збирамо се одвечер на седенху спроти Игњатов дњ, и пуцамо морузу, булхе. Таја зрна што не испуцају, у конопац туримо на Игњатов дњ да и исклуцају кокосхе, да се не трове. Дој. Одвечер пуцамо пуцанхе, и која зрна остану неиспуцана, јутро и дадемо на кокосхе. Ор. Пуцанхе наспротив Игнетов дњ, у кућу пуцамо, и говоримо док булкамо: – Све буле, једн Турчин! И даје се на кокосхе изјутра у конопац кој не испуцано. К-ББ. Одвечер пуцамо пуцанхе, и тој што не испуца, давамо им у конопац. Б-ГС, П-Дл). Понегде у конопац ставе и воду (Наврљамо овс и туримо воду. П-ГР. Унутра се тури вода, жито, моруза. П-ВДл. Турим им, на кокосхе, он кљуцају, снег се повише накљуву, и воду туримо. П-Гри). При том их вабе и благосиљају (Мамимо ћи тькь-тькь-тькь! Дој. Мама и која им дава зрна и три-пути каже док кљуцају: – Које куде оди, дом да дооди, дом да си носи. Рс. Тькь-тькь, тькь-тькь! И кокосхе дојду. И она благослови: – По пут одиле /У куп носиле. Моруза има судека, и у колото има! Младенка Гацева, 1911, Д-П1. Ајдете кокосхе, туку-туку, јелете ми! Б-Го. Цуку-цуку (Зх).

(/По пут одиле /Дом носиле! П-Ми, П-В1. Мамимо и да приду: – Цькь-цькь-цькь-цькь! П-ГР. И зову се да дојду кокосхе: – Пили-пили, цьк-цьк-цьк! П-ВДл). А у неким селима их не вабе, како не би носиле у комшилук (На Игњатов дњ не смеју да се маме кокосхе. Брл. Не маме се да не иду кокосхе на-страну, да носе дома. Јел. Не мама и да дојду, него саме дојду. Ор. Тија дњ се не маме цькь-цькь, него колко дојду, да не иду преко годину у комшилук да носе. Р1, Вр. Кокосхе улезну и кљуцају, не мамимо и. Вр. Кокосхе се не маме, него се накљукају у конопац, да не носе по комшилук. Мирјана Ђирић, 1914, Б-ГС, П-Дл. Не маме се. Само у конопче се дава да не носе по комшилук. К-ББ) или се вабе тихо, како не би комшија чуо домаћицу када их храни (Немој никако да и мамиш, да не чује комшија, да и он не премами. Маме се полька: цьк-цьк-цьк, цьк-цьк-цьк. П-ГР).

Заштитица геце од вајре. На Игњатов дан не раде жене које чувају децу, да би их заштитиле од ватре ('Игњатов дњ, не работе жене које чувају деца, од огањ. Деца да им се не горе од огањ'. Младенка Гацева, 1911, Д-Пг).

Заштитица од змија. Нека села у којима има много отровних змија тога дана празнују од змија ('На Игњатов дњ се празнује за змије'. Сша).

Предвиђање мейсоролошкој времена. Увече на Игњатов дан, а такође и на Бадње вече, гледају небо, звезде, Влашиће посебно и процењују каква ће бити следећа година ('Кад подлажују, на тај дан гледају звезде, Влашчичи'. Милисав

Ђорђевић, 1929, П-Ксм, П-ВДл). Магла и облачност су знак да ће година бити кишна и родна, а ведро небо најављује сушу и неродну годину.

(Магловито ако је за Игњатов дњн, че буде рódна гóдина; ако је ведро, че је сúша. Бе. На Игњатов дњн глédамо каквó че буде врéме, глédамо óдвечер нéбо, па ако је ведро, че је сúша; ако је óблачно, че је ћиша и че има туј гóдин берећét, че буде берећétна гóдина. Тихомир Цвейковић, 1913, Вр. Кáд је ведро на Игњатов дњн, че буде глáдна гóдина, а кáд је Бгња вéчер или Бгњи дњн, тóј не глédамо. П-ГР). Понеíде не íледају небо и не íпроцењују какво ће време биши у шóку íодине (Игнетов дњн, не глédа се нéбо. К-ББ) или íа íледају само на Бадње вече (Не глédа се у нéбо на Игњатов дњн, глédа се на Бьдњи вéчер. Ор).

Положајник и íрва íосейша. Долазак положајника, првог посетиоца, у рано јутро ('Пред сúnце сам ишъл'. П-ГК) у одређене важне празничне дане, има изузетну важност у традиционалној култури. Верује се да његове особине, понашање и намере у току те (случајне) посете, јако утичу на судбину дома и укућана у току године или у току периода који после тога дана почиње. Прва посета, када положајник 'íодлáзи гóм', зове се 'íодлаз, íодлаза, íодлазак, ретко íодлажа' (Кс. П-ГК), а њега зову 'íоложенíк', ретко 'íодлазár' (Гос) или 'íоложњáк' (П-Ксм). Уколико 'íодлáзује' исти дом више пута у току исте године, или сваке године на неколико важних празника код којих се íáзи прва рана јутарња íодлаза, онда он није случајан већ изабрани положајник.

Како би се избегао положајников евентуални негативан утицај на домаћинство, у многим домаћинствима, још у свитање и пре него он што наиђе, íодлазу обави сам домаћин, ређе домаћица или друго чељаде.

(Излэзне баштá ми, открши бúкову вршињу и унесé у сóбу. Гос. Прво баштá ми рáно подлáзи, па пóсле найде подлазár. Гос. Још мрáк, тáта отíде до капíју, па пóчне да се врча, па úзне сíрову гóранчицу од дрвник, улэзне у кúћу, промéша с гóранчицу огњат, благослóви и остави ђу. Новка Ђорђевић, 1926, Пир. Домаћин подлáзује, унесé гóбину и сéдне до огњаште. П-ГР.), íа зáшим сви чекају íоложајника. Пракса да се животиња користе као íоложајник врло мало је засíуиљена и чини се из разних разлóта (Живóтиња се не увóди. Ор). То може да буде пас (Куче у пóдлаз, чýл сам, за срéћу. А човéк у пóдлаз мóже да бóде баксýз, или да га бíје баксýз. ВС. Нéгде, кúче уведú, онó нáјвише мíсли за туј кúћу. Лозинка Жикић, 1944, Б-Вв. Кúче у пóдлажу, ако нéма кој да подлáзи, ако су комшије далéко. Злáша Божиловић, 1946, Б-Кђ, Б-Го), свиња (Свиња рíје напред, да íде напредница; увóдимо је пре него што дóјду коледáри. Ос), прасе (Прáсе увóде да подлáзи, видéла сам. Рг), овца (У селó прашчíна унóсе, а чýла сам и овцú да увóде. Б-Го), а у Тойлом Дóлу је мечка замíшљени íоложајник, којој на Андрејин дан износе клиíове кукуруза (Мéчћин дњн, мéчка подлáзује. Величко Сшáменовић, 1933).

Број три је магичан број у обичајима на читавом подручју, па се íáзе три дана, међу којима увек Игњатов дан. Три празника који се íáзе у свим селима у Средњем високу и у неким селима на подручју Бабушнице су Андрејин дан, Итњáшов дан и Бадњи дан ('Пóдлажа је на Андрејин дáн, Игњатов дáн и на Бадњи дáн, úјутру'. Б-Го. Б-Су), а у неким белопаланачким селима то су Свейши Никола,

Иињайшов дан и *Бадњи дан* ('Подлажували смо на Свѣтога Никóлу, на Ѐгњатов дњн и на Бѣдњи дњн, на три-пути се подлажује'. П-Ксм. П-ВДл), или *Игњатов дан*, *Бадњи дан* и *први дан Божића* ('Пóдлаза је на Ѐгњатов дán, Бádњи дán и на пр́ви дán на Бóжић'. Илија Сшојковић, 1943, П-Ксм), или *Игњатов дан*, *Бадњи дан* и *Свети Василије* ('Пóдлажу пázимо на Ѐгњатов дán, Бádњи дán и Стáру нóву гóдину'. П-ГК). Подручје Бабушнице, читаво Горње понишавље и највећи део испитиваног подручја, обично *йáзи* два дана, и то *Игњатов дан* и *Бадњи дан*, а неки Светог Андреју и *Игњатов дан*.

(Пóдлаза је на Ѐгњатов дњн и Бѣдњи дњн. Величко Сшаменовић, 1933, ТД. Зс. Зав. Нема пóдлажа пред Ѐгњатов дњн. Кр. Ѐгњатов дњн, Бѣдњи дњн, па кој налуга. Јаюда Вучковић, 1937, П-Дљ. Игњатов дњн је пóдлаза, и на Бѣдњи дњн је пóдлаза. П-ГР. Сáмо две пóдлазе: Ѐгњатов дán и Бádњи дán. П-Гри. Пóдлаза за Ѐгњатов дán и за Бádњи дán. Симка Вучковић, 1929, ГХ-ВКр, П-Дљ. Б-Го. П-ГК. Свети-Андрѣја и Ѐгнатов дњн се пáзе. Ђурја Пејчић, 1925, Б-Са) или *Иињайшов дан* и *Сирне йокладе* (Ми пázимо Ѐгњатов дњн, а чўла сам да неки пáзе и Сирне поклáде. Јелица Косчић, 1911, МСв). Неки *йáзе се само један дан*, и *шо најчешће Иињайшов дан* (Ѐгнетов дњн, подлажа. Тњг се нигде не иде, седј се дóма. Тутомир Пешировић, 1935, Орљ. Пóдлажа, само на Ѐгњатов дњн, а колéда на Бádњи дán. Љивана Николић, 1934, Кс. Ру. Пóдлажа је за Ѐгњатов дán, кáд се подлазују, да ти кокóшке бóље нóсе и пилићи да се извóде. Душанка Тодоровић, 1929, П-ГК. Сáмо Ѐгњатов дán: пóдлажа, положеник. Новица Анђелковић, 1933, П-ГК), а врло рѣшко само *Бадњи дан* (Пóдлаз сáмо на Бádњи дан, после долáзе коледáри. Или после коледáри долáзи кој подлáзи, пр́ви, рáно. И да неје бóлан, да не болўје стóка. Ако је бóлесно којé дојде у пóдлаз, стóка че ти болўје. Србијанка Николић, 1935, П-Љу, П-Си, П-Ч. Б-Вв).

У горњем и средњем делу слива Јерме сва села без изузетка *йáзе* Зачеће Свете Ане (22. 12), а нека осим њега *йáзе* још и *Игњатов дан* и *Бадњи дан* ('Јанино зачеће, пр́ва пóдлаза у нáше селó'. Тодорка Најденов, 1925, Д-Ис. 'Јанино зачеће, више се тњг пáзи пóдлаза, него кад је колéда'. Д-Зв. 'Јанино зачеће, кóј га подлáзи, онó му годинáта иде напред, ако је дóбар човéкат; ако је лóш човéкат, свé прекáра на лóше годинўту. Когá нанесé пўт, он дóјде, јутрám кóј пр́ви дóјде. Ништа му се не дáва, сáмо се запáмти кóји је дошъл пр́ви, за тўја гóдину кóји је пр́ви подлазил. Каквó потражи, за каквó је дошъл, дадў му. Не частевљу га. Тија дњн се не иде у цркву'. Младенка Гацева, 1911, Д-Пг Д-Пшч, Д-ЈД, Д-Ву, Д-БИ). У Поганову, *йáзе* четири дана: поред Зачећа Свете Ане, *йáзе* Варвару, *Игњатов дан* и *Бадњи дан* ('Пóдлажа: Варвáра, Јанино зачеће, Ѐгњатов дњн и Бѣдњи дњн'. Милка Мишова, 1924, Д-Пг). А у Топлом Долу, ако рачунају мечку као положајника ('Мéчћин дњн, и тáј пóдлаза се рачўна, мéчка подлазује'. Величко Сшаменовић, 1933), *йáзе* четири дана. Млађе генерације увелико занемарују и заборављају *йóдлажу* везану за наведене дане ('Не знáм за пóдлажу ни на Ѐгњатов дán ни на Бádњи дán. Ковржáнци мéсимо за у кўћу'. Мирјана Ђирић, 1938, П-Дљ и Снежана Јоцић, 1944, П-Љу, П-Дљ). Сваки од дана кóји се *йáзе* важан је за успех домаћинства и здравље његових чланова, а *Игњатов дан* и *Бадњи дан* су важни још и за умножавање живине и ношење јаја ('Пóдлажа за кокóшке, кóј чўва кокóшке, цéлу гóдину че нóсе'. Смиља Марковић, 1953, П-Ви. 'Да ти кокóшке бóље нóсе и пилићи да се извóде'. П-ГК).

Не само од традиције већ и од степена сујеверја и страха од непредвидиве будућности, зависи придавање значаја првом положајнику или првом посетиоцу у било којој ситуацији. Особе склоне сујеверју *и́а́зе* још и ко им је први посетилац на сваки већи празник, поготово на Јужице и Верижице, Трифунов дан, Сретење, Власовдан, Младенци, Благовести, Ускрс, Ђурђевдан, Јеремију, Спасовдан, Духове, Преображење, Малу Госпојину, Крстовдан (27.9), *Први мрашћинак*, и *и́а́зе* ко први уђе у нову кућу, први пређе изграђени мост, буде прва муштерија; први честита свадбу, бебу, куповину, почетак важног посла; ко их први сусретне или им пресече пут када пођу на важан посао или на далек пут.

Сви сматрају да је изузетно важно ко ће бити положајник ('Подлаза за Игнатов дџн, че видиш како че ти се јагне овцете и козе козете. Важно је и за Божић кој че ти дојде. Ни си знамо кој да иде. Чича је ишъл туј годин и билó је све добро, и ни њега тражимо на-годину. ВРж. Игнатов дџн, подлаза за стоку. Че буде добра стока, здрава, ако некој убаво подлази на тија дџн'. Пк). Прави положајник је само онај ко случајно наиђе ('За подлажу не наручује се кој да дојде, али се плати ако дојде'. *Пловда Пешировић*, 1936, *Дој*. 'Кóј си дојде, тај'. Б-Го. 'Чекамо, па кој налуца'. П-Дљ. 'Не наручује се, он си дојде, донесе шумку, иде у шибу по грánчицу'. *Душанка Тодоровић*, 1929, П-ГК), али ретко се ко тога држи. Свој долазак или сам навести или га неко из куће замоли, па и обавеже ('Наручимо или сам дојде'. П-ГК. 'Он зна да треба да нас подлази'. П-ГК. 'Óпет га зóву, ако је добар'. П-Ві). Одрасле особе, знајући да се подлаза најчешће наручује, у току преподнева не иду у посету догод не чују да је обављена ('Игњатов дџн. Чекају, никоја не иде рано у другу кућу. То кажемо да је подлаза. И каква ни је подлаза, теква ни је срећа после'. *Верка Магић*, 1921, *Брл, Дој*). Положајник долази у рано јутро када устају одрасли укућани, али понеком се деси да је случајно положајник, чак у другој половини дана, па и увече, ако до тада још нико није долазио у кућу.

Свако би желео да га посети здраво, лепо развијено, бистро и отресито, весело и добро васпитано (што млађе) мушко дете, које има оба родитеља и које долази уредно обучено ('Глџдају да буде детџ, весело, брзо, отворено, и оно да улџзне прво'. Рос. 'Мушко да подлази'. ВРж). Али деца нерадо устају у свитање, стидљива су, греше у обављању обичаја, не могу да иду далеко и у много кућа, па је тешко наћи идеалног положајника. Врло су пожељни леп и снажан младић, лепа и весела девојка, млад и отресит домаћин са добрим карактерним особинама, Ром познат по веселом расположењу и добрим карактерним особинама или Ромкиња коју сви воле, поштују и очекују. Предност се ипак даје положајнику из родбине ('Тџтка из Гóрњи Стрижевац, она је веровала да треба Власта да ју подлази, кокошке да ју много носе. И увек је морал рано да устане да га некој не претече'. Б-ГС, П-ГК) или из комшилука ('Нас сваку годин подлазује комшијско детџ, добар му подлаз'. Нш). Најрадије се очекују и прихватају особе чије су посете успешне, доносе срећу ('И на-догóдину да ни подлазиш, добра ти подлаза'. *Пеи*). Непожељне су зле, несрећне, немоћне, болесне, хрме, грбаве, ружне, неуредне, прагаве и брзоплете, свадљиве, натмурене особе ('Ућо, ти си ни први подлази! – Да се нашалим: млого сам баксуз, кокошке не знам да ли че ви носе?!' *Новица Анђелковић*, 1933, П-ГК), као и старци и бабе, удовци или

удовице. Ретко се дешава да неко врати непожељну особу како не би навукла невољу на домаћинство ('Положњак долази сам, незван. Ако га кућа жељи, при ма га. Ако је злоћудан, чувар куће га врати. Ако је ћорав, хром, искривљен, не примају га'. *Илија Сшојковић*, 1943, *Ксм*).

Положајник долази уредан и уноси сирову гранчицу ('На Џгњатов дњн, кој подлази на подлазу да не носи кожув на њега, да не липсјују овце'. *Смиља Илић*, 1940, *СГл*. 'Кој подлази, шумку и тресче унесé'. *Пк*. 'Понесém шумчицу одома'. *К-ББ*. 'Кој први подлази, он је главни. Позову ме. Понесém гранчицу, не мора да је церова, од све може. На Џгњатов дњн гранчица се уноси'. *Александар Мадић*, 1930, *Јел*. 'Дрво каквó најде, сирову гранчицу од дрвникат крши' *Бе. К-ББ*), коју различито називају: 'благден' (*Гос*), 'гранчица' (*Јел. Рос. ВРж. ЦТ-Ку*), 'шумка' ('Шумка се носи на Џгњатов дњн, цер или горун. Шумку коледар не носи на Бдњи дњн'. *Новица Косић*, 1920, *Ки. Чин. Вој. Држ. Ру. Б-Го. П-ГК*), 'шумчица' (*К-ББ*), 'пиле' (*Рос. ВРж. ТД*), 'пилчичи' ('Пилчичи од дрво унесé'. *Брл. Дој*), 'губина' (*ВЛк. Пк. Вр. Цр. Црв. Ос. Орљ. П-ГР*). 'Губина је гранчица од било којí храст, најчешће од цер'. *П-Миш*). 'То је хрстова гранчица, обично од цара' ('Шумка је од храст, цер', *Б-Го. П-ГК. Сук. Км*), а *шамо иде нема храсџа уноси буюкову гранчицу* ('Буюкова гранчица се уноси и баџа у оињишџе'. *ЦТ-Ги, ЦТ-Ку. Дој. Гос*).

Многи уносе напупелу гранчицу шљиве или другог родног дрвета ('Шумку унесé од родно дрво и у шпорет баје'. *Ру. Пир. П-Ві. П-Миш*). Положајник се најављује, куца на врата. Отварају му, улази и обавља обредне радње, а гранчицу, коју је унео и са којом најпре цара ватру, оставља на вериге (*Брл. Дој. Вр*), преко ћункова шпорета (*Гос*) или на чивилук ('Забодém пиле на колач и оставим га на чивилк, да не смита'. *ВРж*). Сличности и разлике у обављању подлазе, најбоље се уочавају у следећим примерима.

(Три подлазе су: Свети-Никóла, Џгњатов дњн је главна и Колéда на Бдњи дњн. Кој дојде у кућу, тија је. Давамо му ореси, лешници, вóчће, клас ва римо, кавé варимо. Мэд дава кој има. Он унесé оди дрвник тресче, дрво, вршиње, каквó је нека је, дрво да је. И када улéзне, каже: –Добројтро, година се вали, славите ли млáдога бóга? После, ка мéша по огњат с тојагугу, каже: –Кóлко йскре тóлко јáганци, јаретинка, прашчínка, телчínка, мэд и мáсло, белá погáча и мýшка децá! Штом изречé млáдога бóга, óдма цáра по огњат, па после настáви да баје. Кој какó умéје, текá баје. Бе. Џгњатов дњн, прва подлаза. Дéда устáне, још нóч, а жéне накладу óган у ћумбéто. А дéда отíде на дрвник и ўзне вршину од буюку. Цер несу сéкли, поштували су га. Од селó нагóре не растé цер. Донесé тўја вршину на Џгњатов дњн и преко ћóшку орáти: – Добро-јутро, славите ли млáдога бóга? Јаретинка, прашчínка, мэд и мáсло, и белá пченица највише! И кад улéзне у собу, отвори ћумбéто и све йсто текá понáвља, и све рчка у огњат. И после закáчи тўја вршину на ћунцíti и каже дошљл благден. А благденат у закáчен на ћунџат. И ўјутру је подлаза, кој дојде да подлази. Ако му је добрá подлаза, родна је гóдина. А највише се гледáло какó че се задóји јáгне, јáре, телé. А жéне су врлáле на зéмљу ореси, лешници, вóчће, и кáжу: – Брзо клўцај, брзо, брзо, да мóже да се брзо јáгне дýса да сýса. *Милица Јовановић*, 1936, *Гос*. Џгнотов дњн, добди подлазар: – Добројтро, славите ли млáдога бóга! – Слávимо, слávимо! – Нék сте живи и здрави! – Добрé ми дошли! И жáрају,

и њскре одлате. И говорѣ: – Кóлко њскре, тóлко вајда /Срétна и берећетна гóдина /Нек бóг дадé.../Мéd и мáсло /И белú пшеницу нáјвише! *Часлав Ићнашóвић*, 1935, *Гос, Персида Ићнашóвић*, 1934, *Гос*. Ућем, сédнем на зémљу. У крúг метém са шúмку и говорим: – Пíли-пíли, кóкице /Свé да се изведéте /И свá јáја да изведéте /И да бúду све жéнска /И да бúде јédан певац! Домаћница ми стáви орáси и мáми:-Пíли-пíли-пíли!(2 x). Шúмка се забодé у божíч-лéбац, штрчí, и такó стојí скоро гóдину дána. Кáже ми да дóјдем и догóдину, а јá скúпим орáси у цéп и излázим. *Рагомир Ићић*, 1952, П-ГК.

Шта још знамо о Ићнашóв дану?

На Игњатов дán, пóдлаза. Улэзне и на зémљу сédне. Онá му спúсти орéси у крíло и óн и ваља са шúмку. Орéси као бајаги да су јáја. Дадé големí орéси, да су големá пилетíја. *Евица Ићић*, 1966, Б-ГС, П-ГК. Пóдлаза је за Игњатов дán, кад се подлáзују, да ти кокóшке бóље нóсе и пилићи да се избóде. Нарúчи комшија. Зовém домаћíне. Ућем, сédнем на зémљу. Домаћница ми стáви орáси и мáми пíли-пíли-пíли, пíли-пíли-пíли-пíли. Шúмка је од хрáст, цéр. У крúг метém с њу и говорим: – Пíли-пíли, кóкице /Свé да се изведéте /И свá јáја да изведéте /И да бúду све жéнска /И да бúде јédан певац! Скúпим орáси у цéп. *Све је ишло у Горчинци*. *Војислав Мишић*, 1947, П-ГК, *Надежда Мишић*, 1947, П-Го, П-ГК. Игњатов дán, пóдлажа, шúмка од крáс. Долáзи кој подлáжује, и кáже: – Добро-јúтро, домаћíне! Подлáзи, сédне на зémљу, и са шúмку као да метé. Ја дадém орéси, и кáжем: – Цúку-цúку, пíли-пíли / Да су жíве и здравé кокóшке и да нóсе јáја! Сáмо врљам ореси. Он скúпи орéси и однесé. Нéје лóше да је детé тíја кој подлáжује. Парú дадém на детé, и бомбóне, ако íма. Ако је стáр грéјемо му ракíју и правимо му кáфу од лаут. Не знам за колéду. На Бьдњи дьн пóдлаза, свé íсто као за Игњатов дьн. На Андрéју не подлáжују. Нéки пáзе Стáру нóву гóдину. *Милунка Крсíић*, 1931, П-ГК. На Игњатов дán, пóдлажа, положеник. Изненáда дóјде, а нéки нарúчују на добрóга човéка, да че му кокóшке нóсе и да че му стóка и дóм напредују. Кóј че íде, шúмку спрémи и облáчи се бóље. Улáзи и сéда у простóрију на зémљу, да се живíна извóди. И бáје: – По пúт одíле /У бáбин скúт носíле! Ако умéје, óн дáље прíча. Помéне сву стóку и благослóви домаћíна да му напредује домаћíнство и да илáди са стóку. Врљáју му орéси. Шúмку бодé у зíд у рúпу, или над врáга, на прóзор. И на Бадњи дán пóдлажа, свé íсто. *Новица Анђелковић*, 1933, П-ГК.

Од којегa времена нема подлаже у неким селима? Пóдлаза је на Игњатов дán и на Бадњи дán. Увек рáно јúтро. Не нарúчује се. Íмаше Милúнка, Лúлка, мúтава Цíганка, чувáла је свíње у селó и подлáжувала је скóро цéло селó. Откакó је умрлá, нéма пóдлажа. Íде од сéдам до дéвет јúтро од кућу на кућу подлáжује. Унесé чéпку грánчицу. Улáзи, мúтава, нíшта не мóже да кáже. Натéрамо у да сédне. Билá је колéда на Бадњи дán у Бéжиште. Мáјка намéси коврждáнци. Дáва орéси, коврждáнци, вóчће. *Драиња Лилић*, 1933, П-Бж, П-ДК. Игњатов дьн, положеник донесé шúмку и кáже: – Добро-јúтро, колéдо /Гóдина се вáли с мláдога бóга, да íма пíличи, јагњићи, јарíћи, дечица, белá пченица! Донесé шúмку и мéша с њу у огњиште, и ју остáви, и тáм остáне закáчена млóго врéме. Дадéмо му орéси,

ракију, доручак. Дојде на Џгњатов дњн и на Бадњн дњн, и знаје тој од овуј годину па да дојде за друту годину. Неје билó колéда код нас. *Новка Младеновић*, 1923, П-Ві. Сáмо две подлазе: положеник за Џгњатов дњн и за Бдњн дњн. Унесé грáнцицу и у вáтру у нагóри, бије у вáтру: кóлко íскрице, тóлко парíце. Благосíвља: – Бáбо, нéк ти је жíва стóка /Јáганчичи /Прaшчíчичи /Пíиличичи! Домаћíница бáци ораси, а óн чучíи и скúпља. Мéшка вáтру, па чúчне. И: – Пíили-пíили-пíили! На детé, дадú бомбóне; а на стáрога ракија, кáфа. *Бојољуб Крсíић*, 1942, П-Грш. Пóдлаза је на Џгњатов дáн и на Бадњн дáн. Нарúчимо сáм да дојде. Сédне на зéмљу и метé с онú грáнцицу да се ореси вáљају, кокóшке да нóсе и пíиличичи да се извóде. Дáјемо му ораси, грéјемо ракију, прáвимо кáфу. Óн знá да треба да нас подлáзи. За Бадњн дáн дáјемо ковржáнци, а остáло је све íсто. Нéма колéда. П-ГК).

Мала коледа, између индивидуалној и колективној положајника. Постоје две коледе. Голема коледа, која почиње у зору пред Бадњи дан и траје до сванућа, заступљена је готово у свим селима, а у њу *úду* само дечаци (и младићи). *Мáла колéда (íрва колéда, цíтанска колéда)* почиње у свануће или на почетку Џгњатовог дана и понегде се наставља у току преподнева, одвија се са мање буке и мање је заступљена. У њу *úду* мала деца (оба пола), до десетак година. Малу коледу има већина села на Старој планини, готово сва села у горњем Понишављу ('При нас су две колéде'. *Сук*. 'У Јáлботину мáлу колéду зовú цíганска колéда'. *Вој*. 'Џгњатов дњн, мáла колéда, повише стáри доóде'. *Ру*), већина села у сливу Јерме ('Две колéде íмамо: Џгњатов дњн и Бдњн дњн'. *Милка Мишóва*, 1924, Д-Пí), а имала су је, некада или доскора, и многа бабушничка ('Џгњатов дњн, децá у колéду су ишлá на тíја дњн. Први пóдлазак се дарúје. Јáбука за детé'. *Вида Пејчић*, 1935, Б-МС, Б-Гр) и белопаланачка села ('Íмамо две колéде: Џгњатов дњн и Бгњн дњн'. *Живадинка Мишић*, 1919, П-Дц. 'Колéдо, тој мúшко трéбе да нóси. На зéмљу ораси. Колéда на Џгњатов дáн и на Бадњн дáн. Ишлíи су царéви у Чíвлик'. *Србијанка Николић*, 1935, П-Љу, П-Си, П-Ч. 'Ореовац нéма колéду, а билó пре. Испред вráта стојé децá'. *Словенка Јоцић*, 1947, П-Ор, П-Дљ. 'Колéда неíце билó'. *Душанка Тодоровић*, 1929, П-ГК. 'Колéда нéкада билá у Гóрњу Корíтничу' *Војислав Мишић*, 1947, П-ГК. 'Билá је колéда двá пúта, на Џгњатов дан и на Бадњн дáн, úјутро, íде се рáније'. *Градими́р Павловић*, 1937, П-ДК и *Живојинка Павловић*, 1942, П-ДК. 'Колéда билá и на Џгњатов дáн и на Бадњн дáн'. *Илија Сшојковић*, 1943, П-Ксм. 'Колéда нéма ни у Космóвац ни у Дивљáну'. *Негосава Илић*, 1937, П-Ксм, П-Дљ.

Да ли је било коледа у сваком селу? 'Имáли смо колéду на Џгњатов дáн и на Бадњн дáн'. П-Ми.), док је нека села нису имала ('Дóјђинци íма мáлу колéду, а ни нéмамо. Брл. Нéма колéда на Џгњатов дњн'. *Лешица Мишић*, 1937, Вр. Гос. Ор. Кр. ВЈ. Орљ. Рí. Б-Са.). У неким селима не знају коледу ('Колéда, не знáм'. П-Дљ. 'Неје билó колéда код нас'. П-Вí. П-НС). *Мáлу колéду*, која је по неким својим одликама прелазни облик између једног положајника и колективног положајника, обављају мала деца (оба пола) у малом броју, сама или уз пратњу: мушко дете, положајника, воде старија сестра, брат, тетка, или, једни за другим, у кућу долази више положајника са пратњом, а домаћица дарује свакога. Мала група мало старијих и смелијих, иде сама у родбину или махалу и обиђе више кућа, што донекле личи на голéму колéду.

На оба празника, понегде прву подлазу обаве домаћин или положајник са стране, пре коледара, а дешава се да положајник дође и после њих, зависно од обичајне праксе.

(На Игнетов дњн подлазе ни мálечка дечíца. Дадéмо њим да нóсе колáчи, ама несú колáчи сас рóгове, него пепељашé. Сáмо мушка децá у подлазу. Д-ВО, Д-Пи. Игњатов дњн, пр́ва колéда, мáла колéда. Рáно се дíса⁵ којá је гóспоца. И кáд се засьвиња, развидéли, доóде колéцање, сáмо мушка децá, у тьвно не доóде, и дáвамо им орéси, вóчће, пáре. Иду и поју: – Зámучи се Божјá мáле /Од Игњата до Божíча /Па рóди мláдог бóга /Па га нашлá.../Па срéтла Светог-Илију /Па га пíта Свети-Или́о /Да ми крстиш мláдог бóга /А Свети-Или́а кáже: – Já не знáјем, не умéјем /Тí че срéтнеш Светог-Јовáна /Он че ти крсти мláдог бóга /Мláдог бóга и Божíча! /И Свети-Јовáн га крсти! Колéцање јенцъ нóсе и тојáђе. Млагенка Гацева, 1911, Д-Пí. Игњатов дњн и Бьдњи дњн: пóдлаза и кóледа. У нéкоју кúћу не улáзе. Наíде човéк случáјно и донесé сíрову грáнчицу од дрвнíк, открши. Улэзне, прíча: – Кóлко íскрице тóлко јаретíнка, прашчíнка, ждрéбетíнка, дечíца, а нáјвише мéд и мáсло, и белá погáча! На íжу верíђе, там закáчи грáнчицу, зовéмо пíличи. И знáјемо ко́ји је, кáд се крáве тéле и дрúго. Колéцање íду рáно, у зóру, улáзе и кáжу: – Добрóјтро, слáвите ли мláдога бóга? Дáву се пáре, колáч, орéси, лéшници, вóчће. Излáзе, благослóве: – Мí из кúћу а бóг у кúћу! Орéси и лéшници врље нáзем, а онí збíру ко кокóшће. И парú њим дадú. – Кóлко човéка íма у кúћу тóлко големí коврждáње се омéсе. Пепељаш је мáњи колáч. На колéцање дáвамо пепељашарé. Децá нóсе ћићич, наврве коврждáни. У Брлóг једнá колéда, у Дóјћинци двé. С грáнчицу мéша óгањ. Ћићич је лескóво дрво одéлано, а одоздóл како кúка, и наврви се једнó преко дрúго. Верка Магић, 1921, Брл, Дој.

Мали хлечићи за колéда су пепељашари; пеку се у пепелу.

Игњатов дњн, пóдлаза. Децá нóсе врвцу и íду у колéду. Пепељашари се мéсе, пéкло се у пéпел. Доóде децá једнó-по-једнó, или две-трí. Дарúје се парá, бомбóна, вóће, пепелишáр. Пепелишáр је с једнó, а ако су двé и ако се подвíје, колáч је. Пепељашáр се дáва ко́ј до́де на Игњатов дњн, а колáчи за колéду на Бьдњи дњн. ВРж. Пейелишáр је íсти и у Рóсомач и у Висóчку Ржáну: осмица од једьн сукáр. За Бьдњи дњн је колáч од двá сукáра, од ко́ји једьн íде спóља, а крáјеви му се уврну. Мирјана Ићнашовић, 1927, ВРж; Томанка Ранчић, 1938, Рос, ВРж. Игнатов дњн, пóдлаза, íсто колéда. Накладú óгањ на Беглíчково гúвно и свíре, íгру, поју док се збéру. И после свé зáједно, мушкó и жéнскó. Благосíвљају: – Јáганчичи, пíлчичи, прашчíна, телчíнка, и мéд и мáсло, плна кúћа с дечíца и у кúћу живóт и здрáвје! Колéцáнку дáвају из рúку. Милушинка Косић, 1938, Ор, Кí. Мáла и Голéма колéда: – Добрóјтро, газдо /Гúбина се вáли с мéд и мáсло /С жúте пáре /С црвено вíно /Да су живи домаћíн и домаћíца/.../Тькь-тьк, бáбина пíличи /По пúт одíла, у скúт носíла! Пре него што стíгну коледáри, свињú пúсте у íжу и орáси јој се бáце Бóтиња Сшојановић, 1935, Ос. Игњатов дњн, мáла колéда, до десет гóдине децá, и поју, а на Бадњи дáн íду одрáсли, али ожењени несú ишли. Шумку нóсе од хрáст. Улэзну у кúћу, запоју: – Прédвечни, рáдуј се,

⁵ Звучна предњојезична африката означена је латиничним словом S

предвечни /Да нас осми возведе, возведе /И кроз свећу проведе, проведе! Давају им ореси, вочће, новац. Остаје шумку и йду. Почну од три часа ујутро па док не сьвне. *Милка Јоцић*, 1906, *Пир*.

Зашто је добро да Циганин буде полагањик? Занимљиво је казивање из Балтабериловца о недељи пред Божић.

(У *Балтабериловац пред Божић је недеља за йодлазу*. Целу недељу кој дјоде, подлазил је, ако је први ујутро. Гледа се кој први дјоде. Добро је да је Циганин, Цигање су срећни. Не уводи се животиња. Колецани йду по два-три-тројица кад сване. Прво Цигање носе шуму и у шпóрет благосиљају: – Кóлко йскре, тóлко јáганци, тóлко прáсци! Цигани дóјду више – Циганка и деца. Деца дóјду на колéду ўвек после пóдлазу. Стáр Циганин не доóди. Деца из комшильк, свá, да му дадéш ореси, пáре, кóлко му бáчиш на зéмљу. Коврждáњ йзједно, óсмица, за сви йсти, па и за првог колéцанина. Шумку од цéр нóси од кућу и остáви грáнчицу, и с њу мéша у шпóрет. Не носе тојáге. Улéзну и кáжу: – Добро-јúтро, слáвите ли млáдога бóга? /.../ Кóлко йскре, тóлко јáганци, прáсци, дечица /Тóлко здравје! Дáвамо им ореси, вочће, јáбуке, круше, а пáре на рођáка. *Вера Злашкивић*, 1928, К-ББ).

Уиоредна анализа. Моја истраживања потврђују наводе Томислава Панајoтовиха (*Агеџи*) о коледарима и наводе Владимира Николића (*Из Лужнице и Нишаве*) о положајнику, гранчици, малој коледи, даривању, коврждању и крсту од теста на вратима и греди, а потврђују и наводе Душице Живковић (*Књажевац и околина*) о храњењу живине у кругу, о положајнику, благосиљању, гранчици, али не и о маскираним коледарима који йду и о називу Кокошињи Божић за Йгњатов дан.

Сретен Петровић (*Митологија, маџија и обичаји*), прецизно описује обичај који је, уз мала одступања, готово исти и на испитиваном подручју. Саватије Грбић (*Српски народни обичаји из среза бољевачког*) пише о подлази, положајнику и исхрани кокошака у кругу управо онако као што се то ради на читавом истраживаном подручју или на његовим већим деловима, а и Стеван Мачај (*Црноречки округ*) у само неколико редака, пише готово исто. Бугарски аутори Бенина-Паприкова-Антонова (*Календарни йразници и обичаи на Бългáрише*) дају детаљнији опис обичаја, говорећи пре свега о положајнику, првом посетиоцу, што је готово исто као и на истраживаном подручју. Йдући према западу, одступања су знатно већа.

Закључак

Сва домаћинства без изузетка строго поштују Йгњатов дан и највише *йáзе* на првог положајника. Страх од нежељеног положајника и његовог могућег неповољног утицаја на домаћинство донекле мења однос већине према случајности, па се претежно користи *орјанизована случајност*, задужује се, посредно или непосредно, жељена особа да баш она дође прва. Обредне радње при првој посети и исхрана живине у кругу посвећене су, пре свега, множењу кокошака и њиховом ношењу, само у породичном кругу, што већег броја што крупнијих јаја. Мала коледи, присутна готово на читавом подручју, у мањој или већој мери

је између индивидуалног и колективног положајника и битно се разликује од големе коледе на Бадњи дан.

Насеља у ипиротском крају – сјисак и скраћенице по оштинама

Б Бабушница: Б-Вв Вава, Б-ГК Горње Крњино, Б-Го Горчинце, Б-ГС Горњи Стрижевац, Б-Гр Грнчар, Б-Кђ Калуђерево, Б-Љу Љуберађа, Б-МС Модра Сте-на, Б-Са Студена, Б-Су Сурачево, Б-Сц Стрелац, Б-ЦЈ Црвена Јабука. **ГХ Гаџин Хан:** ГК-ВКр Велики Крчимир. **Д Димитровград:** Д-БИ Берин Извор, Д-ВО Височки Одоровци, Д-Ву Вучидел, Д-Зв Звонце, Д-Ис Искровци, Д-ЈД Јасеновдел, Д-КВ Куса Врана, Д-Пг Поганово, Д-Пц Петачинци, Д-Пш Петрлаш, Д-Пп Прто-попинци, Д-Птч Петачинци, Д-Сл Славиња, Д-См Смиловци, Д-ТО Трнски Одо-ровци. **К Књажевац:** К-Бб Балтабериловац, К-Вр Вртовци, К-ЈИ Јаловик Извор, К-Кл Кална, К-Ста Стањанци, К-Ѓу Ѓуштица, К-ЦВ Црни Врх. **Б Бела Паланка:** П-Бж Бежиште, П-ВДл Врандол, П-Вг Вргудинац. П-ГК Горња Коритница, П-ГР Горњи Рињ, П-Грш Градиште, П-Дљ Дивљана, П-ДК Доња Коритница, П-Дц До-лац, П-Ксм Космовац, П-Љу Љубатовица, П-Мш Моклиште, П-НС Ново Село, П-Ор Ореовац, П-Сц Сињац, П-ЦБ Црвени Брег, П-ЦР Црвена Река, П-Ч Чиф-лик, П-Шп Шпај. **Пир Пирот:** Бе Бела, Бер Бериловац, Бз Базовик, Бла Благо, Брл Брлог, БЧ Барје Чифлик, ВЈ Велики Јовановац, ВЛк Велика Лукања, Вој Војнеговац, Вр Враниште, ВРж Височка Ржана, ВС Велико Село, ВСв Велики Суводол, Гњ Гњилан, Гос Гостуша, Гра Градашница, Грш Градиште, ДД Добри До, Дој Дојкинци, Држ Држина, Зс Засковци, Изв Извор, Јал Јалботина, Јел Јеловица, Км Камик, Кп Копривштица, Кс Костур, Кр Крупац, Мр Мирковци, МСв Мали Суводол, Нш Нишор, НМл Нова Мала (данас део Пирота), Об Обре-новац, Ор Ореовица, Орљ Орља, Ос Осмакова, Пк Паклештица, Пет Петровац, Пир Пирот, Пл Планиница, Пн Понор, Пок Покровеник, ПРж Пољска Ржана, При Присјан, Пс Пасјач, Рас Расница, Рг Рагодеш, Рос Росомач, Рс Рсовци, Ру Рудиње, СГл Сиња Глава, Соп Сопот, Сре Срећковац, Ста Станичење, Сук Суко-во, ТД Топли До, Тм Темска, Трњ Трњана, ЦД Цервдел, Цер Церова, Цр Црно-клиште, Црв Црвенчево, Чин Чиниглавци, Ш Шугрин. **ЦТ Црна Трава:** ЦТ-Гц Грацко, ЦТ-Ку Куманово.

Литература

1. Бенина-Паприкова – Антонова, *Календарни празници и обичаји на Българише*, тре-то доплнено издание, Българска академия на науките, Академическо издателство „Проф. Марин Дринов“, София, 2000, 13–14.
2. Вуковић, Милан: *Народни обичаји, веровања и пословице код Срба*, Просвета, Бео-град, 1972, 79.
3. Грбић, Саватије М., *Српски народни обичаји из среза бољевачкој*, СЕЗБ, књ. 14, САНУ, 1909, 77. Видети исти рад С. Грбића у: *Црна Река*. Насеља. Порекло становништва, обичаји. књ. 22. Прир. Борислав Челиковић, Гласник, САНУ, Београд, 2012.
4. Живковић, Душица: *Годишња обредна традиција у Књажевцу и околини*, Књажевац и околина (прештампано из ГЕМ св. 61 и св. 62), Београд, 1999, 575–587.
5. Мачај, Стеван, Црноречки округ, Гласник Српског ученог друштва, св. 73, Београд, 1892, 123.

6. Недељковић, Миле, *Годишњи обичаји у Срба*, стр. 51–52. Друго измењено и допуњено издање. Приредила Невенка Недељковић. Младинска књига, Београд, 2014, 51–52.
7. Николић, Владимир, М., *Из Лужнице и Нишаве*, СЕЗБ, Српски етнографски зборник, књига 16. Етнолошка грађа и расправе. Српска краљевска академија, Београд, 1910. Видети: репринт издање исте Николићеве монографије у: *Пирошки крај*, Насеља. Порекло становништва, обичаји. књ. 26. Прир. Борислав Челиковић, Гласник, САНУ, Београд, 2015.
8. Панајотовић, Томислав Г, *Адећи, животи и обичаји становништва пирошког краја*, Музеј Понишавља, Пирот, 1986, 106-107.
9. Петровић, Сретен: *Митологија, маија и обичаји*, Културна историја Сврљига, књ. 1, Просвета – Ниш, Народни универзитет – Сврљиг, 1992, 203–204. Видети и ново допуњено издање исте књиге: *Митологија, маија и обичаји*. V књига, у: *Српска митологија*, петокњижје, I–V, Просвета, Ниш, 2000, 224–225.

Dragoljub Zlatković

ON IGNJAT'S DAY, "POLOŽAJNIK" IN HIS FIRST VISIT
IN THE AREA OF PIROT AND NEIGHBOURING REGIONS

Ignjat's Day is one of the holidays at the very beginning of the year. It is believed that it is the most important holiday for the health of the people who live together, well growth of crops and cattle raising. This advancement of home depends on good characteristics of "Položajnik", the first visitor early in the morning, so attention of everybody is focused on the profile of "Položajnik". The paper is based on rich empirical material of the Pirot region and neighbouring regions.

ТРАДИЦИОНАЛНЕ ДРУШТВЕНЕ ИГРЕ И ДЕЧЈЕ ИГРАЧКЕ ТИМОКА

*Шта је џуцање?
Један шћо је мене ударио
џраћком џуном џо џлави.
Оловка пише срцем*

Традиционалне друштвене игре у тимочкој области представљају важан сегмент нематеријалне баштине овога краја. Грађа која се излаже у раду ексерпирана је из два дијалекатска речника тимочког говора и једне дијалектолошке монографске студије везане за пастирску терминологију. Циљ рада је представљање и разврставање доступне грађе везане за ову врсту игара, као и прегледно разврставање играчака у тимочкој области, како би се утврдио значај овог дела наслеђа и поставили оквири за даља истраживања.

Кључне речи: тимочка област, традиционалне друштвене игре, чобанске игре, чобанска надметања, дечје игре, играчке.

Да би се сагледале врсте традиционалних друштвених игара, како оне које играју деца тако и оне намењене старијима, махом младићима чобанима, и да би се могло разумети због чега су неке игре заступљеније у одређеном крају Србије, док су друге мање заступљене или уопште нису у том крају познате,³ неопходно је пре свега указати на географски положај истраживаног терена, као и на друштвене прилике које владају на датом терену (утицаји других култура, привредно стање, занимања којима се бави становништво и др.).

¹ nina.aksic@ei.sanu.ac.rs

² Овај текст је резултат рада на пројекту 47016: *Интердисциплинарно истраживање културној и језичкој наслеђа Србије и израда мултимедијалној интернет јоршала „Појмовник српске културе“*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ О традиционалним друштвеним играма писали су, поред осталих, и следећи аутори: Тихомир Р. Ђорђевић (уред.), *Српске народне игре*. Српски етнографски зборник књига 9, Београд: Српска краљевска академија, 1907; Слободан Зечевић, *Српске народне игре џорекло и развој*. Београд: „Вук Карацић“ и Етнографски музеј, 1983; Оливера Васић, *Народне мелодије, игре и ношње џешћерко – сјеничке висоравни*. Београд: Радио – Београд, 1984; Оливера Васић, *Народне игре и забаве у шћићовоужичком крају*. Београд: Српска академија наука и уметности Етнографски институт, 1990; Александар Крел, *Дечје игре, Традиционалне српске такмичарске дечје игре у Товаришеву (Бачка)*. Београд: Српски генеалогски центар, 2005; Весна Марјановић, *Традиционалне дечје игре у Војводини*. Нови Сад: Матица српска, 2005; Tijana Jakovljević-Šević, *Dečije igre u Novom Sadu u prvoj polovini dvadesetog veka*. Novi Sad: Muzej grada Novog Sada, 2011.

Тако, имајући у виду све претходно поменуто, неопходно је нагласити да тимочка област као једно велико подручје југоисточне Србије обухвата територију *од јодножја ѿланине Тресѿбаде, ѿј. од Књажевца до Врашарнице (ујраво од њеној засеока Змијанца)* (Станојевић 1940: 394). Њено становништво је већинским делом мешано, тимочко-браничевско и шопско или торлачко, са веома малим процентом динарских досељеника и становништва које се доселило из јужноморавских и вардарских области, како се може видети из карте *Порекло становништва северне Србије* Ј. Цвијића, представљене у књизи *Насеља српских земаља* (Челиковић 2011: између 400–401). Са великим бројем села, и претежно староседелачким становништвом⁴, овај крај одише богатом традиционалном културом, која се преноси с колена на колена, а у ту традиционалну културу, у њену духовну нематеријану баштину спадају и традиционалне игре. Такође, важно је имати у виду да су се становници овога краја, углавном мушко становништво, до средине двадесетог века претежно бавили сточарством, што је свакако било условљено конфигурацијом терена на коме се живело, као и да је то било сезонско сточарење (тзв. полуномадски тип) – лети је стока пасла на планинским испашама, а зими се прехрањивала у сеоским шталама (Антонијевић 1982).⁵ Занимљив је податак да се у речницима Ј. Динића и Љ. Рајковића у мањем броју срећу називи чобанских игара и чобанских надметања, и поред сточарења као изузетно важне привредне гране у тимочној области, а да су у већој мери заступљени називи дечјих игара.

Примери који ће бити представљени у раду, а који су ексцерпирани из два дијалекатска речника тимочног говора – *Тимочки дијалекатски речник* Јакше Динића (2008) и *Речник тимочној говора* Љубише Рајковића Кожељца (2014), као и из дијалектолошке монографске студије С. Ракић-Милојковић – *Пастирска штерминологија Кривовирској Тимока* (Ракић-Милојковић 1993), односе се на велики број дечјих игара и на неколицину чобанских игара. Ове игре ће бити подељене на *игре за чобане*, са подврстама *чобанска надметања* и *чобанске игре*, и на *дечје игре*, у оквиру којих ће бити представљено неколико подврста. Уочена је и једна занимљивост – наиме, у прегледаним речницима није забележена ниједна игра са посела коју могу играти и мушкарци и жене. Уз дечје игре, у тимочком крају је прибележен и знатнији број различитих назива играчака за девојчице и дечаке, па ће у овом тексту називи играчака бити дати као посебна, трећа целина, са подгрупама *играчке за дечаке*, *играчке за девојчице* и *универзалне играчке*.

О изузетном значају деце, као наследника обичаја и традиције, па тако и самих игара, што ће се показати и кроз овај рад, сведочи и забележен назив за посебан славски дан намењен искључиво деци – *Сировица (Дреновац) ж. славски дан намењен (након ѿлавној дана) деци и њиховом друштву* (Рајковић 2014: *Сировица*).

⁴ Према речима М. Станојевића, око реке Тимок је живело, *по досељењу Словена на Балканско Полуострво, једно словенско ѿлеме које се називало Тимочанима* (Станојевић 1940: 394).

⁵ Више о сточарству у овим крајевима видети у: Антонијевић, 1982.

1. Игре за чобане

Ове игре углавном играју младићи, момци који чувају стоку, те када је изведу на испашу, они се сакупе и овим играма испуњавају своје слободно време.

1.1. Чобанска надметања

У чобанска надметања сврставају се игре у којима је неопходно показати физичку спремност и, наравно, надјачати противника. Ове игре играју се „један на један“, а играле су се за време чувања стоке. У западној Србији су постојала и такмичења везана за чобанска надметања, која се су се махом одржавала на саборима и вашарима,⁶ но за тимочки крај немамо таквих података, што не значи да се потврде не би пронашле при циљаним и опсежнијим теренским истраживањима.

а) Скок у даљ и вис, ѓрескакање

У речнику Љ. Рајковића пронађен је само један конкретан назив за игру скакања – **надријушка** ж. такмичење у скакању. – *Досџа с џуј вашу надријушку, бре, чека ни рабоџа*, док неколико глаголских и именских речи из Динићевог и Рајковићевог речника јасно указује на постојање различитих игара везаних за скакање и на њихову фреквентност. На пример, међу тим речима налазе се и следеће: **надрија** несвр. *скаче даље од остџалих; ујор. надријуе. – Къд се надријамо, ја џа обовезно надријим* (Динић), **надрија се** несвр. *Такмичи се у скоку у даљ. – Надријимо се куј чейодолек да рийне* (Динић), **надријање** с џл. им. *од надрија* (Динић), **надрији** свр. *Скочи даље од некоџа. – Моџ џе надријимкъд џод рекнеш* (Динић), **надријување** с џл. им. *од надријуе (се)* (Динић), **надријуе** несвр. в. **надрија** (несвр.) – *надријуем и, наравџи да и надријуем, кво су они за мен* (Динић), **надријуе се** несвр. в. **надрија се** (Динић), **надријен**, -а, -о *надскочен, џобеђен у скоку. – Само сам џџьнадријен, никад више* (Рајковић), **надријнуџ**, -а, -о в. **надријен** (Рајковић), **надријуван**, -а, -о *надскакиван, надмашиван у скакању* (Рајковић).

б) Рвање

Интересантно је да ни у једном ни у другом дијалекатском речнику нема именице *рвање*, те самим тим ни описа такве игре, али се сређу глаголи којима се именује начин побеђивања у рвању: **оваља** несвр. 1. *џобеђује у рвању и сл. – Мој унук Вукаџин оваља сву децу у школу* (Динић), или пак они којима се именује победа у рвању: **надборен**, -а, -о *џобеђен у рвању. – Надборен сам заџој џџо сам у џо време џадувал* (Рајковић), **надбори** све, *надјача у рвању, џобеди рвајуџи се. – Јучер Дача на Крснад борил сви момци* (Рајковић); затим именички назив увода у борбу: **џерге** с. 2. *риџуал на иџра рвача џред саму борбу. – Без џерге се никад несуч обарали* (Рајковић); потом и називи самих детаља у начину играња ове игре: **џокоџџе** с. *џоложај у рвању кад оба рвача у борби џагну насџџице („на сџџ“), џџо*

⁶ Аутор овог рада започео је истраживања традиционалних друштвених игара у Ваљевској Подгорини током 2015. године, а део резултата тих истраживања биће представљен у раду *Традиционалне друштвене иџре Ваљевске Подџорине*, који се налази у припреми за штампу за тематски зборник.

се оцењује као да нема победника (нерешено), те се рвачи изнова хватају у кош-шац. – Пошто је овој јокошће, че морају пак да се обарају (Рајковић).

в) Бацање камена с рамена

Ово је једно од изузетно популарних чобанских надметања, у коме је циљ – бацити камен с рамена што даље, али са за то одређене линије. Игра се у речнику Љ. Рајковића налази под одредницом *мећање*, а њен опис је следећи: *мећање с. 2. бацање камена с рамена. – Сабрали се момци на мећање* (Рајковић). Поред назива за игру, наилазимо и на назив за победу при бацању: *надврљен*, -а, -о *надмашен у бацању. – Нећи мора да буде и надврљен, ако му нее мило* (Рајковић).

1.2. Чобанске игре

Чобанске игре су колективне игре, оне које играју момци, млади чобани током пуштања стокe на испашу. Ове игре се играју уз помоћ реквизита који су направљени од природних материјала, као што су нпр. дрво или камен. Оне се углавном играју на отвореном простору, и то на ливади.

а) Клис

Ова игра је веома популарна традиционална игра и распрострањена је у читавој Србији. Према запису С. Ракић-Милојковић, у Кривовирском Тимоку клис је игра у којој се на једну шојају пободену у земљу поставља (...) четвртасно јарче дрвета дужине тридесетак сантиметара (клис), чији су крајеви одсечени накос „на ошклис“. Другом шојајом један играч удари по клису, а други играч је дужан да клис ухвати у лешу (Ракић-Милојковић 1993: 66–67). Такође, код истог аутора налазимо и дијалекатски текст у коме се детаљније описује ова игра: *Направи се, побди се шојаја у земљу и онда се направи једно тридесет сан-тима мало четвртасно дрво, зареже се с једне и с друге, зареже се с једне и с друге стране на ошклис и онда стави се на ону шојају и сас друју шојају се таја, онај тамо треба да ухвати, ако не ухвати, онда он мора да, да носи код куће...* (Ракић-Милојковић 1993: 85).

У речнику Ј. Динића се за ову игру среће назив *клиска ж 2. деца игра клисом. – Ајде да играмо клиску* (Динић), док се у Рајковићевом речнику дечак који игра ову игру назива *клизурак м. дечкић који се игра клиса. – Момци клисураци, кошуље им до курици* (Рајковић), а друкчије изведен назив – *клизурац* среће се у Динићевом речнику, с тим што код њега нема објашњења да се ради о дечаку који игра клис: *клизурац м шаљ. дечак, момчић. – Ој, ви, момци клисураци!* (Динић). У Динићевом речнику среће се и један назив за реквизит у игри клиса: *баба ж 3. у игри клиса водоравно постављена палица уз колац. 4. у игри клиса распојање од 5 до 10 машки* (Динић).

б) Свиња

Ово је веома заступљена чобанска игра, а среће се и са следећим синонимним називима, од којих је већина само друкчијег гласовног склопа: *свиња, свиња, свињица, човиња, швиња, љуца, ључка, цолка*. Ову игру детаљније описује С. Ракић-Милојковић у оквиру пастирске терминологије Кривовирског Тимока, а под на-

живом човињака или швињака: *игра се швојајама које на доњем крају имају задебљање „буцу“, а којима се удара лоптица најправљена од мусе (посебна врста пецурке која се ствара на шрулом дрвешу). Циљ је ушераши лоптицу од мусе у рупу најправљену у земљи (игра је налик данашњем хокеју на шрави)* (Ракић-Милојковић 1993: 67).

Поред наведеног описа, у речницима се срећу и следећи описи ове игре, познате под различитим називима: **свиња** ж 1. *пастирска игра у којој играчи настоје да швајовима ушерају један панаћ у мало удубљење у земљи. – Кад лоптица замрктимо овце на Церје, највише смо волели да играмо свињу* (Динић), **свинћа** ж. *врста пастирске игре (у њој се парче дрвеша, шзв. свинћа, швајовима ушерује у мало удубљење у земљи), свињица ж. 1.в. свинћа* (Рајковић), **џуца** – *Кад сам бил овчар, играо сам свинћу. У великоизворском говору: свинкњ* (Рајковић), **џучка** ж. *свињица (пастирска игра), клис*⁷ (Рајковић), **џуца** ж. 2. *в.џучка. – Гуцу су играли овчари* (Рајковић) и **џолка** ж. *в. свинћа* (Рајковић).

Уз називе и описе ове игре, у речницима тимочког говора могу се наћи и називи за реквизите којима се она игра, као и именована делова терена, па тако налазимо следеће термине, од којих су сви осим првог забележени у Рајковићевом речнику: **свиња** ж 2. *панаћ који играчи ударају швајовима док играју „свињу“.* – *За свињу обично најдемо нећи поманечњк чејар* (Динић), **кривачка** ж. *швојаја којом се игра шзв. свињица (в.), свињица ж. 2. сам „пак“ у пастирској игри зв. свињица, џлик, мн. џликове м. 2. мало удубљење испред учесника у пастирској игри „свињица“ или „свинћа“.* – *Сваћи од нас чува с шовају свој џлик да не улезне свиња у кош м. средишња рупа у игри зв. „свиња“ (у шу рупу се швајовима ушерује „свиња“)* (Рајковић). Важно је поменути и назив читавог игралишта за ову игру: **џолишиште** (у Кожељу: **џолкиште**) *с. игралиште за џолку (в.)* (Рајковић), као и име за онога који чува плочицу, тзв. гуцу, у овој игри: **џуцар** м. *онај ко чува џуцу (шј. камену плочицу) у дечјој игри зв. џучка или џуца (клис).* – *Сы си ши џуцар* (Рајковић).

в) Зуце

За игру зуце или зу налазе се у тимочком речнику Љ. Рајковића два назива, односно – један назив игре и један израз за исту игру: **игра на зу** ж. *игра звричке. – Ајде да играмо игру на зу. (Чешиће се каже: „Ајде да се играмо на зу.“)* (Рајковић) и **на зу** изр. *Врста момачке игре из забаве. (Један стане испред друтих, десну руку подигне до лица и заклони поглед у страну шаком, а леву подметине под десну мишицу. Онда га неко од другара снажно удари по шаци, а он треба да се хитро окрене и погоди ко га је ударио, док они сви дигнутих шака зује: зу-у-у ... Ако погоди, шај га замењује, а ако не, оштраје он на мети све док не погоди.)* – *Ајде да се играмо на зу* (Рајковић).

г) Калишова

Ова игра се среће у Кривовирском Тимоку, а описана је код С. Ракић-Милојковић на следећи начин: *са одређене удаљености тађа се каменом гаска по-*

⁷ Треба скренути пажњу на могућност да је аутор овога речника уз одредницу *џучка* омашком као синонимну за ову игру навео *клис*, такође чобанску игру. Аутору овога рада, на основу истраживања игара у другим деловима Србије, игре *џучка* и *клис* нису познате као истоветне, већ као две различите чобанске игре.

бодена у земљу и победник је онај играч који најдаље одбаца гаску од линије на којој стоје играчи (Ракић-Милојковић 1993: 66).

д) Педање сас шојаџу

Као и претходну игру, и ову игру налазимо у дијалектолошкој студији С. Ракић-Милојковић, а са следећим описом: *играч седи или клечи, а шојаџом (коју држи по средини) удари неколико џуша у земљу, да шојаџа одскочи и оглеши у ваздух. Тојаџа лежи најпре и пришом се окреће „педа се“, а победник је онај који је најдаље одбаца* (Ракић-Милојковић 1993: 67). На опис ове игре, само представљен на локалном идиому, такође налазимо у истој студији: *А има још једна игра, зове се педање. Седнеш, а можеш и да клекнеш на колена, и онда удараш од земљу шојаџом, а онда кад је удариш, она се педа. Чија оде најдаље, тај си седи, а чија најближе, он стално иде, џокуља оне шојаџе и доноси, и ше значи игре тако се завршавају* (Ракић-Милојковић 1993: 85).

Ову игру помиње и Љ. Рајковићу своме речнику под одредницом *педање*, а опис је веома сличан претходном: *педање с. чобанска игра дреновим џрушовима (савијају се да би, кад се џусте, одскочили: победник је онај чији се џруш најдаље „педне“, а онај чији се најмање педнуо иде да, по казни, донесе џрушове)* (Рајковић).

ђ) Сшојељка

Још једна чобанска игра која се среће у Кривовирском Тимоку је и *сшојељка*, а описана је овако: *Игра је налик клису, мери се „колко педа“ играч одбаца дашчицу. Других дешаља мештани се не сећају* (Ракић-Милојковић 1993: 67). Ову игру такође помиње и Рајковић, само са друкчијим гласовним ликом, под одредницом *сшојељка* (*Сшубал*) *ж. џасширска игра налик клису* (Рајковић).

е) Различите чобанске игре које се играју шојаџама

Игре из ове групе, веома су налик једна другој, а оно што им је сасвим заједничко јесте основни реквизит – тојага, мотка, мочуга. Тако се код Љ. Рајковића среће чак шест назива за ове игре: *сшџка ж. 1. чобанска игра бацања еластичног џруша у шежњи да он од џодлоје шшо даље одскочи. – Ајде да играмо сшџку, џаџање с. џасширска игра шшџовима (тађа се шшџом шшџај). – Къд сам бил овчар, волел сам да играм с друштво џаџање, џеџилка ж. 1. сшџара чобанска игра шојаџама. – Док имало овчари, имало и џеџилка, џуљћа ж. шшџодроко дрво које чобанчад у игри тађа, као и назив ше игре. – Чуљћа се џосшџи на меџдан, џа ју шеџај таџамо с шовађе, а шшџу игру зовемо и чуљћа, џилишџање с. 1. бацање и џилиџија м. играч у игри бацања (џилишџања). – Ивко Тимин бил је добар џилиџија, џиџкањћа (у Кожељу: џиџкаљка) ж. чобанска игра шшџовима, па и назив за начин играња ове игре – џиџка се несвр. игра се џиџкања (в.).*

ж) Дићање

Још једна чобанска игра коју је забележио Рајковић јесте и *дићање*, која је налик свињњи: *дићање с. чобанска игра џоџуш „свињице“ (игра се дуџићима, а умешо јаме служи линија)* (Рајковић).

2. Дечје игре

2.1. Жмурке

Називи за игру *жмурке* разноврсни су у тимочком крају, те се у речницима срећу следеће одреднице-именовања ове игре: *кушање* 2. *децја игра жмурке*. – *Ајде да се играмо на кушање* (Динић), *кушааш м децја игра жмурке; ујор. кушање* (2), *кушаашка*. – *Играла се деца на кушааш* (Динић), *кушаашка ж. в. кушање* (2), *кушааш*. – *У кушаашу едн жми, а дрући се кушају, па и после, онија што е жмал игражи* (Динић), *зайљувица ж. игра жмурке*. – *Кад смо били ђаци, играли смо и школицу и зайљувицу* (Рајковић), *кушаачка ж игра жмурке* (Рајковић) и *изразна залушаашку изр. жмурке*. – *Оче ли да се играмо на залушаашку?* (Рајковић). Очигледно је да је највећи део ових назива везан за назив *скушаашци* (се) у значењу 'сакрити (се)', док је назив *зайљувица* мотивисан једним делом ове игре (уп. у наредном пасусу рада), а израз *на залушаашку* заснива се на начину играња.

У овим речницима може се пронаћи и назив за разбрајалицу која се изговара током игре *жмурке*: *заклашаља ж. врста децјих песмица* (изговарају се при изв. зайљувању као *ири*). – *Кад се зайљувемо, ми думамо: „Кој се засмева, / да поведе на мечку плечку“, а има и друћезаклашаља* (Рајковић); забележене су чак и речи које се изговарају у оквиру разбрајалице током почетног дела игре, док одабрано дете жмури, а остали учесници игре се сакривају: *једноколо с. прва реч у разбрајалици при децјем игрању жмурке* (Рајковић), при чему се у Динићевом речнику среће *једнојало*, што је објашњено као реч у разбрајалици, али није назначено да ли се ради о игри *жмурке*: *једнојало реч у бројаници: једнојало, двојало, тројало, четвјерјало, петјало, шестјало, сејман, дејман, ширчи зец, у клебец, у бабину њећ* (Динић), *двојало с. друја реч у разбрајалици при децјем игрању жмурке* (Рајковић), а код Динића *двојало* са истим описом као и *једнојало*, затим *широјало с. Трећа реч у разбрајалици при децјем игрању жмурке* (Рајковић), а код Динића – *широјало, четвјерјало, петјало и шестјало*, који се налазе под истим описом; затим *сејман м. седма реч у разбрајалици при децјем игрању жмурке* (Рајковић), а код Динића – *сејман*, потом *дејман м. осма реч у разбрајалици при децјем игрању жмурке* (Рајковић), што је код Динића – *дејман*, и на крају *девирац м. девеша реч у разбрајалици при децјем игрању жмурке* (Рајковић).

Онако како је описано бројање, тј. разбрајање, на самом почетку игре, речник Ј. Динића бележи и глагол којим се описује сам крај игре *жмурке*: *зайљуе свр. 1. у децјој игри „жмурке“ онај који „жмури“ после одређеног времена крене у игрању за покриванима и кад некој открије викне „лу“ и изговори му име а заштим обоје ширче према месту на коме је онај жмурио, да један друјота (ко пре ситине) „зайљују“, њујући заиста у тај зид или сл. место. – Пу, Милане, зайљуваше* (Динић).

2.2. Кликери и ораси

Веома популарне дечје игре биле су оне са орасима. Касније, када су кликери стакленци стигли и у сеоска насеља, заузели су место ораха, мада их нису били заменили у потпуности.

Што се тиче игара са орасима, код Љ. Рајковића и Ј. Динића помиње се по једна игра, тј. иста игра са идентичним називом, док код Динића срећемо и један назив за реквизит, тј. за орах: **чив-шек** м. *божићна игра поотањања да ли неко у руци држи два ораха („чив“) или три ораха („шек“) – ко погоди, биће срећан шестодине* (Рајковић), **чившек** м *игра орасима при чему неко у једној руци држи „чив“ (два ораха), а у другој „шек“ (три ораха), промеша их иза леђа, па други поотањања у којој је руци „чив“, а у којој „шек“* (Динић). Назив за орах који се среће код Динића је следећи: **коњак** м 1. *орак којим играч у игри орасима тања куће ораха саиграча. – За коњак се пробере најкрућији ореј* (Динић).

Нешто су бројнији називи за кликере којима се игра, а побележени су у Динићевом речнику тимочког говора: **клићер** м 1. *Стаклена кулица, кликер. – Најбољи су клићери из влашу од клаћер, клићерче с дем. од клићер (1), мали кликер. – Имал сам едно клићерче, па сам и њеј испровил, кењац* м кликер, *стаклени кликер, њаје* с кликер којим се тања мења у игри кликерима (за разлику од кликера који служе као меће – кеке). – „Пуче му њаје“, каже се кад саиграч својим кликером погоди *прошивнички кликер – њаје и кека* ж 1. кликер који служи као мења у децјој игри кликерима, за разлику од *њајетша*, кликера којим се тања кека (Динић). Онај који игра кликере назива се **клићераш** м 1. *онај који игра кликере. – Ја сам билнајбољ клићераш* (Динић), док се за један од начина на који се играју кликери каже: **нашрајса се свр.** 2. *у децјој игри кликерима шако стшане својим кликером уз прошивнички кликер да та овај айсолућино мора поотодићи (не може промашићи). – Ал си ми се нашрајсал!* (Динић).

Посебно треба издвојити начине на које се именује побеђивање у играма са орасима и кликерима, јер је победа изузетно важан део ових игара, као – уосталом – и свих осталих игара. Тако се у тимочком речнику Ј. Динића срећу следеће глаголске лексеме са занимљивом метафоризацијом: **обере свр.** 1. *победи у игри кликерима или орасима и побеђенима узме кликере или орахе и сл. – Дњњс сам обрал Мишка Бојданица на клићери. – Колкогод љула да имаш све чу ше оберем, обира* несвр. 2. *побеђује у децјој игри кликерима, орасима и сл. и побеђенима узима кликере, орахе и сл. – Стшално обирам Мишка Бојданица на клићери, не дам му да љисне и ошури* свр. 1. *победи у децјој игри кликерима или орасима или некој хазардној игри. – Ошурили та до ич* (Динић).

2.3. Јурке

Игра *јурке* је најтипичнија и најраспрострањенија децја игра, пре свега зато што за њу није потребан посебан простор нити било какав реквизит, те се *јурке* срећу на територији читаве Србије. Тако се у тимочком крају срећу три врсте ове игре, чији су различити називи ексцерпирани из Рајковићевог речника: **тоњешка** ж. *јурке (децја игра). – Зберемо се па се играмо тоњешку, јурка* ж. *децја игра јурења (једно дете јури остшалу децу, па оно ухваћено после јури, и шако до краја игре). – Ајде да играмо јурку, и шућа* ж. *једна од децјих игара, јурке. – Ајде да играмо шућу* (Рајковић).

У речнику Ј. Динића среће се и један израз који представља део играња *јурке*, па тако добијамо и опис начина играња: **кључ – кайшанац** изр. *који изловања тоњени играч у игри „јурке“ када види да ће та протонишељ стшћи и додирнући*

шако искључити из игре, а да се то не би догодило он закачи мале прстиће један за други и изговори „кључ – катанац“, па ако га топилац и додирне то се не важи (Динић).

2.4. Зимске игре

Једна од најзаступљенијих дечјих зимских игара јесте санкање, па се тако и у речницима тимчког говора може наћи назив за зимску игру санкање. Овај је назив код Љ. Рајковића истовремено и именовање места на коме се санка: **вузаљћа** ж. 1. клизавица на којој се санкају деца. – Запирољил снећ вузаљћу, па че нећи онде главу да си сјроши! 2. санкање. – Дечијана ошоше на вузаљћу, **вузјалица** (Бучје) ж. 1. в. вузаљћа. – Туј деца најраил вузјалицу, пази да не паднеш (Рајковић), док су код Ј. Динића то искључиво називи за (клизаво) место на коме се деца клизају и које сама на познат начин праве: **вузаљћа** ж. ујор. вузаница, вузјаница, вузница, **прзаљћа**. 1. клизавица по којој се клизају деца. – Къд е јака зима, а нема снећ, ми сијемо воду и најраимо вузаљћу, па се вузамо (Динић), **прзаљћа** ж. 1. место које је удешено за клизање, клизавица – Место да узнеш да чешаше и да исусеше, ви цел дън на прзаљћу. – Најбоља е прзаљћа била торе од Целина, па доле до јошок (Динић).

Код Динића се среће и неколико назива за различите врсте дечјих санки: **мошор** м. двоје дечје саонице гаском сјојене једна иза друге, од којих су предње покрећне и служе за управљање, **доб** – У Дубраву су првњи имали мошор Мишко и Славко на бабу Кашарину, **ојленће** ж. дечје саонице са ојленима.⁸ – Мишко е први имал ојленће, башја си му најраил, и не ни давал да се и ми на њи малко повозимо. Од малена си е бил себичан, **цејогуће** ж. дечје саонице направљене од шараба, шако да су саоници две краће, најред увис зашиљене шарабе, одозго појречно сјојене леђима (Динић).

Поред санкања, у речнику Љ. Рајковића наилази се и на још једну зимску дечју игру, која међутим није прецизније описана: **лисичо оро** с. врста дечје игре (по снеју, у крућу). – Е л ште се наијрали лисичо оро? (Рајковић).

2.5. Школице

Игра школице је веома заступљена у јужној и југоисточној Србији, па тако и у тимчком крају. Нажалост, у оба речника из којих је ексцерпирана грађа не може се видети тачан опис игре, односно, чак ни самог назива те игре нема у речницима. Ипак, о постојању ове игре сведоче две именичке лексеме које су у вези са њом и којима се именују сегменти њеног играња: **обиколка** ж. 3. једна од фигура у дечјој игри школице. – Прво иде „обиколка“, па после „царство“ (Динић), **царство** с. фигура и поље у дечјој игри школице. Код извођена фигуре царства играч, који у том тренутку има највише сакупљених поена, сјане испред школице леђима окренућ ној и преко главе баца циљницу у њу, с циљем да

⁸ Ради ближег појашњења изгледа санки са ојленима овде ће бити дат опис ојлена из речника Ј. Динића: **ојлен** м. водоравна тредица са сјуйицама, предња и задња, на зајрежним колима или саоницама преко које се оставља душаме (Динић).

погоди једно од играчких поља и то по могућству оно које ће највише главобоље завађају осталим саиграчима, пошто они у њега не смеју улазити, него га морају прескакају (Динић).

Поред ове игре, у речнику Љ. Рајковића налази се и једна веома слична игра, која се зове **кленсалаћа** ж. децја игра коју играју махом девојчице скакућући на једној ноzi и ушерујући плочку (пличицу) од ћерамиде у обележено место (игра слична школици) (Рајковић).

2.6. Игре са лоптом

Лопта је на селу била превасходно прављена од свињског меха, затим од крпа – позната као **крпењача**, а тек је доцније у двадесетом веку могла да се нађе на селу покоја гумена лопта, или она права – кожна. Ипак, деца су и поред тешког долажења до лопте, играла са њом различите игре, а понајвише фудбал који су играли дечаци.

Тако је фудбал у речнику Љ. Рајковића именован као **вубал** м. 1. фудбал, фудбалска лопта. – *Купил ми башиа вубал*. 2. фудбалска игра. – *Милча игра вубал за „Слопу“* (Рајковић), а код Ј. Динића као **фузман** м. фудбалска лопта, фудбал. – *Дечијана штурну и цел и гън нема, а къд и пийаши куде су били, велу да су ришали фузман* (Динић), док се прекршај у фудбалу назива **ени** м. играње руком у фудбалу (као прекршај). – *Наираил ени, па из слободни ударац примимо џол* (Рајковић). У Рајковићевом тимочком речнику има још неколико лексема везаних за ову игру, па се тако јакo шутирање лопте именује глаголом **цейне** свр. 2. шућне јакo. – *Къд Зоран цейне лопту, она прелети у Ванчино*, док се за грубо играње бележи глагол **крља** ж. несвр. *грубо игра* (фудбал), *фаулира*. – *Немој да ме крлаши!*, или глаголска именица **крљање** с. *фаулирање, грубо играње* (фудбала), а онај који грубо игра назива се **крљација** м. *пeј. груб играч* (у фудбалу) (Рајковић).

Поред фудбала, деца су у Тимоку са лоптом играла и следеће игре: **одбивање** – **набивање** изр. *децја игра лоптом на један џол, при чему једни играчи „одбивају“ лопту од џола, а други је „набивају“ у џол* (Динић), **цейиџаче** ж. *pl. tant. децја игра лоптом*. – *Да л че се задовољиш с шеј цейиџаче?!* (Рајковић), **кошара** ж. *врста децје игре* (игра се лоптом крпењачом) (Рајковић).

2.7. Игре са каменчићима

Једна од изузетно познатих игара са каменчићима била је и игра **пилка** ж. 2. *децја игра ситним шареним каменчићима, а и сам каменчић у тој игри, пилка*. – *Ајде да играмо пилку*. – *Серче ми егна пилка у шраву* (Динић); такође, наилазимо и на глаголску лексему којом се именује играње пилкака: **пилка се** несвр. *игра се пилкака*. – *Седевће, ајде да се пилкамо* (Динић) или **пилкање** с. *пл. им. од пилка се* (Динић).

Још једна игра са каменчићима која се помиње у речнику Љ. Рајковића је **шойкање** с. *врста децје игре*. (Игра се са пeт каменчића зв. шойичичи, који се бацају увис и дочекују на награници шаке), а каменчић са којим се игра назива се **шойичич** м. *каменчић у децјој игри* зв. шойкање (в.) (Рајковић).

2.8. Игре са кајом

У речницима тимочког говора Ј. Динића и Љ. Рајковића срећу се четири назива за игре са капом, које су биле веома популарне међу децом, а од којих су прва три синонимна именована исте игре, док је четврти назив дат за игру која није посебно описана: **чушкаја** ж. 1. дечја игра у којој се каја ћушка ноћама, ћушкаја. – Ирамо се на чушкају, ја моју сцетише (Динић), **пошкајушка** (Мањинац) ж. дечја игра кајама (шупира се каја онога дечака који у прескакању једном ноћом поређаних каја нагази неку кају) (Рајковић), **ћушкаја**. – Нее враи нећо шија, нее чушкаја нећо пошкајушка (Рајковић), **варка** ж. 2. дечја игра с кајом (Рајковић).

2.9. Арјачкиње-барјачкиње

Једна од изузетно популарних старинских дечјих игара, али коју деца играју и дан-данас јесте игра арјачкиње-барјачкиње. Ову игру најчешће играју девојчице, али она може бити и игра мешовитог типа, тј. могу је играти дечаки и девојчице заједно. У речнику Љ. Рајковића налази се следећи опис ове игре: **арјачкиње-барјачкиње** ж. мн. једна дечја игра. (Деца стоје, држећи се за руке, у две врсте на растојању од двадесетак корака, и онда једна врска узвикује: „Арјачкиње, барјачкиње, кога очеће?“ Друја на то одговори, на пример: „Очемо силну Гроздану“, на шта се прозвана девојчица залећи и покуша да пробаци, тј. да пресеке, прошивничку врсту. Ако у шоме успе, онда она одводи једној са тој места у своју врсту, коју шако по бројности ојачава, а ако не успе, онда остаје тамо, те ојачава по броју шу врсту. Врсте се наизменично позивају. Побеђује на крају она бројнија). (Рајковић).

2.10. Еленца

Ово је једна од забавних дечјих игара намењених искључиво девојчицама, чији се опис може пронаћи у Динићевом речнику тимочког говора: **еленица** ж. дечја женска игра у којој више девојчица поседају у крути и ставе своје каживрстиће на неку илочу, а једна од њих својим каживрстићем пошиче њихове говорећи: еленице, иленице, домузаре, докашаре, чив, чићуљин, маршин, дујичин, прескач. На чији врсти дође реч „прескач“ та девојчица излази из реда (Динић).

2.11. Остале дечје игре

Поред претходно наведених игара, у оба дијалекатска тимочка речника помиње се још неколико дечјих игара уз које су дати сасвим сведени описи, или пак за неке од игара готово уопште нема описа у оквиру дате речничке одреднице, те ће стога бити сврстане у ову засебну групу игара. Међу тим играма су следеће, од којих је само прва наведена у речнику Ј. Динића, а све остале у Рајковићевом речнику: **прваљушка** ж. 2. игра у којој се деца прешурају једно преко другој. – Къд лећу, иде едно време прваљушка, ја се после смире (Динић), **преријушка** ж. дечја игра међусобно прескакања. – Слојни се да се ирамо на преријушку, **ћарење** с. врска дечје игре у којој се уишребљава коси из колена јаћеша

или јаретиа (шзв. кьшък, в.), **шилличи** т. рl. tant. сшаринска дечја иіра бацања нечеі шиласшот с циљем да се врхом пободје у земљу или дрво (нож, дуіачак ексер и сл.), **йеіеруіа** ж. забавна дечја иіра која се оіледа у ударању йо води (кад се на йовршини йојаве „крилица“, онда се шшайом йресецају), **фрфља** несвр. йодражава звук мошора изіоварајући: фр!-фр!. – Иірамо се у амбар, а Сшанко доваши шочак од шријер и фрфља, божном вози шомобал, **крйшуз** м. вршја дечје иіре, **роб** м. вршја дечје иіре. – Роб се више не иіра, **шайће-лайће** с. једна дечја иіра. – Шайће-лайће, ко мој друі?, **чуља** ж. вршја дечје сшаринске иіре (иірали су је и чобанчићи) (Рајковић).

*

Игру шах, која је углавном намењена старијим мушкарцима, није било могуће сврстати ни у једну од већ наведених група игара. Иако, стриктно гледано, ову игру не бисмо сврстали у традиционалне друштвене игре тимочке области, она ће овде бити поменута с обзиром на њену заступљеност и дуговечност. Дакле, код Ј. Динића помиње се игра шах, као и начин накоји би ову игру требало играти: **шак** м, иіра на 64 йоља; іарнишур шаха; йошез у иіри шаха, шах. – Оч ли да иірамо шак? – Куде ши је онија швој шак? – Е, сь да истіриши едн шак. в. држ іа у шаку (Динић), **држ іа у шаку** изр. сшално се шахирај у иіри шаха (Динић).

Игра која јетакође углавном намењена старијим мушкарцима јесу *домине*, и она се налази у оба ексцерпирана тимочка речника. Такође, у њима се јавља и одредница са називом за играча домина: **доминшос** (Минићево) м. жар. иірач домина. – Нишша не рабоши, въздн је с онија њеови доминшоси у йенсионерско (Рајковић), па и назив за једну плочицу домина: **камен** м. 5. йлочица у иіри домина. – Камен код чичу (Динић).

Овде ће бити наведен још један важан детаљ везан за игре, а то су лексеме које сведоче о значају побеђивања у било којој врсти такмичења, па тако у тимочком речнику Ј. Динића налазимо следеће глаголе: **расшур** свр. 3. йобеди некоіа у иіри великим резулшашом. – Расшурили іа на клићери, све му узели, **расшурница** ж. 4. йобеђивање йрошивника у некој иіри. – Гледај, ко му іраи мрасшурницу, **сакаш** несвр. 3. йобеђује у некој иіри. – Моета друіара Свешу сам сакашил на шак (Динић).

3. Дечје иірачке

У овом делу рада разврстаћемо дечје играчке на мушке, женске и универзалне, како би називе играчака из два дијалекатска тимочка речника било лакше систематизовати и дати њихов преглед. На самом почетку треба навести саму именичку лексему *иірачка*, која је у речнику тимочког говора Љ. Рајковића представљена на следећи начин: **иірачка** ж. иірање (дечје). – Иірачка – илачка! (Рајковић).

3.1. Иірачке за дечаке

Под групом играчака за дечаке могу се пронаћи две врсте пиштоља-играчака: **кайислар** м. дечији йишшол који од целоі набоја има само кайислу. – Узне ка-

иислар, па вечером илаши девојчичи с њеј (Динић), и ианџурач м. дечији иишилољ са илушаним зајушачем, иремазаним ексџозивном маџеријом, као меџком. – Тој ианџурач, шој не иџиин иишилољ, не мож ме с њеј уилашии (Динић). Ову другу врсту дечјег пиштоља наводи Рајковић у свом речнику: иамџурач м. дечији иишилољ (иџрачка) са меџима од илуше. – Куи ми, нано, иамџурач (Рајковић).

3.2. Иџрачке за девојчице

Као пандан играчкама за дечаке, у групи играчака за девојчице нашле су се две врсте лутака: *џуџуџка ж. луџка од кукурузној клија или од иалице кукурузној клија са илавом од иџесџа, коју мајка ирави девојчици, за разлику од кукле коју девојчица и сама ирави од криџа (Динић), кукла ж. 1. луџка од криџа коју девојчица иреџежно сама ирави, за разлику од џуџуџке коју јој ирави мајка; уџор. џуџуџка. – Миџица си ираи куклу, да се забала (Динић), па тако и куклица ж. дем. од кукла (1). – Женско дџе се иџра с куклице, муџко одма некво дџа (Динић), или кукличка ж. дем. и хий. луџкица од крија коју ирави сама девојчица. – Е л ми убава кукличкава? (Рајковић). Такође, у речнику Љ. Рајковића може се прочитати и посебан назив за девојчицу која се игра са луткама, а који заправо сведочи о узрасту женског детета: *кукларка ж. девојчица која се иџра луџкама. – Још је она кукларка (Рајковић).**

3.3. Универзалне иџрачке

У групи универзалних играчака биће сврстане све играчке чији су називи ексцерпирани из два дијалекатска речника, а које нису сврстане у прве две групе будући да је реч о онима са којима су се играли и дечази и девојчице, независно од узраста.

Традиционална играчка коју су правила и деца сама, а која се у два тимочка речника среће под различитим синонимним називима, јесте *вудало*; а. *дџа иџрачка начињена од дрвеној колуџа са две руйице на средини кроз које је ирочучен бескрајни конац. Кад се канай усуче расџезањем се џочкић окреће и ирочизводи зујање и брујање; б. Вудало се иџио џако ирави од џанке дашчице везане за канай која звиџди када се словиџо руком окреће у круџ; уџор. Врџдало, вуждало, врџдаљћа, звиџдало. – Мен је мој чича Дџа ираил вудало (Динић), вуждало – Колко та иорчено расџе зашвуждало џо иоја ко вужди, вуждаљћа, звиџдало.⁹*

(Динић), *врџдаљћа ж. дџа иџрачка начињена од дрвеној џочкића који у средини има две руйице кроз који се ирочуче бескрајни канай, чијим се расџезањем џочкић доводи до окреџања и брујања (Рајковић).*

Играчке које производе звук, као што то чини и претходно поменута играчка, јесу *звџке*. У прегледаним речницима тимочког говора јавља се неколико различитих назива за врсте звџки којима се играју деца, при чему је први забележен у речнику Ј. Динића, а сви остали у речнику Љ. Рајковића: *свџка ж. дџа иџрачка која звџи, звџка. – Ако дџе иривове зљџи та сџс свџку*

⁹ Глагол који описује звук ове играчке представљен је у речнику Ј. Динића као *вуди несвр. 2. Вудалом ирочизводи зврјање. – Дџиа си вудел с џој џвоје вудало (Динић).*

(Динић), *свекаљна* ж. звечка, *чокало* с. 1. Звечка, *дрњћало* с. 1. звечка, *шракало* с. 2. деџа звечка, *тропка* (Пошркање) ж. звечка. – За ровљиво деџе шреба шройка (Рајковић). Поред звечки, играчке које производе звук јесу и *џунџало* с. чекеџало, чекеџаљка (Рајковић) и *удило* с. деџе џусле (*йраве се од лесковине*) (Рајковић).

Поред ових, очигледно веома популарних играчака, у тимочком крају срећу се још и следеће: *еројланче* с. 2. *ишрачка у виду авиона начињена од веџио исйресавијане харџије*. – *Праили смо еројланчичи од арџију, џа кџд се учийшељ обрне кџм шаблу ми и врљамо, а он ни йосле бије* (Динић), *веџирило* с *ишрачка од џаиџира која се окреће на веџиру или кад деџе шрчи*. – *Куйили му веџирило на вашар*. – *Ја си сам йраим веџирило, од ирџанку* (Динић), *врндало* с. 1. *чиџра*. – *Забалја се с врндало* (Рајковић).

Закључне најомене

Велики значај свих дијалекатских речника, па тако и *Тимочкој дијалекаџској речника*, аутора Јакше Динића, и *Речника шимочкој йовора*, аутора Љубише Рајковића Кожељца, лежи у изворности и богатству њихове грађе, али ипак треба имати на уму да сакупљачи дијалекатске лексике нису у могућности да сваку народну реч чују или прибележе, а може се десити и да им се понешто учини недовољно важним или занимљивим, те се тако не нађе у њиховом речнику. Управо би из наведених разлога било важно детаљније испитати традиционалне друштвене игре (па и деџе играчке) тимочког краја путем усмереног теренског рада, те на тај начин прикупити и прибележити оно што још увек живи у памћењу Тимочана, што посебно може бити важно с обзиром на аметанаста-зичност ове области. Дакле, у тимочкој би области требало додатно истраживати како би се можда прибележила још понека од чобанских игара, а свакако и бар нека игра са посела.

Током послератног периода, уз све врсте социјалних промена, уз продор нових технологија и захтеве модерног друштва, неминовно је дошло и до великих промена на плану традиционалне културе. Дакле, кроз нека шира истраживања било би важно сагледати шта се до најновијег периода десило са традиционалним друштвеним играма, какве су се промене одиграле током протеклих година, те да ли су се ове игре изгубиле, или и даље живе, и у ком облику, тј. да ли су модификоване, да ли се њихови реквизити данас фабрички праве, да ли су неке од њих прерасле у, на пример, неку врсту спорта итд. На сва постављена питања одговор би сасвим сигурно дало једно опсежно испитивање на тимочком терену, а досадашња испитивања представила су ширину ове теме и, наравно, отворила многа додатна питања, што се може сагледати и из овога текста.

После ових закључних напомена, које свакако указују на изузетну важност како досадашњих тако и будућих истраживања на пољу традиционалних друштвених игара, па посебно и на компаративно усмерена истраживања, аутор овога прилога желео је да и једним кратким дијалекатским текстом, забележеним пре четврт века у Кривовирском Тимоку, живописно представи значај и заступљеност ових игара у тимочкој области: *Па ми смо раније, када смо чували*

овце, ми се сакујимо овчари, ми се сакујимо овчари и онда шћа ће да радимо, овце пасу, ми онда ајде да итрамо мало калишоју, клис, онда шу има човиња, разне итре има шу још. Да, има и оно педгање, шћа ти ја знам, сас шојату, кој више гас одбази, он седи, а она кој најближи, он иде шо доноси и шако шо проводимо дани. Овце зайландују шамо на пландишће, ми шћа ће да радимо, итрамо се. Друго не знам још шћа све нисмо радели као деца ... смо итрали. (...) Ешо раније смо ми чували шу стоку по планине (Ракић-Милојковић 1993: 85).

Извори

- Динић, Јакша, 2008. *Тимочки дијалектски речник*. Монографије 4. Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности.
Рајковић, Љубиша Кожељац, 2014. *Речник тимочкој говора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика (Зајечар : Деркс).

Литература

- Антонијевић, Драгослав, 1982. *Обреди и обичаји балканских стоочара*. Београд: Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт.
Ракић-Милојковић, Софија. 1993. Пастирска терминологија Кривовирског Тимока. У: *Српски дијалектолошки зборник: расправе и траја*, књига 38, стр. 11–148.
Станојевић, Маринко, 1940. Тимок. У: *Српски етнографски зборник*, књига LV. Насеља и порекло становништва, књига 29. Београд: Српска краљевска академија.
Челиковић, Борисав (прир.). 2011. *Насеља српских земаља*. Београд: Службени гласник и САНУ.

Nina Aksić

TRADITIONAL BOARD GAMES AND CHILDREN'S TOYS OF TIMOK

Game represents an important part of non-material heritage. This paper is on the review and selection of traditional board games in the area of Timok. Material shown in this paper has been excerpted from the two dialect dictionaries of the speech of Timok and one dialect monograph study connected to the shepherd's terminology.

ПРОРОЦИ У СРЕДЊЕМ ТИМОКУ

Прорећи значи сазнати и рећи нешто што ће се догодити у будућности, а пророк је особа која прориче, односно која може да види будућност. У предмодерном балканском друштву, као и другим традиционалним друштвима, постоји феномен пророка. Традиционално прорицање треба разликовати од традиционалног гатања: прорицање врши посебно надарена особа на основу визија до којих доводи њена специфична веза са божанским силама, а гатање је знање тумачења знакова у одређено време, са појединих предмета или појава, у појединим ситуацијама, које је познато ширем кругу чланова традиционалног друштва¹. У пракси, ипак, постоје и прелазне форме, када се гатањем баве особе које имају специфичне везе са божанским силама.

Кључне речи: прорицање, гатање, Средњи Тимок.

У српској етнолошкој литератури већу пажњу на прорицање први је обратио Милан Ђ. Милићевић у књизи *Животи Срба сељака*, која је објављена 1894. године. Тачније, у одељку 'Срби сељаци и пророковање'. Он није направио разлику између пророковања, гатања и других сличних појава, па у овом одељку налазимо и лепе описе феномена који јесу својеврсно предвиђање будућности, али нису пророковање у ужем смислу речи. За ову прилику је важно нагласити да он у овом одељку издваја имена три пророка, која су и данас прва асоцијација на тему пророштва у Србији: *Тарабића* из Кремана код Ужица, *Стања* из Васојевића и *Милешу* из Жлна код Књажевца.

Милићевић каже да је у селу Кремнима у Западној Србији био пророк *Лазо Тарабић*, који се због свог прорицања веома прочуо 1857–1868. године и који је пророковао догађаје у својој ближој околини, а каткад и политичке догађаје у целој Србији. По Милићевићевим речима, било је много озбиљних људи, па и државника, који су озбиљно схватили његова прорицања. Милићевић помиње и старца *Стања Шћекића* из племена Васојевићи, из села Бабино код Берана, који је живео у XVII веку. Наводи да је, док је пророковао, гледао у неку малу књижицу. Говорио је да ће се у будућности: појавити жуто семе које ће захранити народ (жути кукуруз); у свакој кући проковати наковањ и бити по један ковач (појавиле су се косе које су почели сами косачи да клепају); појавити димопије (људи који пуше дуван); појавити цар у опанцима који ће ослободити Србе од Турака (Карађорђе); доћи време када ће међу собом заратити многи народи у Европи (светски ратови). Пророковао је и неке друге конкретне догађаје, углав-

¹ Најчешћа традиционална гатања су: *метеоролошко* – какво ће време и берићет бити у наредном годишњем добу или години, *љубавно* – за каквог момка ће се девојака удати, *животино* – да ли ће неко у кући умрети у току следеће године итд, а у гатање можда можемо уврстити и тумачење снова.

ном везане за ратове који су се касније десили у његовом крају. За ову прилику је важно следеће његово пророковање које преноси Милићевић: *'Послије свих тих рашова људи [мушкарци] ће иако бити ријетки да ће жене ирчати и трлићи иање од дрвећа, мислећи да су то људи, јер људи тошво није неће ни бити!'* Милићевић помиње и пророка *Лешу Самоука Дијаковића* из Книнске крајине, који је такође пророковао из књиге и чија су се нека пророчанства слагала са пророчанствима старца Стања.

Међутим, за нашу причу је посебно важно то што Милићевић даје и доста података о пророку из тимочког краја – Милети Живадиновићу из села Жлне код Књажеваца, са којим се и срео 1874. године. Износи да је Милета за себе говорио да говори о будућности само оно што му каже *Свети Ранђел* и да ради оно што му он заповеди. Милићевић даје податак да је Милета учитељу из Жлна пренео налог Светог Ранђела да откопа једно црвиште, овај то није хтео, а онда му је Милета пророковао да ће му се родити мртво мушко дете, што се и догодило. Милета је добијао задатке да откопава темеље старих црквина, а затим ту долазио на празнике и молио се Богу, наводећи и друге да то чине. И Милета је пророковао ратне догађаје у свом крају, на пример, да ће Књажевац горети у пламену, што се и десило 1876. године. Једном је предвидео велико невреме, иако је у тренутку предвиђања време било лепо. Предвидео је и земљотрес у Софији. И не само да је знао оно што ће бити, него и оно што је било – једној жени је рекао да јој је цаба што на црквишту пали свећу кад су код ње паре које је њен муж украо од ортака.²

У својој књизи *Чарање, тајање, врачање и прорицање у нашем народу: прилој исиивању шајансјивних духовних појава*, објављеној 1941. године, Радован Казимировић даје податке о 22 пророка, а међу њима и о Милети Живадиновићу из Жлна, због кога је и он лично одлазио у Жлне и о њему записивао. О Милети каже следеће. Да је рођен почетком 19. века а умро 1878. године. Да је од детињства био побожан и благ човек. Да је падао у транс и у том стању добијао поруке од Светог Ранђела. Да је откопао више црквина. Када је ухапшен због своје цркварске делатности, предвидео је да ће капетан који га је ухапсио за три дана изгубити дете. То се и догодило, па је због тога одмах пуштен на слободу. Казимировић износи примере које је изнео и Милићевић: случај са жлнским учитељем чија је жена родила мртво дете, предвиђање невремена, опомену жени чији је муж украо новац од ортака. Једном човеку, који га је исмејавао због пророштва, рекао је да ће га, и поред тога што су му син и кћер богаљи, задесити несрећа, и ускоро после тога му је угинуо коњ. Износи још један пример предвиђања невремена. Предвидео је 1874. године да ће у Књажевац доћи велике богиње и да ће Књажевац сав бити у пламену, што се и догодило. Када су у време Српско-турског рата Турци заузели Сврљиг и попалили Црвење и Жлне, народ је бежао чак у Параћин, а Милета је говорио да не беже, јер ће Турци ући за кратко, јер ће доћи Руси и Турци ће се вратити. Тако се и догодило. Рекао је да се у Софији, у Бугарској, земља тресе. После више од недељу дана стигле су новине у којима је била вест о земљотресу у овом граду. Према Казимировићу,

² Милан Ђ. Милићевић, *Животи Срба сељака*, Београд, 1984, стр. 78–89.

Милета је говорио да ће доћи време *'да људи леће по небу и да ће кола ићи без коња'*.

Исто тако је говорио да ће настати „козји век“ и „враг година“. Људи ће живети мало, „као козе“. Настаће болести. Прво ће болест „ући у гору, у шибље, а затим у људе“. Најзад ће доћи и „враг година“, то јест време које ће врхунити несрећама. То ће бити „крајње време“, „крајњи век“ када млађи не само неће слушати старије, већ ће и њима заповедати. Настаће општа непослушност...

[...] *Милета је још говорио:* „Доћи ће време да видите бљештију [...] и мислићете да је ту вода, али ће ту бити паре... Ви ћете воду тражити, а газићете те паре (јер вам оне неће требати, већ вода)!“

[...] „По канцеларије иду ајдуци! Од оке остаће литра!“³

[...] *Најзад је рекао да ћемо ратоваћи с Турцима и имаћи многе ратова.* Доћи ће и „општи рат“ када се „неће знати ко на кога иде“. Среће неће бити све донде док преко Тресџабе не прође „жута војска“. Србија ће бити велика царевина, али ће настати страшно време: који год у рат крене, ићи ће у сигурну смрт! Жена ће испраћати свога мужа у рат и питати: „Кад ћеш, муже, доћи са границе?“ а он ће јој одговорити: „Када се сунце са запада роди, тада ми се надај да ћу доћи“. Људи ће уопште бити ретки: жене ће трчати „дубарима“, то јест огорелим пањевима, и викати: „Ово је мој муж! Ово је мој муж!“ [...]

Казимировић констатује да су, како каже, *за дивно чудо*, слична пророчанства давали и Стањ Шћекић и Лешо Дијаковић, звани *Самоук*, из Лике. *И они су рекли да ће жене шрчати и шрчати пањеве, мислећи да су то мужеви. Толико ће мало мужева бити, да ће жене надалеко видети пањ, по десети к њему шрчати и свака ће рећи: „Мој, мој“ а кад онамо а то – пањ.*⁴

Казимировић у књизи даје и нешто више података о старцу *Стању Шћекићу* и његовим пророчанствима. Он, поред осталог, каже да се Стањ родио око 1640. године у Бабину код Берана, али је дуго боравио у селу Лушцу, па су га звали и *Стањ с Лушца*, да су га звали и *Прозорљивац*, да је носио дугачку браду, увек ишао са штапом и празном торбом као својеврсним симболима вечитог путовања, да је увек са собом носио неку књигу, коју је највероватније добио од свештника из свог краја, и да је, иако је био неписмен, прорицао гледајући у њу. И у Казимировићево време, између два светска рата, паљене су свеће на Стањевом гробу и помињало се његово име, а још су се препричавала и његова пророчанства. И Казимировић каже да је Стањ говорио да *'ће изаћи жуто семе које ће земљу нахраниши'*, односно да ће се *'народ хранити са соје'* (кукуруз); да ће се појавити *'димовије у народу, и људи ће пушати дим од шраве као што пушају воду, вино и ракију'* (пушење дувана); да ће се појавити *'црни човек са ушока*

³ Види у овом броју Зборника рад С. Петровића, где су назначене мере: *ока* и *лишра*. Прим. С. П.

⁴ Радован Казимировић, *Чарање, пањање, врачање и прорицање у нашем народу: прилог истраживању шајанствених духовних појава*, Београд, 1941 (фототипско издање: Београд, 2008), стр. 471–477.

Лима у Дунав', који ће се звати 'цар у ојанцима', који ће много српског народа ослободити од Турака, да ће доћи до Васојевића и тражити састанак с брататим човеком с мора, да ће се Васојевићи надати да ће и њих ослободити, али да се то неће десити, да ће они које ослободи живети лепо, да ће он имати своје наследнике, али да неће дуго живети (Карађорђе); да ће завладати 'црноћаћи људи'; да ће младу децу заболети зуби; да ће доћи 'двострука каја и црвена чалма'; да ће доћи време 'да се Срби не причешћују'; да неће бити среће за Србина 'док се не сломе еждерска вратиша (Скадар)'; да ће у боју с Турцима 'битиши толико крви да ће моћи носити камен од седам ока'. За ову прилику важно је нагласити да је старац Стањ говорио и: да ће доћи време 'да људи леже по врх облака'; да ће доћи време 'када ће зарашиши многи држава у Европи међу собом', а после свих тих ратова мушкараца ће бити тако мало 'да ће жене ширчати и трлиши ђаневе'; да ће међу Србима, пошто се ослободе, настати 'мрзија у народу: браћи ће омрзнути на браћу, а кум ће кума звати да се суде', а то ће трајати док 'не дођу са Зајага хришћани [...] да то пречистише и уреде'.⁵

Поред Милете Живадиновића и Стања Шћекића, Казимировић помиње и друге пророке. Помиње чича Прокојија из села Одрено код Кратова у Македонији, религиозног човека коме је народ шире околине масовно долазио да му *лега*, то јест прориче (узимао је конач са доње одеће, стављао на погачу, бајао и прорицао), који је прорекао скорашњи одлазак Турака из Македоније и 1917. године прорекао да ће отићи Бугари а доћи Срби. Помиње Димирија Јовановића званог Лулар (1823–1889), Влаха из Јабуковца код Неготина, који је прорекао многе личне догађаје и судбине (укључујући и своју и чланова своје породице), многе ратне догађаје у Српско-турском рату 1876. године у којем је учествовао, атмосферске појаве, прорекао поред осталог и да ће преко неготинске баруштине ићи пут до манастира Буково, да ће 'у Јабуковцу сви збациши шубаре с главе и носити шешире', да ће доћи време 'када ће кола са четворишочка ићи без волова и то многи брже (аутомобил), да ће лађе летиши по ваздуху (авион)', да ће бити много ратова, да ће и цео свет ратовати и да ће изгинути много народа, а 'заштим ће се појавити човек са Исиока [...] русе косе и дебелог сџаса чија ће се реч слушати у свету' (Тито!? – прим. Д. К.).

Кога још помиње? Баба Јану из Јасенице (смедеревски крај), која је 1817. године пала у занос (транс) и затворених очију, шапћући, прорекла будућност, да ће Србин Србина мучки и душмански мучити (до тада је Србина мучио Турчин), да ће те године бити извршен страшан злочин (убиство Карађорђа), да ће тај злочин дуго пратити будуће генерације, да ће потом доћи нови адети и нове генерације, које неће носити терет овог злочина, али ће се онда, усред радости и наде, поново десити злочин – биће мучки ножевима убијен владалац (атентат на краља Александра Обреновића). Помиње Илију Јовановића, званог Чича Илија из Модрица (села код Крушевца), који је био сиромаш и ишао у дроњцима и бос и живео у некој колибици на сеоској утрини, који је предвидео да ће се и у Крушевцу појавити колера, предвидео за Србију повољан исход у Првом балканском рату с Турцима, али и да ће је после тога напасти Бугари и да ће

⁵ Исто, стр. 451–454.

погинути више људи него у рату с Турцима, да ће се још ратовати и да ће се рат завршити тек 1918. године, *'да ће све њасићи као илош'* и да ће српска војска само запоседати градове и села, *'да ће се Српство ујединиши, да ће Цариград биши свачији и ничији'*.

И то није све. Помиње он и *Јована Домановића* из Чибутковице у колубарском крају (1855–1915), који је предвидео пад Једрена у Првом балканском рату 13. марта 1913. године, српску управу у Македонији и Први светски рат. Помиње и *Гаубију*, муслимана из Босанске Градишке, који је живео у 17. веку, и који је предвиђао ратне догађаје и личне судбине. Помиње *Вујадина Лучића* из Грахова (1686–1798, живео 112 година) и који је прорекао датум своје смрти. Као пророка помиње и *Свештој Пеџра I*, митрополита црногорског, који је прорекао ко ће после њега бити владоаоци у Црној Гори и које су одлике и судбине ових владара, а у једној прилици, на једном месту, прорекао је да ће управо ту проћи граница Црне Горе. Помиње *Сћану Лазову* из Бајице у Црној Гори, родом из Ђеклића, која је живела у XVIII и XIX веку, која је прорекла да ће на једном месту, где је била козја стаза, једном проћи *ођена кола* (аутомобил), да ће доћи време када ће цео свет бити опасан жицом (струја и телефон), да ће доћи време када ће на Цетињу пас бити везан кобасицом, а неће смети да је прегризе (касније је књаз Данило за сваку кривицу кажњавао смрћу), да ће се у будућности заменити значај у црногорској скупштини јаког и утицајног племена Бајице и сиромашног племена Ђеклићи. Помиње *Мића Марџиновића Појовића Дрекаловића* (око 1760–1820), првака црногорског племена Кучи, који је прорекао више догађаја и личних судбина везаних за припаднике свог племена, а прорекао је и своју смрт. Помиње као пророка и *Владику Рага*, односно *Пеџра II Пеџровића Њеџоша*, који је прорекао судбину будућег краља Николе, када се родио.

Говори и о једном *незном хоџи* из околине Подгорице или Бара, који је 1830. године такође прорекао судбину црногорских владара: владике Рада, књаза Данила и краља Николе. Помиње *Хасан-беја Ресула Бејовића*, који је прорекао судбину Луке Вукаловића, устаника херцеговачког, док је још био дете. Даје доста података о *Маџу Глушцу* (1774-1870) из Корита у околини Билећа и Гацка у Херцеговини, који је стално лутао, куће није имао, није се женио, носио се као просјак, ишао бос, носио штап од тисовине са крстатим врхом у који је гледао док је прорицао, живео у посту и молитви, и лутајући по народу прорицао гатао, видао и живео од милостиње. Њега су ценили и Срби и Турци, прорекао је више судбина и догађаја у Херцеговини и Црној Гори (углавном битака, али и других), а могао је и да зна да ли је крава стеона и или кобила ждревна и са каквом шаром је теле или ждребе у њима.⁶ Овде треба подвући да је Мато Глушац, када је прорекао заузимање Скадра од стране Црногораца и убрзо његово губљење, рекао: *'Добар је Скадар, царско је местио Скадар. Али доћи ће бели орао преко Арбаније и за њим војска у уским хаљинама. И они ће освојиши Скадар. И у то време њеваће невестиа и сестира њањевима у џланини: „Ово је мој муж! Ово је мој браш!“'*⁷

⁶ Исто, стр. 454–471, 477–484.

⁷ Исто, стр. 468.

Посебно њажњу Казимировић је посветио чувеним пророцима, старицу и синовцу, Милошу (1809–1854) и Миширу Тарабићу (1829–1899) из Кремана код Ужица (исправљајући Милана Милићевића, који је грешком, мислећи на Милоша, навео име Лазо Тарабић). Они су, уз детаље, предвиђали личне судбине својих ближњих и других из околине (па и своје судбине, на пример, сопствене смрти), политичке догађаје у Србији и судбине српских владара (посебно су познати по томе што су предвидели пропаст династије Обреновић – Митар још 1854. године), ратове, епидемије, одлазак Турске из Европе и нестанак Аустријске царевине, проричали да ће Цариград *‘бити свачији и ничији’*, да ће Србија бити *царевина*, да ће српска царска престоница бити пребачена из Београда у Крушевац. Прорекли су и да ће *‘настати „славно вријеме“, када ће се народ њонова латишти своја њлуја и уживати у слободи’*, да ће се *‘земља мерити и према мери данак њлаћати’*, да се *‘данак неће више на рабош њримати’* (касније уведена пореска књижица као потврда плаћања пореза), да ће *‘изићи новац као „рибља крљуши“’* (никлени новац), да ће *‘новац бити једно „њарче хартије“, који ће свети у њочешку нерадо узимати, али ће њосле свако радо њримати*, односно да ће *‘дукашти бити ријешки и неће се виђети њо њола њодине [...], доћи ће њарче хартије ња ће њо ићи мјесто дукашта’*, да ће се *‘мјера њромијеништи’* (уместо оке за употребу је прихваћен килограм), *‘да ће доћи вријеме када ће се њуди моћи на далеко међу собом разговарати, шј. „да један другоја збој даљине не виде, а разјовор чују, да ће постојати неко сокоћало (справа), помоћу које ће се из Београда краљ савештавати са својим дојлавицима у разним градовима (да ће и у кафаници у Кремнима бити жица помоћу које ће се разговарати са Београдом), да ће се њронаћи неко „сокоћало“ (сјрава) за лешење и да ће нас „нењријашељ ѡући из ваздуха“’*, да ће кроз њихов крај (и тачно где), проћи *‘вајрени ѡуш’* (железница). И Милош Тарабић је, као и Мато Глушац, у једној прилици када се сумњало у његове пророчке способности, као доказ погодио ког пола је ждребе у ждребној кобили. За ову прилику као детаљ треба истаћи да је у време Српско-турског рата 1877. Митар говорио народу да се не плаши, јер Турци у Кремна неће ући (дошли су веома близу, али заиста нису ушли). Интересантно је да је и Митар Тарабић, као и старац Стањ, рекао: *‘Срби ће се ујединити, али ће њосле ѡоја настати мрзија у народу’*. Такође је интересантно да је говорио и да ће доћи *ојшти раш*, због којег ће *‘народ њозавидјети онима шњо њомријеше’* (Казимировић указује на постојање ове изреке још у једном средњовековном рукопису). Казимировић у вези са овим пише и следеће:

Митар је стално говорио да ће после светског рата настати „страшно вријеме“; да ће у народу бити ужасна насташица новца; да ће се њуди убијати за „жуто дугме“; да ће Србија „триста чуда претрпљети“; али да ће затим доћи „човјек из народа“ који ће умирити народ и да ће тек после свих чуда и покора настати „славно вријеме“. Благо ономе ко то дочека. Тек тада ће народ рећи: „Устаните мртви да видите каки је сад живот“. Уз то, Митар је рекао и да ће на земљи настати тама, која ће трајати три дана и три ноћи, као и да ће доћи време, када ћемо са душама наших умрлих моћи разговарати.⁸

⁸ Исто, стр. 485–520.

Казимировић, говорећи о Тарабићима, каже да је у њиховом крају и раније било прорицања и то поткрепљује подацима, да је, према народном предању, у овом крају некада лутао неки *сџари калуђер* из Свете Горе, који је говорио да ће *'тешко бићи оној земљи, где он буде сахрањен'*, а сахрањен је у Сјеножетима, недалеко од Вардишта, у Босни. По предању, он је носио неку стару књигу и по њој прорицао. Ова књига је, наводно, остала у аманет *јој Пејру мокројорском* (умро крајем XIX века), који је такође по њој прорицао. Каже Казимировић да је један Креманац 1805. године прорекао да ће Срби победити Турке и да ће после свега заповедник бити Милош Обреновић (који је тада имао само 25 година и био присутан док је ово причано окупљеним главарима).⁹ Код Казимировића налазимо и податак да је у време убиства кнеза Михаила 1868. године у Београду неки Матија на ужичкој пијаци викао да управо убијају кнеза и на који начин то чине.¹⁰

Поред пророка из прошлости, Радован Казимировић је поменуо и пророке своје савременике.¹¹ Занимљиво је за ову прилику поменути да је пророк Есад Десовац, побожан муслиман, мистик и видар, српској војсци, када се 1915. године повлачила из Битоља, говорио да ће се вратити за три године, а када је дошла бугарска војска, говорио им је да не буду *злодејни*, јер ће морати отићи из ових крајева. Он је тачно знао ко га је опсовао од оних који су му долазили да им прориче и таквима није прорицао.¹² Пророк Милорад Живковић, звани Мирон, из Београда, такође је прорицао конкретне ратне догађаје и велике политичке догађаје – још 1914. године револуцију у Русији и погибију руског цара Николаја II, ослобођење Индије од енглеског тугорства, стварање Југославије, присаједињење Бугарске *уједињеној царевини Јужних Словена* (ДК – што се испоставило као нетачно), обнављање Пећке патријаршије, ко ће доћи на чело Српске православне цркве.¹³

Из наведених Казимировићевих записа о пророштву видимо да је оно било доста раширено у Црној Гори и Херцеговини. Иако циљ овог рада није синтеза података о овој појави, већ указивање на њено постојање у средњем Тимоку, искористићу прилику да укажем на још један податак о пророштву у Црној Гори. У књизи разговора са Јованом Стриковићем, који је са њим обавио Љубиша Рајковић Кожељац, добијамо његово сведочење, да је његов деда, како га он зове *ћег Веко*, из племена Пјешиваца у Црној Гори, иначе веома поштован у својој средини, био и видовит. Он је, иако је крио ову своју моћ, једном приликом испровоциран, открио судбину своје породице и породице једног саплеменика.¹⁴

Да је пророштво било заступљено и на крајњем истоку Србије, у пиротском крају, недалеко од тимочког, сведочи један запис фолклористе Драгољуба Златковића, који је он забележио у пиротском, старопланинском, селу Бела:

⁹ Исто, стр. 491.

¹⁰ Исто, стр. 508.

¹¹ Исто, стр. 521–527.

¹² Исто, стр. 524.

¹³ Исто, стр. 527.

¹⁴ Љубиша Рајковић Кожељац, *Тешко нама, дакле, блао нама: Разговор са др Јованом Стриковићем*, II књига, Београд, 2015, стр. 63–64, 380.

Деда-Илија [...] пресказува́л, де́да или пре́деда на Вла́ду. Пресказува́л: – Че до́јде рат који че све прето́пи на́род, и ора́ч од ора́ча тре́бе три-дни да о́ди да би се видéли, и че завла́да жу́та ра́са! А преска́зувал је да че до́јде влада́р, рат да че га доведе́. При ко́зе спа́ли с моје́га башту́ и прича́ли, па рекъ́л: – Е, Го́ре, мло́го се на те́ја ко́зе ра́дујеш, али немо́ј. Че до́јде једън влада́р, рат че га доведе́, ко́зе че за́тре! Ама како́ да ме је клéл, све текá испáде, а волéл сам и, те́ја ко́зе – текá по́сле ора́теше башта́ ми.¹⁵

На основу сумираних података, ако изузмемо предвиђање личних судбина и конкретних догађаја, јасно је да, без обзира на географску удаљеност пророка, постоје и стереотипна пророчка казивања (која се слажу и у детаљима, на која можемо гледати као на својеврсни пророчки фолклор. Антрополог Веселин Чајкановић увиђа да многа пророчанства имају три сегмента:

1. Предвиђају се, у неодређеној форми, зла времена („живи ће жалити што нису умрли“): рат, који ће сатрти људе („жене ће од пања мислити да је човек“), робовање.

2. Јавиће се ослободилац, који ће отерати непријатеље и ослободити народ. Његове су карактеристике: биће човек из народа; доћи ће на белом коњу; биће хром. Према једној верзији, која је била позната још пре светског рата, победа ће се однети помоћу црних људи („доћи ће црни људи да се бију за Србију“)

3. Непријатељ ће бити уништен или протеран. Настаће златни век („мртви ће жалити што нису више живи“)

Он као примере за ово даје управо речи Тарабића и старца Стања, преузимајући их од Милићевића и Казимировића, а наводи и сведочанство о једном старцу пророку из Пажића код Даниловграда у Црној Гори, који је 1915. године рекао да ће покорену Србију ослободити *‘човек који ће са истока доћи на белом коњу; он ће бићи сакаш и са њиме настаће златни век’*. Чајкановић закључује:

Очевидно је да ту не може бити говора о визији, о личном доживљају појединца, него свему томе треба тражити извор у апокалиптичким схватањима, тежњама, традицијама целог народа. Ствар, дакле, не треба рачунати у окултне појаве, већ она припада народној религији и фолкору.

Он даље каже: Прма свему овоме, креманско и слична пророчанства, и по своме циљу, и по форми, и по апокалиптичком тону, спадају у позната месијанска пророчанства, узета у ширем значењу ове речи. Историја религије познаје велики број таквих пророчанстава, и код семитских и код индоевропских народа, и иначе: од вавилонског Мардука, мисирског Аменемхета, заратустровог Саошијанта, и мистичног детета у четвртој Вергилијевој еклоги, па све до Фридриха Барбаросе, и даље. Он констатује и да се: српско месијанско пророчанство до детаља слаже са сличним пророчанствима код других народа. Ситуација је свуда иста: и у друштву, и у целој природи, попела су се зла до кулминационе тачке; онда се јавио спасилац, месија [...]; он је створио, или започео, златни век. Ако упоредимо

¹⁵ Драгољуб Златковић, *Време уз оћнишће: народна приповедања из јирошској краја*, Пирот, 2002, стр. 12–13.

наше креманско пророчанство са месијанским пророчанствима других народа, видећемо да се, осим исте садржине, занимљиво слажу чак и у карактеристичним детаљима, и у фразеологији. Тако, на пример, типичан позив у креманском пророчанству, да мртви устану и живи уживају, налази се, у истој форми, чак и у – мисирским месијанским текстовима.

Веселин Чајкановић указује да сличних месијанских елемената садржи и мит о Краљевићу Марку и наводи више примера. Он закључује, имајући у виду месијанска пророчанства других народа, да '*сјасилац, месија [...] је или божанство, или херој, или краљ, али са божанским, уојшше суиранормалним особинама*'. Према томе, човек на белом коњу из пророчанстава је '*или нека мишска личност или какво сшаринско божанство*'. Он даље износи аргументе за то, да је реч о врховном богу, чија је мисија, између осталог, и да спасе свој народ.¹⁶

Имајући у виду ове Чајкановићеве закључке, познати балканолог Трајан Стојановић указује и на значај пророштва на Балкану у смислу етнопсихологије и социјалне културе. Сагледава га и из домена традиционалне етнологије и антропологије. У својој концизној али значајној књизи *Балканска цивилизација* он каже да су пророчанства о месијанском ослобођењу од Турака, предвођеном вођом, јунаком, који ће се у једном тренутку појавити, утицала на дух и ослободилачке тежње српског народа, који је ове тежње од почетка XIX века почео да спроводи и у праксу. Као поткрепу овом мишљењу он наводи пророчанства старца *Шања* из Васојевића, по којима ће се појавити *црни човек, цар у ојанцима*, који ће донети ослобођење од Турака, после којег ће се живети лепо.¹⁷ Радован Казимировић, објашњавајући пророчанства Тарабића, у фусноти коментарише како је у народу дубоко уврежено веровање да ће га ослободити '*човек који ће доћи на белом коњу са севера, са сабљом у руци*' и да су још у XVI веку о овоме причали разни пророци. Он даје пример да је народ у Скопљу, када се 1689. године са својом војском појавио аустријски војсковођа Пиколомини, веровао да је он тај мишски ослободилац и подигао се на оружје, што је Аустријанац вешто искористио.¹⁸

Но, вратимо се основној теми овог рада – пророштву у средњем Тимоку. Милан Ђ. Милићевић већ у свом капиталном делу *Кнежевина Србија*, објављеном 1876. године, помиње Милету из Жлна (што је први помен о овоме пророку). Он каже:

Нигде нисмо опазили толико жеље за обнављањем старе славе Божије, колико у Сврљижана и у Тимочана. Толики људи, жене, и чак девојке, тамо траже и откопавају старе цркве, и објављују вољу Божју с онаким веровањем с каквим су дисали стари *пророци* [подвукао ДК]. Од свих оваких фанатика највише је, у последње време, изашао на глас неки Милета Н. [ДК – грешком је Н. уместо Ж.] из села Жуне (Жлне), у заглавском срезу, који оно што му се присни или на јави причини, објављује у пуној вери као вишу вољу која се мора послушати.¹⁹

¹⁶ Веселин Чајкановић, *О врховном боју у старој српској религији*, Београд, 1994, стр. 135–144.

¹⁷ Трајан Стојановић, *Balkanska civilizacija*, Београд, 1995, стр. 129–130.

¹⁸ Радован Казимировић, *Чарање, тајање, врачање и прорицање у нашем народу...*, стр. 511.

¹⁹ Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд, 1876, стр. 838.

У овом тексту први пут имамо појаву да нису јасно разграничене две ствари – *цркварство* и *пророштво*. Ове две појаве нису разграничене ни у приказаним одељцима о пророштву у Милићевићевој књизи *Животи Срба сељака* и Казимировићевој *Чарање, ѿтањање, врачање и прорицање у нашем народу*. И познати истраживач источне Србије Маринко Станојевић у свом раду *Заглавак: антропогеографска проучавања*, објављеном 1913. године, изједначава цркваре и пророке: 'А Бој о шоме [да стара црква треба да се појави] објављује своју вољу преко својих нарочитијих изабраника, црквара и цркварки' (**пророка и пророчица**) [подвукао Д. К.] (на овом месту је знак за фусноту у којој је цитиран горе наведен Милићевићев текст). 'Народ сам ѿмаже шим избраницима Божјим у ошкѿовању црква, „здравља ради“'. На шай су начин многе црквине ошкѿѿане и неиресѿано се ошкѿѿавају.²⁰ Богомир Ђорђевић, свештеник из околине Књажевца, 1928. године објављује рад *Пророци у Тимоку* који се у целини односи на цркварску делатност и у њему нема ничега о класичном пророштву.²¹

У горњем и средњем Тимоку (општине Књажевац, Сврљиг и јужни део општине Зајечар), као и западније, према Сокобањи и Бољевцу, веома је присутна појава цркварства, односно *црквара* и *цркварки* – људи који у сну или у будном стању од виших сила добијају налоге да обилазе цркве и манастире, откопавају старе црквине (којих у овом крају има у већем броју), уређују их и на њима учествују у обредима. О овој раширеној појави у Средњем Тимоку може се видети још у неколико радова.²² Између цркварства и пророштва постоје сличности. Цркварство садржи неку врсту предвиђања на основу специфичне везе са вишим силама – од њих се добија информација да ће се копањем на одређеном месту наићи на остатке цркве, а и информација о будућој награди уколико се њихов налог испуни или казни уколико се не испуни. Неретко исти људи обављају и цркварску и пророчку делатност (као што је то случај са Милетом Живадиновићем из Жлна), па и неке друге делатности, као што је гатање, врачање, видарство. Ипак, ове две појаве – пророштво и цркварство – треба раздвојити. И у пракси има људи који се баве искључиво једном од ових делатности.

У средњем Тимоку су уобичајена казивања да су врачаре знале неке детаље из живота људи који су одлазили к њима да им *гледају*. Ево једног примера. Зорка

²⁰ Маринко Станојевић, *Заглавак: антропогеографска проучавања*, Српски етнографски зборник, књ. XX, Београд, 1913, стр. 67. Објављено и у: Маринко Станојевић, *Цркве и црквине и веровања у Заглавцу*, Летопис Тимочке епархије, година прва, Зајечар, 1923, стр. 31.

²¹ Б.[огомир] Ђ.[орђевић], *О пророцима на Тимоку*, Гимназија у Зајечару, Годишњи извештај за школску 1927–28. годину, Зајечар, 1928, стр. 12–16.

²² Маринко Станојевић, *Заглавак: антропогеографска проучавања...*, стр. 181–182; Ник. Ст. Казимировић, Богомир Ђорђевић, Црквешта и црквине у Епархији тимочној, Летопис Тимочке епархије, година друга, Зајечар, 1924, стр. 30–35; Б.[огомир] Ђ.[орђевић], *О пророцима на Тимоку*, Гимназија у Зајечару, Годишњи извештај за школску 1927–28. годину, Зајечар, 1928, стр. 12–16; Дејан Крстић, *Обред резања колача у горњем и средњем Тимоку*, Етнология, бр. 4, Софија, 2001, стр. 121–122; Дејан Крстић, *Кулина месѿа средњеј Тимока*, магистарски рад, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, Београд 2006, стр. 176–190; 267–268; 304–305.

Миладиновић из Ошљана (заселак Старо Село), рођена 1926. године у Ошљану (у истом засеоку), казивала је своја сазнања о врачари званој *Сћана Врачка* из ошљанског засеока Белбрадич. Када је једном са својим оцем Жарком ишла к њој, ова је Жарку рекла: *'На шеб' криво до ѿладне на цел свей, а од ѿладне на самој себе'*. Зорки је рекла: *'Кажй на Кошуту [Зоркина свекрва] нембј овблко да ѿажви овој гејше'* [да не малтретира свог сина а Зоркиног мужа Стојадина]. Зорка, у вези са другим својим одлаком код Стане Врачке, каже:

Отишла сам код Стану за бвце. Бвце удрве главу и ритају се, по два-три дана се муче и липшу. Она рекла: „Овде по трљак да копате, ѿма нећи бпаш [реп]. *Да коѿаше, да ѿа најдејше.*“ Мѿ копамо, копамо и не могомо да најдемо ништа. *Зорка Миладиновић је о Сћани Врачки испрчала и:* Дѿгла се нбчу, седѿ на крвет, и рекла: „Станина [неке њене имењакиње из села] кѿћа че се ѿтре“. Мѿж је рекал: „Ајде, квб знаеш тѿ? Лежи там' и ћѿти.“ После се стварно тѿј кѿћа затворѿла.

Оваква делатност врачара, иако у основи јесте нека врста пророковања, у народу тимочког краја, не сматра се пророчком делатношћу. На пример, ако би неко човека из Ошљана питао да ли је у његовом селу било неког пророка, нико не би поменуо ни једну врачару, укључујући и поменуту Стану, као и ни било ког црквара или цркварку, већ једино неког *дега Величка*, који се није бавио врачањем, а није био ни црквар. Овде ћу изнети сопствене теренске записе и записе из литературе (не рачунајући већ представљене записе о Милети из Жлна) о овим, *ѿравим*, пророцима у средњем Тимоку, које и народ сматра пророцима. Почећемо управо са деда Величком из Ошљана.

Дега Величко из Ошљана

У селу Ошљану је некада живео пророк *дега Величко*. О њему сам чуо још у првој половини 90-их година 20. века од свога деде Грујице Милошевића (1929–2010) и прадеде Гаврила Михајловића (1909–2000), а и од других мештана Ошљана. Од њих сам чуо да је деда Величко, док је изјављивао своја пророчанства, седео, донекле превртао очима (урањајући тако у другу реалност) и испреплетаних прстију једне и друге руке окретао палац око палца. Према њиховим речима, говорио је да ће се у будућности појавити *'железни грѿмови'*, да ће по небу да лете *'железне ѿѿице'*, да ће *'кбла да ѿду без волбви'*, да ће *'женѿ да ѿде ѿред човѿка, а не човѿк ѿред женѿ'* (што је у то време било незамисливо). То су ми биле прве информације не само о овом пророку, већ и о постојању пророчтва у средњем Тимоку.

Године 1999, 28. априла, већи исказ у вези са овим пророком дала је Славка Јовановић из Ошљана (заселак Старо Село), рођена 1925. године у Ошљану. Њој је пророчанства деда Величка причао њен отац Миленко, коме их је причао неки деда Пеша, који их је, пак, чуо од деда Величка. Ево исказа Славке Јовановић, који садржи и информације које други мештани Ошљана имају о пророку деда Величкоу:

Деда Величко причѿл на деду Пѿшу (живѿл код Баћинци, чѿча на бабу Милѿву), а деда Пѿша причѿл на моѿга баштѿ Милѿнка. Баштѿ е свѿ мѿн' овѿк' причѿл:

Благо ономе куј не дочека двећладиту годину. Куј умре пре двећладиту годину, он че да се спаси, ел че таг да остане само куга Бог воли. (Таг че да буде на решето да се просеје – па куј остане.) Кад је Бог отишал од земљу, кад је кренул да иде од земљу, њега питали: „Оче, тј саг отодиш, али кад че да дојдеш, кад че се вренеш?“ Он им казал: „Чу се јављам ја, али у виду голуба. Чу да дојдем, чу да слезнем љаду деветсто љ...“ Затој у манастир Суводол (мој башта је бил у Манастир и видел) кад виде голуба, спадне на цркву, попови из станове на колена излазе, не љду на ноје. Па на колена дојду до цркву, па откључају и тегај цел дан служи црква.

Мужје че да љду и да дооде, че да љду и да дооде, пак че да љду и да дооде... па че еданпут да отљду и нема више да дојду, а че да остане све опрлено и изгорело. Че да остану женѐ, па че да појду, да љду да траже мужје. Че да виде тамо пањаг, црније се. Онај че да дљма: „Оној мој муж!“; друга че да дљма: „Неје твој, оној мој муж!“; па че да увате, па че се побљју, па кад стљгну там, не ни на едну муж, неголи пањаг.

Че да штљкне вода, а че да излезну паре, па че љље да појду жѐдни да траже воду. Кад стљгну, оно неје вода него паре. Само љма да се црца, и за воду и од пушље.

Причал ми је башта: „Сѐдне деда Пѐша па ни прича (чували смо заједно свљље, он старца, слѐп, а ми деца), само дљма: Па, па, па... и прекршта палци [сплете прсте обе руке и окреље палац око палца]: „Е, деца, че да дојде рђаво-ђљздаво!“ „Па, каквѐ, дедо Пѐшо?“ „Че да дојде, ѐеѐѐ, че да љду кола без волѐве! Па че по желѐзни дрљмове да ѐде! Че да дојде да летљ љље под небо!“ А ми рѐкнемо: „Тљууу, лажеш ли, дедо Пѐшо!“ Кад се зарѐве он: „Ај, деца, че да дочѐкате, па че да видите! Че да дојде да муж продаѐ краву па че да води женљ у дућан, па че да закупљје да ју премѐни. Па че тегај да ју потѐра, женѐ д' иде напрѐд, а он по љу да види какѐ је љбава кад ју премѐни (Од пре било грѐзно, срамѐта, да женѐ иде пред мужа, а еве, оно саг дошло тѐј време.) Краву че да продаѐ да ју премѐни.

Славка додаје: Зѐберу се комшљље, а ја им причам. Едне ровљ, које љмају ѐсељај, које љмају децу.

Неколико пророчанства *деда Величка* забележио сам у Зајечару 28. марта 2016. године од Борислава Боре Станојевића из Зајечара, рођеног 1938. године у Ошљану (заселак Белбрадич), који их је чуо од своје мајке Даринке Дике Станојевић, рођене 1914. године у Ошљану (заселак Белбрадич). По његовим речима, овај пророк је говорио:

Ај, деца, овде су некада одљле мѐчље и че да дојде време да пак овде зављјају мѐчље. Че да дојде време да кола љду без волѐви. Мужје че облаче женѐ, а не женѐ мужје (раније су жене све ткале).

Деда Лила из Малој Извора

Од Вукосаве Никић, зване *баба Вљка*, из Грлишта, рођене 1923. године, чувене врачаре, цркварке и пророчице, прилком обављања њене цркварске делатности на црквишту Видовдан, на месту Манастирште, у атару села Заграђа, на

Видовдан 28. јуна 1997. године, записао сам да је у селу Малом Извору постојао пророк *деда Ли́ла* (Ли́ла је скраћено од Илија). Ево шта је она о њему рекла:

Деда Ли́ла из Ма́ли Извор је прича́л: „Еј, де́ца, че да до́јде вре́ме да́ љду ко́ла без во́лови.“

„Кад се по́чне су́ши дрво́ од вр, тега́ј че бу́де вра́р све́т. Не́че да сма́тра син башта́, не́че башта́ су́на; не́че ма́ти ћерку, не́че ћерка ма́тер. Има да се су́де, у су́д да стоје́. Деца́ че запове́дају у канцелари́је. Ста́р чове́к не́че се сма́тра за ни́шта. Че да бу́је бра́т бра́та, кум кума, син и башта́ че се бу́ју... Један у једну́ стра́ну, дру́жи у дру́гу. Ја чу да у́мрем, ја сам остаре́л, а ви че то́ј, мла́ди, да доче́кате.“

„Че да до́јде вре́ме во́де да се пресу́ше, Бо́г че да пу́шти ра́зне бо́лести, че да пу́шти најлон одела́, па најлон те́ла (спече́ се, сасу́ши се, че се прозу́ра) [најлон те́ла и најлон одела́ су вероватно баба Вукин додатак]

У Малом Извору сам 2. септембра 1997. године од Миленка Ђорђевића, рођеног 1919. године, и Димитрија Коцића, рођеног 1922. године, обојице из Малог Извора, записао о пророку деда Лили. Да су га звали *деда Ли́ла Ђенша*, да је рођен око 1889. године, да је био црквар (*црквења́к*) и као такав одржавао црквиште на месту *Голина* у атару Малог Извора. За њега казивачи кажу: *‘Тој ве́лићи проро́к бил ода́вна, он све́ прича́л ово́ј шти́а је данас. Прича́л да че па́к да до́јду Ту́рци, бра́ш бра́ша че уби́ва, че да до́јде ше́шко вре́ме’*. То његово пророчанство се, по објашњењу казивача, односило на Други светски рат. *‘Прои́ведга́л да се и́бшшу́ју и́разници, да се љу́ђе мо́ле Бо́гу’* [овде је већ реч о цркварској делатности].

Баба Ми́лица из Селачке

У Селачкој сам 4. јула 2005. године од чувеног виолинисте Циганина Драгомира Драже Бегича из Селачке, рођеног 1925. године у Селачкој, записао податке о пророчици баба Милице из Селачке. Он је о њој рекао:

Била́ нека баба Ми́лица. Кад да пођу́не кра́љ [Александар], она́ ре́кла си на ћерку: „Ка́но, пушту́ ме да љдем за Београд да ка́жем на Кра́ља да не љде у Францу́ску – че да пођу́не.“ Ова́ је ре́кла: „Не мо́ж’ да љдеш ни́где.“ „Ако ми не даде́ш, и ту́ чеш пре́ не́г’ да у́мреш“. И ства́рно: ћерка је умре́ла ту́ј но́ч. Ују́тру Ка́на мртва́, а по́сле и Кра́љ пођину́л та́ј дан.

Моја́ ма́јка има́ла два ду́ката и изгуби́ла ји и тражи́ла, тражи́ла, тражи́ла и не мо́ж’ да најде. Она́ оти́де и ка́же на ту́ј бабу Ми́лицу и пи́та ју где су ду́кати, а она́ је ре́кла: „О, Ми́ко, немо́ј се сећу́раш. Замолу́ ста́рцаного не́к ти си даде́. Она́ се вра́ти ку́ћи и на све́кра ка́же: „Та́то, да́ј си ми ду́кати, немо́ј ме му́чиш“. „А што́ си ји изгуби́ла? Еве́ ти ји и да во́диш рачу́н квó пра́иш“.

У рукопису *Тимочко село Селачка*, аутора Борислава Првуловића и Мијајла Марковића, који се припрема за штампу, налазимо податке о овој пророчици:

У Селачкој је током прве половине 20. века живела баба Милица, чија се пророчанства још препричавају, још их се људи околних села сећају. Умрла је 1939. године. [...]

Два три дана пре убиства краља Александра Карађорђевића у Марсељу 1934. године причала је и категорична је у томе била баба Милица, а слушали су њени укућани и ближе комшије, да ће краљ погинути. Баба је тражила од својих укућана да иде у Београд, да саопшти властима и да спасе краља. Ућуткивали су је, бранили су јој да прича, претили јој да ће је ухапсити жандарми. Нису је могли умирити. Али она је наговештавала да ће се, ако је не одведу у Београд, код њих десеити смртни случај. Каза-ла је да ће јој умрети ћерка Тана. Укућани јој нису веровали. Обистинило се кобно пророчанство и то обострано: краљ је убијен у Марсељу, а сутрадан ујутру осванула је мртва баба Миличина ћерка Тана. [...]

Баба Милица је њоворила:

Че да дојде страшно време: Све че да изђине, све мушко. На жене че да се причини да је там, подалеко, човек... Оне че да трчу и да окају: „Мој че да буде! Мој че да буде!“ Кад там, а оно дрво, пањаг. [...]

Вода нече да има. Љуђе че да виде нешто се там лештије, причињава им се вода. Кад там, оно се лештију паре. Не треба им паре, вода им требе.

Једном су испред њене капије стале чезе. Непознати људи дошли су из далеког места. Били су узнемирени, дошли су да им „погађа“, да им каже има ли за њих нешто лоше, зло. Баба Милица их је дочекала речима: „Што убисте човека, па сте саг дошли да ви ја помагам у спасавање?“

Неким људима на њиви скренула је пажњу: „Оној што ви је у крчаже, немој да пијете!“ После провере из крчага је измилело змијче.

Једном, кад је путовала возом, сапутницима из купеа је рекла: „Ви у авлију имате јабуку. Под њу је ћуп са злато.“ Било је тачно, пронашли су.²³

Баба Ђина из Вратарнице

У Вратарници сам у лето 1997. године од Милице Љубисављевић, рођене 1919. године у Зајечару а у Вратарници одрасле и живеле од своје 2-3. године (усвојили је тетка и теча) записао о пророчици *Баба Ђини* из Вратарнице, која је говорила:

Брат брата че убије, син башта, башта сина. Нече буде добро. Покорите се, народе, молим ви. Неможте да се завађујете, да малтретирате родитељи. Неможте, људи, неможте, неможте, неможте...

Баба Ђина из Дебелице

У селу Дебелица сам 9. маја 2006. године од Михајла Милошевића Калета из овог села, рођеног у њему 1916. године, записао о пророчици из овог села *баба Ђини* (право име јој је било Анђелија). Она је била и *цркварка* – на основу својих визија је ископала црквиште из римског периода на месту *Мрамор*, поред самог насеља Дебелица. О њеном прорицању казивач каже:

²³ Борислев Првуловић и Мијајло Марковић, *Тимочко село Селачка*, рукопис, у припреми за штампу.

1913. године Бугари кад дошли и људи почели да бегују, она носила кроз село бели барјак и причала: „Немој да бегате нигде, њино царство је само три дана. Била је видовита. Кад су Бугари дошли дружи пут, 1914. године, рекла је: „Њино царство је четири године. Татари – они че да остану четири године.“

Ђорђе из Јелашнице

Љубиша Рајковић Кожељац у својој хроници села Јелашница код Књажевца даје податак да је Ђорђе Игњатовић *црквар* и *пророк* из овог села, своје пророковање у Другом светском рату платио главом. Наиме, он је у два-три наврата излазио на сеоски пут *‘иодизао главу к небу, ширио руке и, сав у неком чудном шрансу, узвикивао шшо ја трло носи: Паршизани, браћо, има га побеге! Паршизани! Не дојше се, браћооо!’* Због тога су га ту, на сеоском путу четници убили.²⁴

Баба Вука из Грлишта

Поменути врачару, цркварку и пророчицу Вукосаву Никић из Грлишта, звану *баба Вука*, рођену 1923. године, посетио сам у Грлишту 21. маја 1997. године. Тада сам, између осталог, записао и њена прорицања, која су углавном била везана за дневнополитичку ситуацију. Она је говорила:

Слободанова жена [*жена Слободана Милошевића – Мира Марковић*] добија следеће гласање на јесен.

Ѓура се Косово и мора се изгура. Турчин мора да креће на Косово. Ниш нема да постоји, али даље не креће. Рус че га дочека и отера. Има га убије да се не сети више за српску земљу.

После двељадите Србија че да има цара. Он се саг шкољује, велики је духовник. Че да иде у Турску да пренесе круну цара Лазара, она је там, па онда да ју тури на главу.

Само јуре паре, а они не виде где су паре – брдо. Не дава им Бог. Има брдо злато из дубину да искака, али све је то за српскога цара.

У Жучковац че се сазида манастир „Нови Јерусалим“. Војска че га сазида после двељадите године. Народ че да даде паре за велико исцелење.

Сва црквишта че буду под покров (под кров, цреп, че буду зграде) и под свештенство. Али не овој свештенство. Овој свештенство све че под нож. Овој свештенство само да га слуша кад службу држи, а после све работи. Само дошло да узну пиштољи да се побљују. Они не причају од међусобно добро, него за рат.

Има да бије матика господу и матика господу да победи. Има да седне вођа.

²⁴ Љубиша Рајковић Кожељац, *Мучно свињање (Хроника шимочке Јелашнице)*, Књажевац 2000, стр. 177.

Лако је за рат, мучка је за слогу. А за рат – час. Само мож' се сабѣру на окупљени стó да решавају, а даље не мож' ништа да ураде.

Не мож' да будемо продавани како свиње и овце, мора да имамо свог владара.

Рѣжу на улици колач, а камо манастир? [мисли на опозицију и студенте који су 19. децембра 1996. године у шоку демонстрација после избора, на дан Светиої Николе, на улици резали колач].

Има се зна ко је вера, ко је невера.

Не мож' улица да победи, мора се седити уз окупљени стó да се решава.

Приликом сагледавања ових казивања баба Вуке треба имати у виду да се тих 90-их година у *жуиој шитамии*, тачније у листу *Треће око*, појавио један чланак о њој, па је могуће да је добијала овај лист, читала у њему *пророчанства* којима се у овом листу манипулисало и препричавала их.

Приликом сусрета на месту Манастириште у атару Заграђа, само месец дана касније, на Видовдан 28. јуна 1997. године, када је говорила о пророку деда Лили из Малог Извора, баба Вука је још додала:

Триес године најстар човек има да буде. Двећадите године народ мора да се прореди.

Невера је завладала у народ, не сматра никој никога. Ако работиш, мож' нешто да буде, ако не работиш, следи ти товага – и тољко.

Кога повуче на пијанку и њега тера нека проклетуја. Тој га стуза.

Да сведочиш криво, а и свака клетва, тера, тера и на девето колѣно све клетва се заврши. Оно што неје добро за теб, неје ни за другога.

*

Као што видимо, феномен пророчтва је у средњем Тимоку био веома развијен и распрострањен. Суседна села имала су своје посебне пророке. Изложени материјал није сакупљан систематски, а можда би систематска истраживања у овом крају открила и многе друге пророке и чињенице о њиховој делатности.

На основу изложеног материјала из других крајева, видимо да пророчтво у средњем Тимоку припада општој традицији пророчтва на Балкану, која је регистрована од Книнске крајине до Македоније и источне Србије (укључујући и Влахе, становништво романског говора). Фасцинантно је слагање, чак и у детаљима, прорицања са тако удаљених простора и из веома различитих типова балканских традиција. На жалост, није ми доступна бугарска литература, али се може претпоставити да овог феномена са истим елементима има и на њеној територији (знамо за чувену *баба Ванџу*). Било би интересантно проверити и да ли га и у ком облику има код несловенских балканских народа – Албанаца, Грка и Румуна (видели смо да га код Турака има). Шира компарација, са дубљом анализом садржаја, могла би да нам укаже на то да ли можемо говорити о посебном, балканском, типу пророчтва.

Кад је реч о садржајима пророчанстава, код тимочких пророка се јављају сва три нивоа прорицања: 1. конкретна прорицања везана за ужу околину, 2. прорицања конкретних догађаја од опште важности, 3. апокалиптичка прорицања. У вези са апокалиптичким прорицањима запажа се постојање само прве од три ставке које дефинише Чајкановић – предвиђање злих времена, а недостају остале две – долазак ослободиоца и наступање *злајној века*. Ове две ставке се јављају само у пророчанствима баба Вуке, која је, као што је већ наглашено, имала контакте са *жуџом шџамџом* која је манипулисала овим феноменом, те их не можемо сматрати изворним.

Особеност тимочког пророштва је можда то што се пророци често активно баве (мада није правило) и другим облицима комуникације са оностраним – врачањем и гатањем, цркварством. Повезаност пророштва са верском делатношћу присутна је, видели смо, и у другим крајевима, али је у Тимоку то много израженије.

Феномен пророштва је, као што смо видели, сложен психолошки и културни феномен, па је потребно обратити му већу научну пажњу.

Dejan Krstić

PROPHETS IN THE AREA OF MIDDLE TIMOK

The phenomenon of prophecy, foretelling about future events, is supported by various examples from the area of the Middle Timok in this paper. It is about specially gifted people who are in a specific relation to the heavenly beings. In the paper, we are making a difference between prophecy and foretelling.

УСМЕНО ПРЕДАЊЕ КАО СЛОЈ ДИЈАЛЕКАТСКОГ РЕЧНИКА¹

У раду се указује на поступак примењен у *Речнику тимочког говора* аутора Љубише Рајковића Кожеља да се за потврду значења и употребе лексема користе записи народних умотворина, понајвише песама. Такав поступак дијалекатски речник чини ексклузивним, али истовремено омогућава смештање лексике у трајну ризницу народне културе.

Кључне речи: Тимочка крајина, народна књижевност, дијалекатски речник.

У едицији Књижевно-издавачког друштва Лексика из Неготина године 2014. објављен је *Речник тимочког говора* Љубише Рајковића Кожеља. На више од 650 страна пажљиво селектованим речима, граматички обрађеним и прецизно дефинисаним семантичким еквивалентима књижевног језика, науци је представљена значајна лексикографски уобличена лексика једног дијалекатског идиома, а широј јавности даривана богата ризница лексике као сведочанство о духовној и материјалној култури Средњег Тимока.

Неуморан прегалац, искусан истраживач и научни радник Љубиша Рајковић Кожељац (рођен 1940. године у Кожељу испод Старе планине, код Књажевца) објавио је импозантан број песама, прича, студија, чланака, монографија, а истрајан и озбиљан рад 2006. године крунисан је и Вуковом наградом. Међутим, *Речник тимочког говора* на чијем је конституисању радио више од пола века, свакако представља његово животно дело. Овај оштроумни стваралац и научни радник кренуо је Вуковим стопама трудећи се да на најверодостојнији начин репрезентује свој матерњи говор и културни идентитет коме припада. Проницљивост и истанчани однос према изворности и лепоти традиционалног чине га једним од најбољих савремених сакупљача и обрађивача народног стваралаштва што се у великој мери одражава и на природу грађе коју је уврстио у речник.

Ипак, годинама доследно радећи на пописивању и описивању лексичког богатства тимочког говора,² Рајковић Кожељац се суочио с чињеницом да ће

* anasavic81@gmail.com

¹ Овај рад настао је по пројекту „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“ (ЕДБ 178020), који се у Институту за српски језик САНУ реализује под руководством академика Слободана Реметића и уз материјалну подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² О лексици тимочког говора Рајковић Кожељац писао је и много година пре објављивања речника указујући на њену диференцијалност у односу на књижевни језик, али и комплексност која захтева озбиљан истраживачки приступ (Рајковић Кожељац 1982).

садржина његовог речника у великој мери бити редигована након објављивања значајног лексикографског подухвата – *Тимочкој дијалекатској речника* Јакше Динића, на чију је вредност и сам указао (Рајковић Кожељац 2009). Будући да се ради о релативно истом дијалекатски подручју – „Динићев 'Речник' првенствено носи речи из Заглавка (из Доње Каменице и шире), а много мање из Тимока (тзв. Средњег Тимока)” (Рајковић Кожељац 2014: 9), велики број речи био је истоветан онима које је Динић већ забележио.

Диференцијална опредељеност Рајковићевог речника у односу на корпус књижевног језика и лимитираност Динићевим издањем условили су другачију концепцију и мотивисали аутора да своју истраживачку пажњу усмери на народно усмено стваралаштво – богату ризницу народне културе.³ Међутим, без обзира на то што је знатан део грађе изостављен, пред нама је обимно лексикографско дело саткано само од лексичких јединица које се својим основним значењем или појединим секундарним значењским реализацијама разликују од оних које је регистровао Динић. Редиговани лексички корпус готово да и не обухвата лексеме из свакодневног живота. Његову основну садржину чине архаизми који више и не живе у своме изворном, органском облику, већ трају као записи у којима су кондензована општа схватања традиционалног патријархалног поретка.

Истанчано језичко осећање, беспрекорно познавање народног језичког блага Тимочке крајине и зналачки осмишљен рад допринели су конституисању јединственог лексикографског дела које заједно с *Тимочким дијалекатским речником* Јакше Динића пружа увид у комплексност и богатство лексичког система тимочког говора те представља значајан допринос дијалекатској лексикологији и лингвокултурологији.⁴

Поред чињенице да су у прикупљању и стручној обради дијалекатске грађе доследно спроведени основни методолошки и лексикографски поступци, научну релевантност речника потврђују и свесрдне препоруке рецензена – еминентних дијалектолога и лексикографа. Из тог разлога у фокусу наше пажње неће бити формално конципирање речника, већ карактеристике које су нам се учиниле драгоценим а које се пре свега тичу његове лингвокултуролошке димензије. Ту првенствено мислимо на велико присуство лексема које се примарно јављају у народним књижевним остварењима. Инкорпорирањем овакве лексике која неминовно својом индивидуалношћу обогаћује речник, доприноси се и његовом архаичном призвуку. Иако је ова лексика најчешће присутна само у устаљеним формама и не представља спецификум свакодневне комуникацијске праксе, не-

³ Народна стваралаштво тимочког краја је разноврсношћу садржаја и богатством мотива подстакло многе ауторе да се упусте у његово изучавање с различитих аспеката. П. Влаховић (1970) и Н. Богдановић (1991) су сваки из свог угла – Влаховић антрополошког, а Богдановић лингвистичког, анализирали проблем телесне лепоте исказан кроз израз усменог народног песништва.

⁴ Опсежна етнолошка, антропогеографска и дијалектолошка испитивањима Тимочке крајине Маринка Станојевића, иако спроведена још у првој половини двадесетог века, представљају значајан допринос науци и заједно с поменутих речницима доприносе расветљавању ове културне целине с различитих аспеката.

побитно је поникла на овим просторима те као таква представља сведочанство minulih времена које на симболичан начин преноси живу слику и широку палету конотација особених за дату лингвокултурну област.

Стихови народних песама из којих је аутор преузео око 150 лексема (а које бележи ознаком н. п. „стих из народне песме“) послужили су као значајан извор за проучавање лексичких релативности тимочког дијалекатског идиома. Ове лексеме припадају различитим доменима духовне и материјалне културе и својом разноврсношћу на својеврстан начин говоре о животу старих Тимочана и представљају полазну тачку за сагледавање многих појединости из различитих видова руралне патријархалне заједнице. На неке од њих указаћемо у даљем тексту, наводећи их с минималним дефиницијама и без примера, који се, као и акценат, могу наћи у Речнику.

Међу лексемама из богатог фолклорног врела значајан је број оних које се примарно или секундарно употребљавају за означавање особа специфичних телесних и духовних особина, родбинских односа, различитих социјалних статуса и порекла, занимања и сл.: *ајдукљк* – хајдучија, разбојништво; *ајзација* – писар; *асанџија* – ризничар, благајник; *аџарџика* – женска особа која радо испуњава љубавне жеље мушкараца, лакодајка; *бабајћо* – отац; *баџилија* – онај који доноси срећу; *беђенџија* – заљубљеник, наочит, леп момак; *белушка* – женско одојче; *џолемџица* – газдарица, богаташица; *дилбер* – драган; *зорлија* – делија, силан мушкарац; *иџриџица* – хитра женска особа, вреднуша; *каџун* – чергар, номад; *кокона* – госпођа, варошанка; *кривокривка* – жена која храмље; *каџица* – лепотица; *лелејка* – ветропираста женска особа; *мренушка* – лепа, витка и једра девојка; *џеливан* – мајстор у рвању; *џокорџица* – драгана, вољена девојка; *џоша* – попадаја; *севџише* – проживљава љубавни занос; *снаја* – снаха; *џокмак* – онизак пуначак човек, глупак, будалетина, примитивац; *џарџенџе* – царево дете, царић; *џауш* – изасланик, потрчко, увеселивач на свадби; *шевџели* – шеврда, мрда, „меша“ куковима; *џиџковиње* – румене девојке.

Једним бројем забележених лексема означавају се делови тела или делести одређених органа: *нокџиџиц*, *нокџе* – нокат; *џиџаљ*, мн. *џиџљи* – пикљеви, зглобови ноге; *џоловина* – део тела око паса, струк; *сиџуркаџи* – подуст, отицање (упала) јетре, слезине; *очиџе*, мн. *очиџи* – окице.

У некој од семантичких реализација један део лексике односи се на ношњу и човеков односу према телу и одевању: *врџица*, мн *врџице* – врпца, опута од кострети којом се опанак притеже уз ногу; *врџица* – дем од *врџица*; *џруџи* – чини ружним, скрнави; *забраџка* – марама; *каџане* – кавтан; *лиџар* – женски појас, опасач с малим пафтама; *манџара* – златне и сребрне парице као украс; *начешљџе* – зачешљава, чешља (косу); *џорџе* – скроји; *џребраџи* – препокрије марамом; *џрековџиц* – женски украс за косу; повџс – појас; *џџвџра* – дотеривање; украшавање; *џемер* – кожни појас за држање новца; *џаруџи* мн. *џаруџи* – опанак; *џеврес* – марама са везовима на сва четири угла.

У записима народне књижевности има и оних лексема којом се означавају реалије из домена куће, покућства и окућнице: *баџанлук* – бошчалук; *џубина* – труд за паљење ватре; *деџа* – дуби (длетом); *деџа* – деље, теше; *џерџевачџи*, *-џка*, *-џко* – који се односи на џерџеџ; *карабе* – гајде; *крџиџаџи* – варјача крџастог обли-

ка; *ножич* – ножић; *ношче* в. *ножич*; *пешћирче* – пешкирић, мали убрус; *одър*, мн. *одрове* – кревет; *расшока* – део запрежних кола који спаја предњи и задњи трап.

Значајан је број лексичких одредница које се у једном од значења односе на неку биљну или животињску врсту или какву њихову особеност: *буњиштарка* – кучка скитница; *беца* – овца; *џрабак* – грабова шума; *џрмање* – грмље, жбуње; *дуњћа* – дуњица; *есењина* – јесењи усеви; *жуџа јеменлика* – жутиловка; *зуберица* – берберица; *каравил* – каранфил; *каракаца* – мачка; *караманка* – врста крушке; *коњице* – коњић; *крџаш* – смук са (наводно) крстом на челу; *лудаја* – жута тиква, бундева; *мренушка* – мрена риба; *оре*, мн *ореси* – орах; *орешје* – орашје; *пилетања* – пилад; *провишти* – њисне (коњ), огласи се њиском; *седморем* – сорта невена; *седмосри*, -а, -о – седам грана, седмогран; *сировак* – сировица, неотесана батина; *смиљевка* – смиље; *смиљан* – који је од смиља; *столоват* – са широком крошњом (дрво).

Просторне релације означене су лексемама: *местенце* – месташце; *разгрумје* – раскрсница; *раздоље* – место где се састају два дола; *ридина* – песковито и шљунковито земљиште; *расшока* – барица у речном кориту настала у време велике суше.

Међу ексцерпираним лексемама су и оне којима се означавају делови дана, временске релације и сл.: *вздын* – ваздан, целог дана, по цео дан; *вечер* – вече; *ночица* – ноћца; *поноч* – поноћ.

Чак и на овако малом лексичком узорку уочавају се неке законитости карактеристичне за дату лингвокултурну област. Већина ових речи живи само у записима народног песништва и није део лексичког фонда Тимочана. Међутим, оне су сведоци некадашњег културног живота те њихово пописивање има првенствено историјски и културолошки значај. Такође, архаична лексика представља драгоцен материјал за даљу етимолошку анализу.

Рајковић Кожељац је настојао да опише све оне лексеме које је Динић изоставио и у тој намери је у великој мери и истрајао. Наравно, ситнијих недостатака увек има, али они ни на који начин не оспоравају научну и културолошку вредност обимног *Речника тимочког говора*. Напротив, они су подстрек и обавеза новим истраживачима да наставе стопама својих претходника и смело се упусте у изучавање неисцрпног богатства тимочког говора.

Литература

- Богдановић 1991:** Богдановић, Недељко. *Између слике и џриликe (Анализа стилских џоштуцака за исказивање џелесне лејоше у народној џесми)*. Градина 2 (Градина): 21–29
- Влаховић 1970:** Влаховић, Петар. *Идеал човекове физичке лејоше у народним џесмама североисточне Србије*. Развитак 4–5: 62–67.
- Динић 2008:** Динић, Јакша. *Тимочки дијалекајски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Рајковић Кожељац 1981:** Рајковић Кожељац, Љубиша. *Лексичко бојаштво тимочко-лужничкој говора*. Лексикологија и лексикографија. Београд – Нови Сад: 263–268.
- Рајковић Кожељац 2009:** Рајковић Кожељац, Љубиша. *Изврсно лексикографско дело* Бдење 21–22. Сврљиг – Књажевац: 112–115.
- Рајковић Кожељац 2014:** Рајковић Кожељац, Љубиша. *Речник тимочкој говора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика.

Ana Savić Grujić

ORAL TRADITION AS A FORM OF THE DIALECT DICTIONARY

In the paper, we are pointing at the procedures applied in the *Rečnik timočkog govora* (*Dictionary of Timok Speech*) by Ljubisa Rajkovic Kozeljac, on confirming the meaning and use of lexemes, which are supported by the record of folk tradition, primarily the songs. This sort of an approach makes the dialect dictionary exclusive, enabling at the same time placing lexis in the eternal treasury of folk culture.

II
АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

АРХЕОЛОШКА ИСКОПАВАЊА ЛОКАЛИТЕТА ТИМАКУМ МАЈУС – Ископавања 2015. године –

Археолошка истраживања на локалитету Нишевац – Калница (Тимакум Мајус), већ осам година спроводи Балканолошки институт САНУ у сарадњи са Центром за туризам, културу и спорт из Сврљига и институтом Озонијус (*Ausonius*) из Бордоа. Ове године, регистрована је већа површина поплочана ломљеним и добро наслаганим каменом, а која је обухватала површину од најмање 50 m². Она вероватно представља јавну или шетну површину унутар самог насеља, а на основу покретних налаза може се одредити у крај II или почетак III века наше ере. На једном делу ове површине откивен је стамбени објекат грађен од каменог сухозида облепљеног благом, док су у непосредној близини регистроване две отпадне јаме са остацима животињских костију и керамичких посуда и ове целине датирају са краја IV века.

Кључне речи: Нишевац, Тимакум Мајус, јавна површина, позноантички објекат.

Археолошка ископавања локалитета Тимакум Мајус (*Timacum Maius*) у селу Нишевац код Сврљига трају већ осам година.¹ У кампањи 2015. године, с обзиром на то да су истраживања римских купатила завршена током кампања 2012-2014. године, археолошка ископавања усмерена су на део римског насеља где су претходних година регистровани римски пут, систем одвођења отпадних вода и репрезентативна грађевина са подним и зидним грејањем (тзв. „објекат са тубулима“).² Том приликом отворен је један ров-сонда димензија 17x1 m, где је регистрован покретни материјал у археолошким слојевима, али не и остаци археолошких објеката или архитектуре. Друга сонда је била неправилног облика, што је условљено обликом парцеле на којој је добијена дозвола за истраживања, а њена укупна површина обухватала је простор од око 80 m².

Истраживањима друге сонде регистрована је већа површина са каменим поплочањем и каналом за одвод атмосферских вода, која највероватније представља неку врсту јавне и/или шетне површине и која би се, на основу покретних налаза, могла одредити у крај II или почетак III века наше ере. На једном делу ове површине регистрован је стамбени објекат грађен од каменог сухозида и

¹ Истраживања овог важног римског насеља изводе се у организацији Балканолошког института САНУ, Центра за туризам, културу и спорт из Сврљига и уз помоћ института Озонијус (*Ausonius*) из Бордоа. Радовима руководе проф. др Владимир Петровић, др Војислав Филиповић и Славиша Миливојевић, а и ове године на теренским истраживањима учествовали су и студенти из Србије и Француске.

² О претходним истраживањима в.: Petrović, Filipović, Milivojević 2012; Petrović, Filipović 2013: 35 и даље; Petrović, Filipović, Luka 2013: 97 и даље; О хронологији насеља и утврђења в. Миливојевић 2013.

облепљен блатом, док су у непосредној близини регистроване две отпадне јаме са остацима животињских костију и керамичких посуда, а које могу припадати овој стамбеној целини. Једна јама била је укопана у камено поплочање и у њој није било пуно покретних налаза. Стамбени објекат вероватно датира са краја IV века, када ове просторе насељавају варварска племена која на неко време прекидају римски правно-политички поредак на територији римске провинције Мезије.

Од покретних археолошких налаза у овогодишњој кампањи, посебно се истичу налази бројних стаклених и бронзаних посуда, бронзана кутија у облику сузе за држање печата украшена стакленом пастом, жетон за игру, делови бронзаног појаса, фибуле, фрагменти керамичких лампи, дно керамичке посуде са исписаним графитима, као и велики број различитих керамичких посуда.

*

Археолошки налази откривени у овој кампањи потврђују ранију претпоставку да је насеље настало почетком I века после Христа и да је трајало све до најезде Хуна 441. године, када је страдао и суседни Ниш (Naissus). Исто тако, зона каменог поплочања представља још један аргумент претходној претпоставци да локалитет у Нишевцу представља Тимакум Мајус (*Timacum Maius*), станицу на римском путу од Јадрана до Дунава (Наисус – Рацијарија) и сведочи о степену и обиму урбанизације овог насеља.

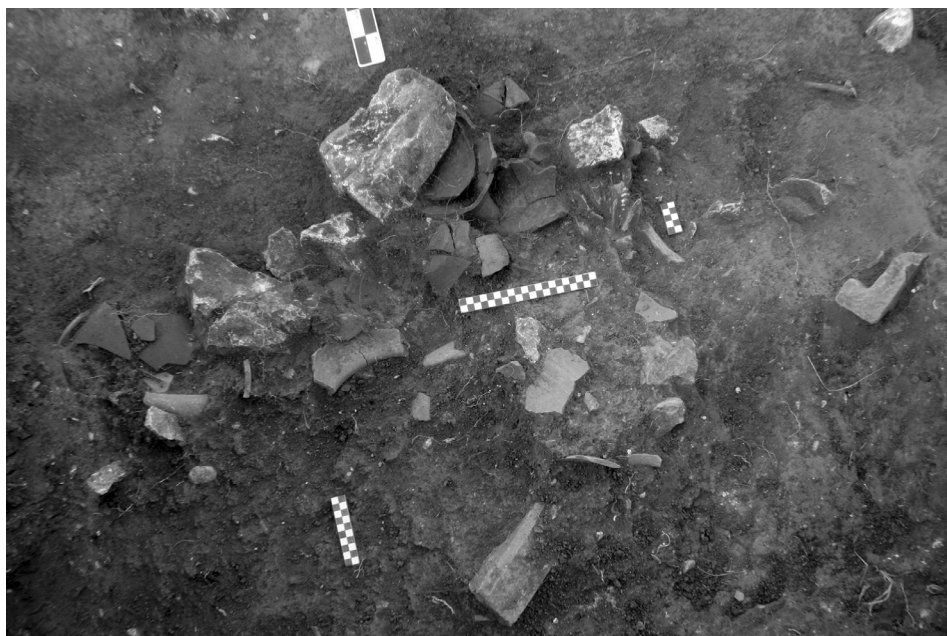
Литература:

- Миливојевић, С. 2013. *Антички и средњовековни новац из Музејске збирке у Сврљиу*, Едиција *Timacum Maius*, бр. 1, Центар за туризам, културу и спорт Сврљиг, Сврљиг.
- Petrović, V.P., Filipović, V., Milivojević, S. 2012. *La région de Svrlijig en Serbie orientale – pré-histoire, antiquité et moyen âge*, Institut des études balkaniques de l'Académie serbe des Sciences et des Arts – Centre Culturel de Svrlijig, Belgrade.
- Petrović, V.P., Filipović, V. 2013. Epigraphic and Archaeological Evidence: Contributing to Identifying the Location and Character of Timacum Maius, *Balkanica* XLIV, 35–50.
- Petrović, V.P., Filipović, V., Luka, K. 2013. The Roman Road Naissus – Timacum Maius – Timacum Minus – Conbustica – Ratiaria, in: *Ratiaria Semper Floreat*, Vol. I (Ratiaria and its Territory Researches) (ed. Rumén Ivanov), RSF Archaeological Trust, Sofia, 97–142.

Илустрације:

Слика 1 – Ниво каменог поплочања.

Слика 2 – Јама 2 са већом количином керамике и животињских костију.

*Vladimir P. Petrović
Vojislav Filipović*

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE SITE TIMACUM MAIUS
– Excavations in 2015 –

The Institute of the Balkans Region of the SASA in cooperation with the Instiute Ausonius, from Bordeaux and the Cultural Centre from Svrlijig, have been doing archaeological research at the site Nisevac – Kalnica (Timacum Maius). This year, an area of paved crushed and well-positioned stone has been discovered. It probably represents public walking area within the settlement from the end of the second century and the beginning of the third century AD. The building was made out of stone dry wall glued with mud, with the remains of animal bones and ceramic dishes from the end of the fourth century.

ДВЕ ТЕСЛЕ ТИПА АЛТХАЈМ ИЗ СВРЉИГА¹

У Завичајној музејској збирци у Сврљигу постоје две бронзане или бакарне тесле типа Алтхајм које су у збирку доспеле као случајни налази са локалитета Бањица (село Нишевац) и Селиште (Лалинац), северно од Сврљига. Тесле овог типа су карактеристичне за средњу Европу где се јављају током касног енеолита и бронзаног доба, а у Србији се појављују чак и раније, већ пред крај раног енеолита. На основу аналогија тесла из Нишевца је датована у рано бронзано доба, а она из Лалинца у рани енеолит. Предмети из Сврљига представљају најјужнији налаз овог типа у Србији и један од најјужнијих у југоисточној Европи.

Кључне речи: метално оруђе, бакар, бронза, енеолит, бронзано доба, југоисточна Србија.

Увод

Завичајна музејска збирка у Сврљигу је пре неколико година обogaћена са још два налаза праисторијског металног оруђа.² Реч је о две тесле типа Алтхајм (*Altheim*) које потичу са територије села Нишевац, локалитет Бањица и села Лалинац, локалитет Селиште (сл. 1), највероватније израђене од бронзе.³ Тесле су у Завичајну музејску збирку доспеле као поклон, без ближих података о условима налаза. Село Нишевац се налази 6,5 km северно од Сврљига, а локалитет Бањица, на коме је нађена већа тесла (сл. 2), око 1 km северно од овог села. Село Лалинац је од Сврљига удаљено 11 km ка северозападу. Локалитет Селиште, са кога потиче мања тесла (сл. 3) представља северозападну периферију села Лалинац. Захваљујући вишегодишњим рекогносцирањима територије општине Сврљиг данас је познато да са локалитета Бањица потичу бројни предмети из периода млађег неолита, енеолита и бронзаног доба, али исто тако и из античког периода и средњег века.⁴ За топоним Селиште у Лалинцу не везују се археолошки трагови, али је село Лалинац познато по још једном налазу праисторијског металног оруђа, а то је бакарна крстаста секира типа Јасладањи (*Jaszladany*) нађена 1975. године на локалитету Рудине.⁵ С обзиром на то да је реч о предметима који су у музејску збирку доспели

¹ Чланак представља резултат рада на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја. 1... Археологија Србије: културни идентитет, интеграциони фактори, технолошки процеси и улога централног Бајкана у развоју европске праисторије (бр. 177020) (На самој је страници је унесен додатак – С.П.)

² Захваљујем се колегама Славиши Миливојевићу из Завичајне музејске збирке у Сврљигу и др Војиславу Филиповићу из Археолошког института у Београду који су ми љубазно уступили тесле за публикавање.

³ Анализа метала није обављена за ове две тесле.

⁴ Филиповић 2008, 17.

⁵ Миливојевић 2003, 125.

као поклон и да се услови у којима су нађени не знају, није могуће утврдити њихову везу са осталим праисторијским налазима на локалитетима са којих потичу или оних који се налазе у њиховом окружењу.

Кашалот

1. Село Нишевац, локалитет Бањица. Тесла типа Алтхајм (*Altheim*). Дужина 14,8 cm, ширина 7,7 cm, дужина сечице 8,6 cm, дебљина 0,7 cm, тежина 617 g (сл. 2). Завичајна музејска збирка, Сврљиг, инв. бр. 1080. Публиковано.⁶

Тесла има скоро паралелне бочне стране. Дистални део је благо проширен у сечицу. Попречни пресек је правоугаон. На целој површини присутна је зелена патина, испод које се примећују неравнине настале приликом изливања предмета и ретки урези настали пре стварања патине. Сечица је тупа и неравна, али нема јасних трагова употребе.

2. Село Лалинац, локалитет Селиште. Тесла, тип Алтхајм (*Altheim*). Дужина 5,4 cm, ширина 3,5 cm, дужина сечице 3,9 cm, дебљина 0,2 cm, тежина 39,4 g (сл. 3). Завичајна музејска збирка, Сврљиг, неинвентарисано. Публиковано.⁷

Тесла има паралелне бочне стране, а дистални део је благо проширен у сечицу. Попречни пресек је правоугаон. На целој површини присутна је зелена патина, која је на једној страни механички уклоњена од стране налазача. Испод патине се виде мање неравнине настале приликом изливања предмета. На једној страни алатке присутни су трагови механичке обраде предмета у виду паралелних трагова брушења (сл. 4), који су настали пре стварања патине. Кривудава и тупа сечица је са обе стране оштрена брушењем и трагови оштрења су патинирани као и остали део тесле (сл. 5). Нема јасних трагова употребе.

Дискусија и закључак

На територији Србије је до сада нађено 16 примерака овог типа (сл. 1). Највећи број су случајни налази, две долазе из остава датованих у крај бронзаног и старије гвозденог доба (*HaA1–HaA2*)⁸ и три из насеља. Усамљени налази потичу са следећих локалитета: Борковачко језеро код Руме,⁹ Буђановци,¹⁰ Нови Сланкамен,¹¹ Мокрин (локалитет Перјаница),¹² Винча (локалитет Бело Брдо),¹³ Врачев Гај код Беле Цркве у Банату (локалитет Бресје),¹⁴ Потпорањ код Вршца,¹⁵

⁶ Петровић и др. 2012, 167, Кат. 2.

⁷ Петровић и др. 2012, 167, Кат. 3.

⁸ Јацановић 1992, 66, 85.

⁹ Велимировић 2009, 8, Кат. 4, сл. 3, 2.

¹⁰ Велимировић 2009, 9, Кат. 5, сл. 3, 3.

¹¹ Велимировић 2009, 9, Кат. 6, сл. 3, 4.

¹² Antonović 2014, 48, Кат. 73A.

¹³ Antonović 2014, 48, Кат. 77.

¹⁴ Uzelac 2002, 64, Tab. 41, 2, Tab. 58, 2.

¹⁵ Uzelac 2002, 64, Tab. 40, 5.

и четири тесле из Народног музеја у Београду које потичу са непознатих налазишта у Србији (инв. бр. 4603, 5532, 7088 и једна неинвентарисана)¹⁶. Две тесле потичу из остава из околине Пожаревца. Једна је из оставе нађене 1965. године у Сувом Долу, локалитет Поникве, са укупно шест бронзаних или бакарних предмета (четири тесле и три келта).¹⁷ Друга тесла долази из оставе нађене 1987. године на локалитету Лугови у Дрмну код Пожаревца, у којој је, поред ње било још шест металних предмета (четири фрагментованих српова, стрелица и фрагмент дршке мача).¹⁸ Три тесле потичу из насеља. Једна је из Винче, локалитет Бело Брдо, откривена 1933. године на коти 1 m,¹⁹ друга са локалитета Три хумке у Јабуци код Панчева²⁰ и трећа из хоризонта Бубањ-Салкуца-Криводол комплекса на локалитету Лазарева Пећина код Злота.²¹

Типични представници ове групе су примерци из Буђановаца, Мокрина, Новог Сланкамена, Дрмна и Јабукe, који се потпуно могу повезати са средњоевропским теслама типа Алтхајм. Остали примерци ове групе су врло слични њима, али нису типични представници, тако да се може претпостави да представљају неку домаћу варијанту израђену у локалној радионици. Нажалост, од 16 примерака само је код 7 одређен хемијски састав метала. Четири тесле су биле израђене од бакра, а три од бронзе. Тесла из Народног музеја у Београду (неинвентарисано), са непознатог налазишта у Србији, била је израђена од бронзе са високим садржајем калаја, око 7,2%.²² Друга тесла из Народног музеја у Београду, са неког непознатог налазишта у Војводини (инв. бр. 5532) била је израђена од бакра са знатном количином арсена (1,85%)²³ па се може претпоставити да је реч о арсенској бронзи. Налаз из Винче, откривен током ископавања 1933. године био је израђен од арсенске бронзе са великим садржајем арсена, чак 7,8%.²⁴ Остале анализиране тесле, она из Јабукe и две из Народног музеја у Београду (инв. бр. 4603 и 7088) су биле израђене од бакра, она из Јабукe од метала са чак 99,9% бакра.²⁵ Примерак из Злотске пећине има 93% бакра, али се на основу публикованих резултата анализе не може да закључи шта чини преосталих 7% у саставу метала.²⁶ Стога постоји вероватноћа да су и ове тесле из околине Сврљига можда израђене од бакра, а не од бронзе, али се о саставу метала од ког су биле израђене не може рећи ништа поуздано, а без претходне анализе. Ово тим пре што и бронза и бакар имају исту зелену патину која не дозвољава макроскопску анализу метала само на основу његове боје.

¹⁶ Гарашанин 1954, 52–53; Junghans et al. 1968, Nr. 1953.

¹⁷ Јацановић 1992, 65; Шљивар 1991, 34, Таб. 1, 6.

¹⁸ Јацановић 1992, 83; Шљивар 1991, 36, Таб. 2, 1.

¹⁹ Васић 1936, 169, Таб. 95, 361.

²⁰ Glumac, Todd 1991, 160, # 11; Uzelac 2002, 64, Tab. 40, 6.

²¹ Tasić 1979, 107, Tab. 14, 4; Tasić 1982, 27, Tab. 4, 7; Stanojević 1984–1986, 10, sl.

1, a.

²² Junghans et al. 1968, Nr. 1953.

²³ Junghans et al. 1968, Nr. 2099.

²⁴ Otto, Witter 1952, 120, Nr. 332.

²⁵ Junghans et al. 1968, Nr. 1956, Nr. 1955; Glumac, Todd 1991, 160, # 11.

²⁶ Pernicka et al. 1993, 5 (HDM 1321), Tab. 12, 2.

У датовању тесли овог типа у Србији помогли су налази из хронолошки дефинисаних слојева у којима су нађени примерци из Лазареве пећине и Винче. Примерак из Лазареве пећине потиче из стамбеног слоја који је од стране истраживача датован у Бубањ-Салкуца-Криводол културни комплекс раног енеолита. Тесла из Винче нађена је на дубини 1 m од нулте коте. Слојеви у Винчи од 0–1,9 m дубине припадају ватинској култури, а ватинска керамика је најчесталија око 1 m.²⁷ Остали налази су или појединачни или потичу из остава са разнородним материјалом које су датоване у знатно млађе периоде. Тако налаз из Дрмна долази из оставе датоване у касно бронзано доба,²⁸ или чак у нешто каснији прелаз између касног бронзано и раног гвозденог доба (*Ha A1*).²⁹ Налази ове врсте у Бугарској опредељују се у завршну фазу Прелазног периода, односно у крај енеолита и почетак бронзано доба, а изједначаје се, у хронолошком смислу, с вучедолском културом и крајем културе Чернавода I.³⁰ Примерци из Румуније се датују такође у крај бакарног и почетак бронзано доба,³¹ а у Пољској у истовремену *Trichterbecherkultur*.³² Испоставља се да тесле облика Алтхајм најдуже трају у Србији на земље у окружењу, а то је од краја раног енеолита до средњег бронзано доба. Међутим, тесле откривене у Србији, опредељене у рани енеолит, нису карактеристични представници овог типа и то се огледа управо у обради дела око сечице, тачније лучне зоне која прати линију оштрице и која има оштар прелаз ка средњем делу. Таквог облика је тесла из Нишевца, па би она могла да се датује у рано бронзано доба. Тесла из Лалинца по облику, а пре свега по обради сечице, највише личи на ону нађену у Лазаревој пећини, па би за њу могло да се претпостави да је настала током раног енеолита, у оквиру Бубањ-Салкуца-Криводол културног комплекса.

Тесле типа Алтхајм се у Србији појављују на територији Баната, Мачве, Београда и источне Србије, а највећи број налаза везује се за Подунавље, с изузетком примерака из остава у долин Млаве, који се ипак у ширем смислу могу сматрати Подунављем (сл. 1). Налази из Сврљига представљају најјужнију појаву тесли типа Алтхајм у Србији, али и једну од најјужнијих у југоисточној Европи, на основу досадашњих проучавања. Једини до сада познати јужнији налаз забележен је у Бугарској, у месту Хотница у области Великог Трнова.³³ У сваком случају тесле из Сврљига се налазе на путу ширења металног оруђа код нас и не одударују од матрице по којој се случајни метални предмети у Србији налазе у близини великих река, Дунава, Саве и Мораве и њихових већих притока. Исто тако не одударују од правила да се бакарно и бронзано оруђе најчешће проналази случајно, потпуно ван археолошког контекста, тако да се њихова културна и хронолошка припадност одређује само на основу аналогije са истим предметима из окружења. Стога ће одговор на питање порекла тесли

²⁷ Тасић 1984, 76.

²⁸ Vasić 1994, 13.

²⁹ Јацановић 1992, 66.

³⁰ Todorova 1981, 32.

³¹ Vulpe 1975, 62–63.

³² Novotna 1970, 18; Szpunar 1987, 14.

³³ Todorova 1981, 32, Taf. 25.

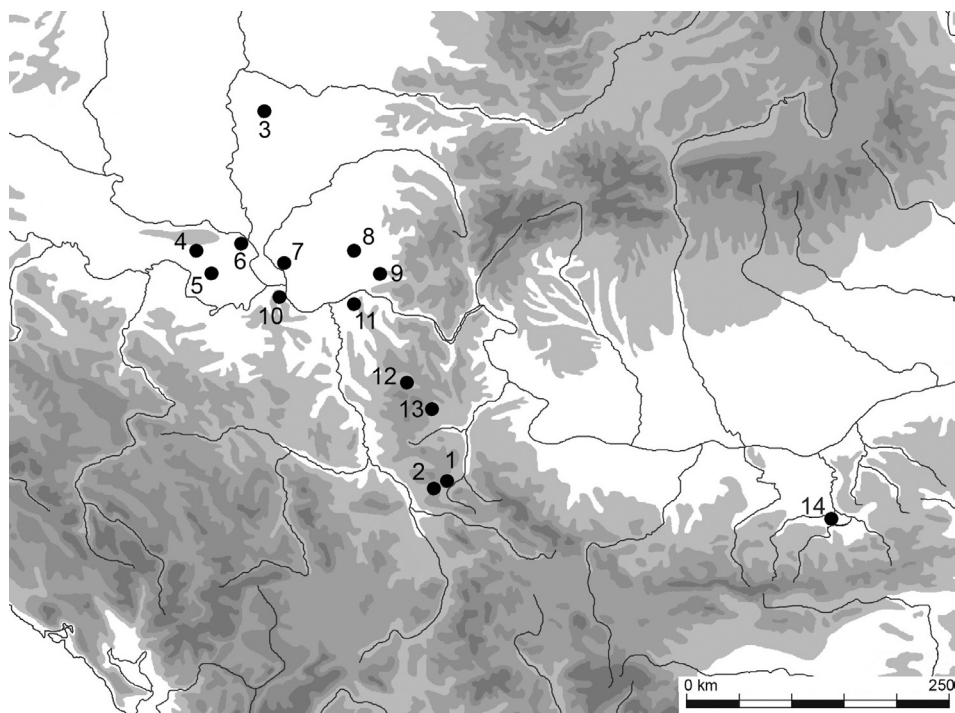
типа Алтхајм из Сврљига, односно да ли су произведене у локалној радионици или су импорт, сачекати нека будућа истраживања енеолитских и бронзанодобних насеља у том крају.

Литература

- Antonović, D. 2014. Kupferzeitliche Äxte und Beile in Serbien, Prähistorische Bronzefunde Abt. IX, Bd. 27, Mainz: Akademie der Wissenschaften und der Literatur; Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Васић, М. М., *Преисториска Винча II. Облици тробова. – Мистичне очи. – Итра на шабли. – Дајвовање Винче.* Београд 1936.
- Vasić, R. 1994. *Die Sichel in Zentralbalkan* (Prähistorische Bronzefunde Abt. XVIII, Bd. 5), Mainz: Akademie der Wissenschaften und der Literatur; Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Велимировић, С., 2009. Нове бакарне секире и дуго длето из источног Срема, *Зборник Завичајног музеја Рума* 6: 7–20.
- Vulpe, A. 1975. *Die Äxte und Beile in Rumänien II.* Prähistorische Bronzefunde Abt. 9, Bd. 5, München 1975.
- Гарашанин, Д. 1954. *Капало мешала* (Народни музеј – Праисторија I), Београд: Народни музеј.
- Glumac, P. D., Todd, J. A., 1991. Eneolithic copper smelting slags from the Middle Danube Basin, in E. Pernicka & G.A. Wagner (eds.) *Archaeometry '90: Proceedings of the 27th International Symposium on Archaeometry held in Heidelberg, April 2-6 1990*, Basel–Boston–Berlin, 1991: 155–164.
- Јацановић, Д. 1992. Нови налази остава касног бронзаног доба и раног гвозденог доба у околини Пожаревца, *Гласник Српског археолошког друштва* 8: 64–91.
- Junghans, S., Sangmeister, E., Schröder, M. 1968. *Kupfer und Bronze in der frühen Metallzeit Europas.* Studien zu den Anfängen der Metallurgie, K. Bittel, S. Junghans, H. Otto, E. Sangmeister, M. Schröder, Band 2, Teil 3, Berlin.
- Миљивојевић, С. 2003. Бакарна секира из села Лалинац, *Бгење* 3/4. Сврљиг, Културни центар.
- Novotná, M. 1970. *Die Äxte und Beile in der Slowakei*, Prähistorische Bronzefunde Abt. IX, Bd. 3, München 1970: Beck'sche.
- Otto, H., Witter, W. 1952. *Handbuch der ältesten vorgeschichtlichen Metallurgie in Mitteleuropa*, Leipzig 1952.
- Pernicka, E., Begemann, F., Schmitt-Strecker, S., Wagner, G. A., 1993. Eneolithic and Early Bronze Age copper artefacts from the Balkans and their relation to Serbian copper ores, *Praehistorische Zeitschrift* 68. Bd/1993-1: 1–57.
- Петровић, В., Филиповић, В., Миљивојевић, С. 2012. *Сврљиска обласћ у праисторији, антици и средњем веку*, Београд: Балканолошки институт САНУ; Сврљиг: Културни центар.
- Stanojević, Z. 1984–1986. Bakarne sekire iz preostorijskih zbirki muzeja u Boru, Negotinu i Zaječaru, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije III–IV* (1984–1986): 9–38.
- Szpunar, A. 1987. *Die Beile in Polen I (Flachbeile, Randleistenbeile, Randleistenmeißel).* Prähistorische Bronzefunde, Ab. IX, Bd. 16, München 1987. Tasić 1964.
- Tasić, N. 1979. Bubaњ-Saluća-Krivodol kompleks, in A. Benac (ed.) *Praistorija jugoslavenskih zemalja III. Eneolitsko doba*, Sarajevo 1979: 87–114.
- Tasić, N. 1982. Naselje bakarnog doba u istočnoj Srbiji, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru II* (1982): 19–36.

- Тасић, Н. 1984. Насеље ватинске културе, у С. Ђелић (ур.) *Винча у праисторији и средњем веку*, (Галерија САНУ 50), Београд, Српска академија наука и уметности: 76–83.
- Todorova, H., *Die kuoperzeitlichen Äxte und Beile in Bulgarien*, PBF Abt. IX, Bd. 14, München, 1981.
- Uzelac, J. 2002. *Eneolit južnog Banata*, Vršac: Gradski muzej.
- Филиповић, В. 2008. Праисторијска налазишта у околини Сврљига, *Зборник, Народни музеј Ниш*, 16-17 (2008): 9–42.
- Шљивар, Д. 1991. Метални налази из праисторијске збирке Народног музеја у Пожаревцу, *Viminacium* 6: 33–52.

Илустрације

Сл. 1. Распрострањеност тесли типа Алтхајм у Србији: 1. Нишевац, 2. Лалинац, 3. Мокрин, 4. Борковачко језеро, 5. Буђановци, 6. Нови Сланкамен, 7. Јабука, 8. Потпорањ, 9. Врачев Гај, 10. Винча, 11. Дрмно, 12. Суви До, 13. Лазарева Пећина, 14 Хотница, Велико Трново (Бугарска).

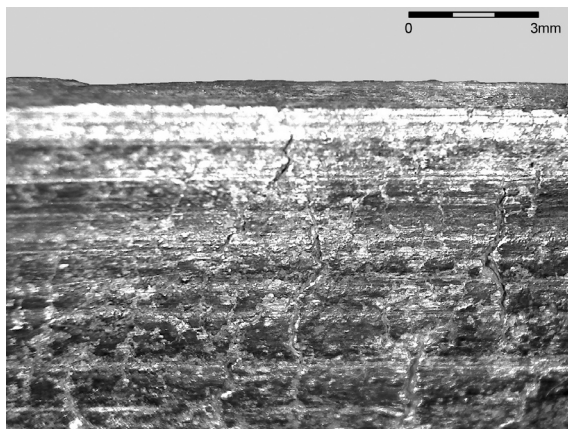
Fig. 1. Distribution of Altheim type adzes in Serbia: 1. Niševac, 2. Lalinac, 3. Mokrin, 4. Borkovačko jezero, 5. Buđanovci, 6. Novi Slankamen, 7. Jabuka, 8. Potporanj, 9. Vračev Gaj, 10. Vinča, 11. Drmno, 12. Suvi Do, 13. Lazareva Pećina, 14 Hotnitsa, Veliko Trnovo (Bulgaria).

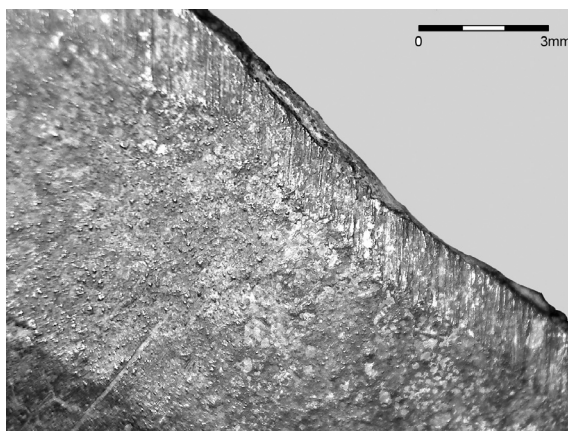
Сл. 2. Тесла из села Нишевац, локалитет Бањица.
Fig. 2. Adze from Niševac, site Banjica.

Сл. 3. Тесла из села Лалинац, локалитет Селиште.
Fig. 3. Adze from Lalinac, site Selište.

Сл. 4. Тесла из Лалинца: трагови брушења на једној страни тесле.
Fig. 4. Adze from Lalinac: traces of grinding on one site of adze.

Сл. 5. Тесла из Лалинца: трагови оштрења сечице.
Fig. 5. Adze from Lalinac: traces of sharpening of cutting edge.

Dragana Antonović

TWO ADZES OF ALTHEIM TYPE FROM SVRLJIG

In Regional museum collection in Svrljig, there are two bronze or copper adzes of Altheim type, collected as single finds at the site Banjica in Niševac and site Selište in Lalinac. Both villages are situated in the north of Svrljig. This type of adzes is characteristic for Central Europe, for Late Eneolithic and Bronze Age. According to the finds of Altheim type adzes from Serbia the artifact from Niševac can be dated to Early Bronze Age, and the adze from Lalinac to Early Eneolithic Era. Adzes from Svrljig represent the southern most significant finds of Altheim type in Serbia.

НАЛАЗИШТЕ „БУНАВЕЈСКО“ У СУШЕВЉУ/РЕПИШТУ КОД ВЛАДИЧИНОГ ХАНА – Археолошка и експериментална истраживања¹

На налазишту „Бунавејско“ у атарима села Сушевље/Репиште, након завршених заштитних археолошких истраживања, био је организован архео-етнолошки експеримент, захваљујући постојању остатака напуштеног објекта из периода око средине XX века, грађеног од лаког материјала (дрво, набој), који је био предвиђен за рушење. Експеримент паљења објекта је извршен како би се добили подаци о начинима и принципима паљења и урушавања овакве врсте објекта, чији се трагови срећу на бројним локалитетима из праисторијских и историјских епоха.

Кључне речи: Бунавејско, археолошки експеримент, дрвене конструкције, набој, пожар.

Због потребе изградње крака аутопута Е-75 на Коридору 10 кроз атаре села Сушевље/Репиште,² на потесу Царичина долина (граница општина Владичин Хан и Лесковац), извршена су током новембра и децембра 2014. године заштитна археолошка истраживања на налазишту „Бунавејско“, на десној обали Јужне Мораве (42°48'55.5"N 22°07'06.5"E). Налазиште је смештено у узаној долини Грделичке клисуре, између планине Кукавице на западу, на левој обали Јужне Мораве, и обронака Чемерника, на десној моравској обали. (карта 1)

Према подацима са рекогносцирања, обављеним 70-их година XX века, утврђено је постојање римског грађевинског шута и налази римског бакарног новца у атару Репишта, на потесу званом Црквиште, на благим падинама које се спуштају према левој обали Јужне Мораве.³ Приликом тих рекогносцирања нису забележени антички остаци на супротној страни реке. У *Tabula Imperii Romani* из 1976. године потенцијално римско насеље из Репишта је забележено као „*vicus sine vestigiis*“.⁴ Забележено је као једно од последњих насеља

¹ Текст је настао као резултат истраживања у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: Романизација, урбанизација и трансформација урбаних центара цивилног, војног и резиденцијалног карактера у римским провинцијама на тлу Србије (бр. 177007).

² Село Репиште се налази на левој обали Јужне Мораве, међутим, део приобаља на десној обали припада мештанима Репишта, док се део налазишта простире и у атару Сушевља на десној обали реке.

³ М. Јовановић, Археолошка истраживања у 1968. години, *Врањски гласник* IV, 1968, 510.

⁴ Р. Petrović, s. V. „Repište“, in: *Tabula Imperii Romani. K 34. Naissus-Dyrrhachion-Scupi, Serdica-Thessalonike*, ed. J. Šašel, Ljubljana 1976.

у непосредној близини границе провинција *Dacia Mediterranea* и *Dardania*, на територији Унутрашње Дакије. На супротној страни реке нису том приликом констатовани остаци, али су претпостављени у овој пограничној области. Потенцијално археолошко налазиште у Сушевљу/Репишту није никада раније било истраживано, па је археолошким радовима 2014. године вршено испитивање његовог обима и карактера. Према сведочењу мештана, налазиште је према предању добило име према извесном турском механџији Бунавеји, који је на потесу Царичине имао свратиште непознатог изгледа. Од мештана је добијена информација да је приликом орања на потесу нађен златник Франца Јозефа. Обиласком терена пре почетка истраживања, на површини нису констатовани остаци античког шута, као ни било каквих других предмета на самој траси пута, сем рецентних налаза.

Сондажним истраживањима регистровано је више слојева наплавине, од деловања Јужне Мораве и од наноса са побрђа у источном и североисточном делу налазишта. Последња велика наплавина, према сведочењу мештана, десила се 1948. године, када је прекривен етно-археолошки слој из периода XIX века, једини регистрован на налазишту. Истраживањима су констатовани малобројни покретни налази: фрагменти традиционалне народне керамике (делови трбуха и дршки), поједини украшени техником глеђосања, метални налази (кламфа, ексери, металне оплате и друго).

Међу налазима се издваја налаз фрагментоване турске луле израђене у калулу, дуге полигоналне главе, црвено бојене. Овакав тип лула израђиван је током XIX века, чије паралеле налазимо у материјалу северозападног бедема Београдске тврђаве⁵ и међу примерцима непознатих услова налаза, смештених у Музеју града Новог Сада, оквирно опредељених у XVIII-XIX век.⁶

Током заштитних истраживања, археолошка екипа је спровела експеримент, у циљу добијања података везаних за археолошку праксу. Током истраживања, археолози се често сусрећу са остацима објеката уништених у пожару, случајно или намерно, а такав вид уништења се може пратити од праисторије до модерног доба. Приликом реконструкције самог чина деструкције, истраживаче интересују одговори на питања како је одређени објекат горео, колико дуго, који су принципи његовог урушавања и који су крајњи производи.

На Бунавејском, у зони експропријације, пружила се шанса да се изведе експеримент спаљивања једне дрвене куће, рађене у бондрук систему, око средине XX века, која је била откупљена и спремна за рушење.⁷ Објекат који је коришћен за експеримент налази се око 150 m од десне обале Јужне Мораве. Димензија је 4,45 x 3,45 m, висине 4 m у слемену, оријентисан дужом страном

⁵ Д. Гачић, *Луле из музејских збирки Србије*. Каталог изложбе, Музеј Града Новог Сада, Нови Сад 2011, 99–100, кат. 88.

⁶ Д. Гачић, *Случајни налази глинених лула из Музеја града Новог Сада, Годишњак Музеја града Новог Сада 3–4 (2007–2008)*, 2010, 105, кат. 37; 107, кат. 44.

⁷ Дозвола за експеримент је добијена од стране надзора Коридора д.о.о. Београд, на чему се горе потписани захваљују на предусретљивости и техничкој подршци код самог извођења експеримента. Посебну захвалност дугујемо г. Ненаду Панџићу, представнику инвеститора на терену.

правцем исток-запад. Састоји се од једне просторије, са два прозора и улазом на источној страни (**прилог 1, основа и изгледи**). Грађен је у бондручном систему, са каменим темељом на коме су постављене хоризонталне дрвене греде димензија 10 x 10 cm, преклопљене на угловима због чвршће везе. Горњи део рађен је од дрвених стубова, косника и греда димензија 10 x 10 cm, а простор између њих испуњен набојем од глине помешане са плевом. Набој је са спољне и унутрашње стране осигуран од урушавања помоћу закуцаних хоризонталних летви димензија 6 x 2,5 cm, на међусобним растојањима од 9 cm. Таваница је такође рађена од набоја, који се наслања на летве постављене по истом принципу као и на зиду. Кровна конструкција је рађена од дрвених греда, слемењача и венчаница, на које су ослоњени кровни везачи попречног пресека 7 x 6 cm. Првобитни покривач је био слама која је замењена модерним црепом, а он је у процесу припреме објекта за експеримент, замењен кукурузовином, да би се добила што приближнија реплика старих објеката. (сл. 1.1)

Временски услови у којима се експеримент одвијао били су доста неповољни. Експеримент је извршен последње недеље новембра, при облачном дану са измаглицом и температуром од око 3° C. Влажност ваздуха се кретала између 75 и 80%, при северном ветру брзине 5–6 m/s, што представља неповољне услове за пожар. Паљење куће је почело у 10.40 h пре подне, у углу ближе вратима, симулирањем случајно изазваног пожара. (сл. 2) Мала количина сена и грања није била довољна, па је након 10 минута донето још сувог материјала (шаш и сено), да би се пламен проширио на цео објекат. Након 15 минута од почетка паљења, појачава се ветар и долази до распламсавања мањег интензитета, нажалост, недовољног, па је додато још сувог материјала да би се одржао пламен. У овом тренутку може се закључити да празна кућа тешко може да се запали и да је потребно да се у њој налазе лако запаљиви предмети, који би одржали пламен на дужи период да би се запалила дрвена конструкција. Након 20 минута од паљења са спољне стране нема никаквих трагова горења, осим на појединим местима где пролази дим. Са појачавањем ветра поново долази до распламсавања што утиче на ток горења, те након 30 минута пламен долази до таванице и захвата дрвену конструкцију куће (сл. 3). Ватра је спорије захватала стубове који су са две стране затворени набојем, па се због тога пожар спорије шири. После 40 минута пламен захвата под и јужну страну објекта и диже се према таваници. Иако је пламен захватио унутрашњост јужног зида, са спољне стране нема промене температуре зида, што показује изузетне термоизолационе особине набоја.

Овде је потребно нагласити да набој од кога је направљена таваница куће спречава пламен да се прошири на кровну конструкцију и на кровни покривач који је лако запаљив. Након 47 минута по паљењу ветар је у појачању и долази до ковитлања пламена унутар објекта, па се пали конструкција таванице, услед чега отпадају комади набоја, па ватра захвата кровну конструкцију и кровни покривач, а пламен се шири и око објекта (сл. 4). У овом тренутку температура расте и приметан је топлотни талас на удаљености 5 m од објекта. Значајан је податак да се северна кровна равна није запалила, упркос великом пламену, него је остала готово нетакнута (сл. 5). Овај велики пламен трајао је десетак

минута, након чега је почео да се стишава, када је већи део дрвета изгорео. Тек након 1.20 h од почетка пожара и двадесетак минута након стишавања великог пламена приметно је да примарни, дебљи делови конструкције, горе и одолевају урушавању, док су тањи, секундарни делови, изгорели и упали у средиште објекта где је се формирао дебљи слој жара. (сл. 6)

На неким местима у набоју (који је горео) приметни су канали, формиранни након што су летве изгореле (сл. 7). У овом тренутку се појачава интензитет северног ветра и ватра захвата северну страну крова која је до тада остала сачувана. Такође, приметно је и формирање гушће магле и пад температуре за 1° С, дакле, услови за горење постају лошији него на почетку експеримента. Након 1.50 h од почетка експеримента, приметно је да су се готово сви рогови урушили унутар објекта, осим два пара који чине стреху и неколико са северне стране који су нагорели до половине. Овде је већ било извесно да ће се зидови ускоро урушити, што се десило 2.10 h након паљења. У средиште објекта урушавају се сви преостали делови објекта, осим северног зида (који споља изгледа као на почетку експеримента без трагова горења), дела западног зида и североисточног угла (сл. 8). Овде се примећује да је веома мало делова дрвених конструкција пало изван објекта, углавном су се урушавали унутра и ту даље горели.

Занимљиво је да неки дрвени носачи⁸ спорије горели и да их је ватра споро хватала, тј. показали су већу отпорност на пожар. Након 2.40 h по паљењу урушава се и северни зид, али на спољну страну, супротно нашим очекивањима, и у правцу супротног ветру. Остаци кровне конструкције изнад североног дела делимично су пали у средиште објекта, а делимично са спољне стране и преко северног зида. (сл. 9) Северни зид је пао тако да се јасно може препознати ком конструктивном систему припада и од чега је прављен, као и да су видљиви трагови горења. Након пада северног зида остаје део јужног зида као и југоисточни угао, тј. печени набој без дрвета,⁹ а остаци конструкције настављају да горе. Приметно је формирање лепа у средишту, где је постигнута највиша температура од 756° С, тј. набој је печен, па добија на чврстину и поприма махом црвену боју (горњи делови зидова који су били изложени већој температури), а приметна је и црна боја на језгру (сл. 10). Може се запазити да су малобројни комади горелог дрвета пали ван објекта, и да углавном представљају делове кровне конструкције. Након 3.30 h сви елементи конструкције су се урушили и постепено горе, а пола сата након тога нема више пламена, углавном је остао жар. Приметно је доста нагорелих елемената дрвене конструкције који нису потпуно изгорели. Након 4.45 h жар се постепено гаси. (сл. 11) Остало је на неким местима мало већих греда које се нису сасвим угасиле, а након 5 h констатовано је готово потпуно гашење пожара.

На основу овог експеримента можемо закључити да је један од кључних фактора горења време, тј. временски услови који погодују или ометају горење. У овом случају су постојали веома лоши услови за ватру – ниска температура,

⁸ Стубови, косници и греде изнад темеља, који су само једном својом страном отворени према пламену.

⁹ Набој у овом углу је најбоље печен, с обзиром на то да је овде започет процес паљења, а значајно је приметити да није променио боју.

велика релативна влажност ваздуха, магла, измаглица и северни ветар. Вероватно би другачији временски услови имали другачији утицај на сам процес, а наша претпоставка је да би горење краће трајало,¹⁰ као и да би се сви зидови урушили у средишњи део и да би сагорели сви дрвени елементи. Други важан фактор чини сам објекат и оно што се у њему налази, тј. материјал који је потребан за паљење. Дошли смо до податка да мала количина запаљивог материјала тешко може да запали читав објекат, као и да је потребан сув материјал који би обезбедио јак и дуготрајан пламен да се запали део конструкције објекта.

Врло важну улогу игра количина набоја у зидовима, пошто он не гори, па тако може и да загаси пожар или да га успори, уколико је у питању дебљи слој. Трећи важан фактор представља сам положај објекта у односу на друге објекте и природно окружење. Уколико је објекат у насељу и уколико је окружен групом објеката, услед великог пожара ствара се већа температура у окружењу, пламен се лакше шири са једног објекта на други, објекти горе са сви страна и то утиче на исход пожара. Важна је и позиција објекта у односу на већа брда, водотокове, шуме и друге чиниоце (заветрине, ветрометине). У нашем случају, објекат је био уз реку, изолован, без суседних објеката у близини, у котлини без природне заштите од ветра. Сви ови елементи су утицали на коначни исход експеримента.

Овај експеримент донекле осветљава процесе и механизме паљења и горења објеката од лаких материјала, чије трагове сусрећемо на бројним праисторијским, античким и средњовековним налазиштима,¹¹ као и у историјској грађи, где се дају сумарни описи систематских паљења читавих насеља и области. Свакако овај експеримент не представља правило и законитост, али даје нешто реалнији и другачији поглед на ову појаву.

¹⁰ Када дрво прими одређени проценат влаге из ваздуха спорије гори.

¹¹ Неки примери реконструкције кућа од лаких материјала, на основу археолошких трагова, дати су у радовима: М. Stevanović, The age of clay: the social dynamics of house destruction, *Journal of Anthropological Archaeology* 16, 1997, 334–395, посебно стране 342, 355–364; Н. Трбојевић, Могућност реконструкције ранеолеолитске куће на локалитету Ливаде, Каленић, *Колубара* 4, 2005, 79–88; М. Јеремић, Дрвени скелет у архитектури Сирмијума од I до IV века, *Старинар* н. с. 36, 1985, 69–90.

Илустирације

Слика 1 – Објекат

Слика 3 – Распламсавање

Слика 2 – Почетак пожара

Слика 4 – Велики пламен

Слика 5 – Северни део објекта након великог пламена остаје нетакнут

Слика 7 – Канали од дрвених летви у печеном набоју

Слика 6 – Нагорела дрвена конструкција и жар у средини

Слика 8 – Урушавање

Слика 9 – Северни зид након пада

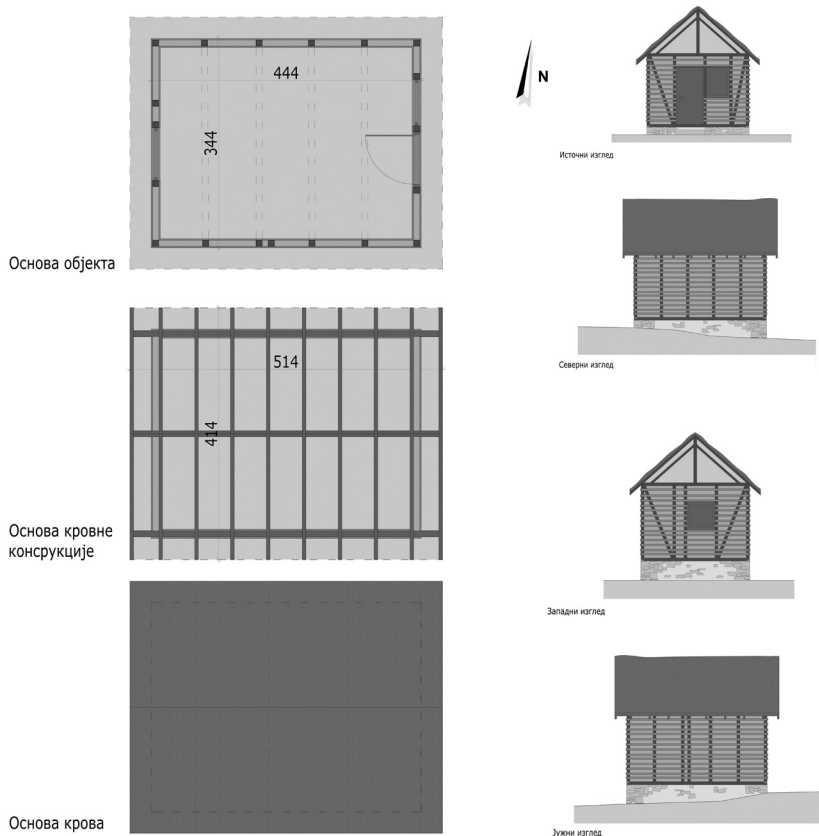
Слика 10 – Комади лепа

Слика 11 – Објекат након пожара пред гашење

Карта 1 – Локација објекта

Прилог 1 – Основе и изгледи објекта

Bojan Popović
Gordana Jeremić
Marija Jović

THE SITE “BUNAVEJSKO” IN SUŠVLJE/REPIŠTE NEAR VLADIČIN HAN
– Archaeological and experimental research –

At the site “Bunavejsko” in the area of the village Sušvlje/Repište, on completion of the archaeological research, there was archaeological-ethnological experiment performed. Some objects were burnt at the relics of the abandoned house made from light materials, from the 20th century, and which was to be destroyed. The aim of the experiment was to gain data on the ways and principles of burning and destroying this sort of objects, which traces are seen at many sites from pre-historical and historical epochs.

III
ТЕОРИЈСКЕ И МЕТОДОЛОШКЕ НЕДОУМИЦЕ
у истраживању и тумачењу народне културе

СЕЛО – ТЕМЕЉ СРПСКЕ ДРЖАВЕ – Прилог *Појису Сврљишкој среза 1863*

Срби су на Балканском Полуострву све до XIX века живели по селима, организовани у братствима. У сусрет скором изласку из штампе *Појиса Сврљишкој среза 1863*. године, аутор у раду анализира начин живота људи у сеоској задрузи, са посебним освртом на Срез Сврљиг. На крају дата је *Табела* која обухвата број кућа у сваком сврљишком селу, при чему су апострофирана домаћинства са више чланова – каткада и до 30 – што би могло навести на закључак да је у таквим случајевима реч о задружном организовању.

Кључне речи: село, варош, нахија, задруга, организација, деоба задругара.

„Народ српски за време пред устанке и одмах после њих, нема других људи осим *сељака*. Оно мало Срба што живи по варошима, као трговци (готово саме дућанције) и мајстори (понајвише ћурчије, терзије, јекмекчије, туфекчије, кујунџије) зову се *варошани*“.

Вук С. Карацић¹

За словенски, односно српски Сврљиг поуздано се зна да је у средњем веку био један од важних градова немањихке државе. Међутим, када говоримо о овом граду из римскога доба, данас располажемо сазнањем да је Сврљиг постојао у I веку нове ере. Нешто више о његовој старини, може бити и пре I века, откриће нам археолошка истраживања која се последњих година интензивно врше на простору *Калница*, у атару Нишевца, села Сврљига.

Етно-културолошка Радионица у Сврљигу припрема публикавање *Појиса Сврљија* из 1863. године. Тим поводом желим овде да укажем на неколико питања која ми изгледају важна за разумевање структуре насеља Сврљишког среза непосредно пре, односно после окончања владавине османскога царства на овим просторима.

Подсетићу читаоца да је Сврљиг у састав Кнежевине Србије ушао 1833. године. За време турске окупације, административно гледано, на српском простору је поред *села* и *сеоскога* становништва, које је представљало примаран социјални слој, постојала и категорија *вароши*. У *варошима* је, такође живело српско становништво али његов незнатан, дакле, врло мали број. Шта се тада подразумевало под појмом „вароши“?

Тихомир Ђорђевић је сачинио занимљиву типологију појма „вароши“, упоривши како се за турске владавине појам *варош* делио у четири категорије. Дакле, постојале су четири врсте насеља: „*град*, *варош*, *варошица* и *џаланка*“.

¹ Вук С. Карацић, *Даница*. За 1827, 101–102.

Сваки је град био средиште нахије која се простирала око њега и која је по њему носила своје име“. Тако су, на пример у Београдском пашалуку, затим, у Кнежевини Србији, постојали следећи градови: Београд, Смедерево, Шабац, Ужице и Соко. Међутим, осим *трага* у чијем су окружењу нахије, и „*вароши* су биле средишта нахија“, и остале као такве све до 1833. године. Именом *вароши* називали су се: Ваљево, Пожега, Крагујевац, Рудник, Јагодина, Ћуприја, Пожаревац. Трећу категорију чиниле су „*варошице*“. Разуме се, „*варошице* су биле мање од *вароши*“ и за њих је карактеристично да су биле „без нахија“. Сасвим конкретно, као *варошице* словили су Крупањ и Чачак. Најзад, четврту групу насеља представљале су „*џаланке*“. Овде није толико занимљива чињеница што су „*џаланке* биле без нахија“, већ то што су *џаланке* биле „мање од многих села“, а од самих села разликовале су се „само по томе што у њима сједе Турци, што имају по који дућан и што су им куће на близу“.

И тако долазимо, за нас овде, до важнога одређења позиције *Сврљиа* у овој номенклатури *вароши*. Дакле, којој категорији припада Сврљиг? Т. Ђорђевић износи податак да је „после 1833. године Србија добила још [и ове] *трагове*. Кладово, Неготин и Крушевац; *вароши*: Параћин, Сврљиг и Ражањ; *варошице*: Гургусовац, Бања, Алексинац, Зајечар, Лозница и Љешница; *џаланке*: Текија, Брза Паланка, Бачевци и Липница“². Овај исказ открива једну, унеколико, парадоксалну чињеницу. Познато је, наиме, да је Сврљиг био важан град у средњовековној Србији, то јест, значајна утврда у доба Немањића. Исто тако, несумњиво је да је Сврљиг и у доба османског царства био средиште нахије. Забележено је, такође, да су захваљујући Сврљижанима и њиховом познатом отпору и борби против Турака већ 1833. године ослобођени не само Сврљиг, 8. маја 1833, већ су сврљишки устаници кренули и према Гургусовцу (Књажевцу), и тамо притекли у помоћ мештанима у ослобађању овога места од Турака. Најзад, Сврљижани су били од помоћи и приликом ослобађања Бање (Сокобање). Овде треба да се нагласи да је Тихомир Ђорђевић своју анализу структуре насеља после 1833. године правимо на основу архивскога материјала. Он је, дакле, у својим радовима с правом показао како је Сврљиг 1833. био у рангу *вароши*, и тако се, помало невероватно, нашао у истој категорији у којој је био Параћин, као *варош* са статусом *нахије*. Оно што нам изгледа овде парадоксално, међутим, јесте то да су у рангу *варошица* – као нижега нивоа – према томе, и без атрибута *нахије*, испод Сврљига остали: Гургусовац (Књажевац), Бања (Сокобања) и Алексинац. Због тога је Сврљиг неко време, непосредно после 1833. године – управо због ратних заслуга – био подигнут у виши ранг, чак на степен округа. Додуше, у тој се улози није дуже одржао! Улогу округа, не само због величине насеља, преузео је Гургусовац, под чијом су ингеренцијом била ондашња три среза: *зајавски*, *сврљишки* и *шимочки* (гургусовачки, тј. књажевачки).

² Тих. Ђорђевић, *Вароши у Србији*. За време прве владе кнеза Милоша Обреновића. Објављено у *Гласнику Српској географској друштва*. Свеска 6, Београд, 1921, стр. 75. курзив С. П. У даљем тексту: Тих. Ђорђевић. *Вароши*. Видети, исто У: *Насељавање Србије*. Насеља. Порекло становништва. Обичаји. Едиција *Корени*, књ. 2. Прир. Борисав Челиковић. Гласник, САНУ, Београд, 2011.

Организација живота Срба њо доласку на Балкан

Многи извори говоре да Срби у старини нису живели по варошима. „Кад су дошли на Балканско полуострво међу њима није било варошана“, већ су дуго остали по селима. Тек су касније почели живети и по варошима када би Срби освојили какво насеље, тако да су од староседелаца учили варошке манире. На крају, а поглавито у XIX веку, сасвим се јасно профилисала разлика двеју „потпуно различитих друштвених заједница и по занимању, и по уређењу, и по пореклу становништва, два засебна друштва, два засебна света“. Србија је, наиме, била подељена на *сељаке* и *варошане*. Међу њима је био снажан антагонизам, и то не само код Срба, већ „готово свуда на Балканском Полуострву“! Питање је само како се испољавала ова супротност? „Варошани су сматрали сељаке као простак и као нешто ниже, а сељаци варошане за паразите, отпаднике и изроде. ‘Народ српски, вели Вук Караџић за време пред устанке и одмах после њих, нема других људи осим *сељака*. Оно мало Срба што живи по варошима [...] зову се *варошани*“ (Тих. Ђорђе. Вароши, 90-91).

Реч-две о овде споменутом етнологу Тихомиру Ђорђевићу. Овај аутор је из свештеничке породице; рођен је у Књажевцу, а школовао у Алексинцу. Управо због те чињенице, будући да је добро познавао живот у овим срединама источне Србије, он је сасвим прецизно могао дијагностификовати менталитет људи овога простора. Поред осталог, имао је непосредна сазнања и искуство из живота људи, не само у Књажевцу и Алексинцу, већ и у Нишу, а и широј околини. Тако је Ђорђевић у својој карактеролошкој скици о Нишу и Нишлијама забележио и следеће: „У Нишу до скора, а можда још и сад, и последњи, најсиромашнији, чаршилија држао је на своје варошанство, па је и најбогатијег и најотменијег сељака називао: ‘ала сељачка’, ‘типа (рита) сељачка’ и ‘дзвер’. Што је ово у северној Србији потпуно ублажено узрок је што су њене вароши, од изласка Турака, подмлађене придоласцима са села“ (Тих. Ђорђе. исто, 91).

О величини села, вароши и градова у ондашњој Србији. Када говоримо о структури српских села, а у односу на градове, овде износим занимљив податак који говори о броју становника самога Београда. После пропасти српске Деспотовине (1459) – стотину година касније – у XVI веку, а није знатно другачије ни у XVII веку, Београд је имао око 12.000 кућа са 50.000 становника. Међутим, било је неочекивано да се тај број *Београђана* видно смањи у XVIII веку. А баш у том XVIII веку будућа српска престоница била је бројчано преполовљена. Пре Првог устанка Београд је имао свега 3.000 кућа и око 25.000 становника. Становништво Београда је било мешовито, понајвише турско, потом српско, грчко и цинцарско, јеврејско и циганско. Указивано је како је ту и тамо било по које породице Јермена и Арнаута, као и Бугара. Нема никакве сумње да је порекло такозване политичке, посебно владарске елите у првој половини XIX века такође било *сељачко*, односно да је „грађанска елита“ још дуго времена после ослобађања од Турака, упражњавала манире и систем вредности већинскога, сеоскога становништва, о чему илустративно говоре примере из културне историје онога доба, дакле, и из историје моде, културе становања.

Наводим занимљив запис Тихомира Ђорђевића како још и „1834. године кнез Милош није имао кревета, но је спавао, као и сви други србијански варо-

шани, на патосу“. Овим поводом, илустративан је пример забележен 20. септембра 1830. године, када је Кнезу Милошу из Београда писао администратор Панта Х. Стојилов, а поводом доласка страних делегација, упозоривши Кнеза да би требало уприличити просторије „по европском“! А то онда значи да се за госта-странца, поред осталог, ваља да уреди „једна соба за спавање, по начину европејском“, дакле, са „два кревета“ (исто, 87). Из Кнежеве канцеларије је ове несрећном Стојилову одговорено, прилично дрско, да не кажем недипломатски, на следећи начин. Наиме, ако тај Стојилов жели тамо у Београду да приреди баш онакво ‘европејско’ угошћење (трактер) какво предлаже Кнезу Милошу, нека томе странцу-дипломати, он лично, тј. Стојилов „у његовој соби намести по европејски, а Господар [Књаз Милош], који хоће да дочека [Европејца] у својој кући, он ће овако. Али, коме пак буде неповољно, а он нек тражи боље“.³ Дакле, чак и у XIX веку *сеоски манири* су били меритум ствари! Свуда је још увек био присутан древни „модни тренд“ по којем су се иностранци примали на српском кнежевском двору као и на селу! Свакако, од тога доба много се променило. После протеривања књаза Милоша у Влашку, власт је преузео школовани Александар Карађорђевић, а затим, после смрти кнеза Милоша 1860, на српски престо ступио је просвећени кнез Михаило Обреновића, који је владао до 1868. године. Но, те године је на младог кнеза Михаила извршен атентат.

Структура села. Нахије, кнежине и браћства

Како је била организована српска заједница после доласка Срба на Балкан? Према демографским и социолошким налазима од средњег века па све до XIX, живот Срба у организационом смислу није се битније мењао. У неким крајевима таква се структура одржала и касније. Вук Караџић је на примеру Црногораца упоређивао (сличан) тип живота људи у Србији. Наиме, код Црногораца су постојала два облика заједнице: *племе* и *кнежина*. У *Рјечнику* из 1852. године Вук бележи: „У Црној Гори *племе* значи оно што је у Србији од прије значила *кнежина* а сад што значи срез“. Као пример навео је Катунску нахију, или срез, коју су сачињавала следећа „племена: Цетиње, Његуши, Беклићи, Бјелице, Цуце, Озринићи, Комани, Загарач и Пљешивци“⁴. „Нахија“ је, иначе, турска реч која је у Османском царству означавала мању административну јединицу. Када је реч о Сврљигу, он је не само за време успона средњовековне, немањичке државе био један од важних градова, већ је и за време османске, турске окупације био у рангу нахије, дакле, као административно средиште са већим бројем припадајућим му села и у том статусу он је остао све до ослобођења од Турака, а и касније. Дакле, свагда је био среско место са безмало четрдесет села под својом управом.

До почетка XIX века у Србији је „свака нахија била раздвојена на неколико кнежина“. Шабачка нахија је тако имала три кнежине: Мачву, Поцерину и Тамнаву. Првих година владавине Милоша Обреновића над кнежинама су

³ Државни Архив Србије. Кнежева канцеларије, Деловодни протокол, 1830, № 1570)

⁴ Вук С. Караџић, *Српски рјечник*, (1852), Београд, Нолит, 1975, 506.

били кнезови, нешто слично као и за Турскога земана. Али већ при крају своје владавине Кнез Милош је установио тзв. *кајетшаније* па је своје „кнезове назове капетанима“, при чему су „кнежине“ преименоване у *срезове*. Дакле, оно што је некада била „Мачванска кнежина“ сада је постала „*Мачвански срез*“.⁵ Када је Милош руководио Србијом свако село у кнежини, касније срезу, имало је свога кмета.

Тако смо дошли и до питања структуре српских села. Шта је чинило композицију једног села? Истраживања Т. Ђорђевића су и овим поводом веома драгоцене. „Док су у Србији кнежине за време Турака...представљале наставак старе племенске организације, дотле су села представљала наставак старе родбинске или бра[т]ственичке организације, каква се и до данас одржала у селима Црне Горе и околних земаља“. Остаје питање: да ли овај последњи став имплицира да су, структурно гледано, и у Србији села била организована према *брајтсјивеничкој* линији? Усредсређујући се на једну врло занимљиву чињеницу коју сам имао у виду приликом анализе структуре села у Сврљишком срезу, овом приликом желим да нагласим да сам прихватио претпоставку Т. Ђорђевића да су „можда првобитно и у Србији села била бра[т]ственичка“. Свакако, Ђорђевић није превидео околност да су села била изложена разним утицајима, као што су „расељавања и мешања становништва“, што је довело до тога да је тешко наћи сасвим „очуваних [чистих] бра[т]ственичких села до пред српске устанке у XIX веку. Сва су већ била састављена од различитих фамилија: било староседелачких, било досељеничких, било измешаних једних и других“.⁶

И тако смо дошли до основног питања: Какав је тип села у Сврљишком срезу? Пошао бих овде од радне хипотезе да су у средњем веку српска села била чисто *брајтсјивеничкоја састава*, а то значи да је *једно* братство, сасвим условно, у почетку чинило *једно* село. Свакако, овде не треба превидети две важне чињенице. Наиме, за време османскога царства било је честих, каткада веома обимних демографских кретања, којом приликом су се читава братства једнога краја селила с једног на други крај Балкана. Друга је истина, међутим, што се *чисто* братственичка сеоска структура могла запазити и у време почетка првог устанка, око 1804. године. Питање је, само, какве аргументе можемо податрети за такву хипотезу. У анализи структуре села у тзв. „западној културној зони“ Сврљига, у селима која граниче са Сокобањом и Алексинцем, а према објављеним истраживањима на подручју ових суседних срезова, уверљиво је потврђено како су у ове крајеве, у Бањи и Алексинцу – а додали бисмо и у појединим насељима Сврљишког среза која граниче са Сокобањом – досељена становништва из избегличких таласа, поименице, са Косова, Херцеговине и Црне Горе. Ови досељеници мешали су се са староседеоцима – старинским становништвом. Реч је о таласима који су у више временских фаза преплављивали централни део Србије, али и знатан део њенога југоистока. Нарочито од сеобе

⁵ Види Вук, *Српски рјечник* (1852), 278.

⁶ Тихомир Ђорђевић, *Село као друштвена заједница*. За време прве владе Кнеза Милоша. У: *Прилози, за књижевност, језик, историју и фолклор*. Књига II, Свеска 2, 1822. година. стр. 129. У д. тексту: Тих.Ђорђ.Село.

под Чарнојевићем, и касније, у XIX веку, после 1833. године, након ослобођења централне Србије од Турака, најзад, простора шест нахија у источној Србији.

Структура сврљишких села

Када је реч о селима тзв. „источне културне зоне“ Сврљишкога среза као предеоне целине која граничи са регијама Заглавка и Беле Паланке, талас досељеника из тзв. западних и југозападних српских земаља био је, условно речено, занемарљив. Не само због политичког разлога, због чињенице, наиме, што српски крајеви на потезу: од Сврљишких планина према Нишу, Белој Паланци и Пироту, још нису били ослобођени од Турака (све до 1878. године). Ствар је у томе што је овде у игри још један важан разлог који је ометао досељавање у ове крајеве Српске Кнежевине, поглавито у Сврљиг, а са западних делова у којима живе Срби. Реч је о неприступачној конфигурацији терена. Та чињеница претпоставља да је у XIX веку 1833. године, после ослобађања Сврљига, Књажевца, Алексинца и Сокобање од Турака, и истовремено, прикључења ових срезова Кнежевини Србије, приступ досељеника са Запада – из правца Косова – био знатно отежан на просторе источног дела сврљишког среза. Проблем нису представљале само високе Сврљишке планине, чијим је грбеном – почев од 1833 – промицала установљена граница са Турском, већ и то што је подно ових планина са југозапада, на потезу од скоро 20 километара према Белој Паланци, вијугао знатни речни водоток, *Нишава*, која је била несавладива препрека за било какав избеглички талас који би надирао ка овом делу Кнежевине, дакле, из правца: Косово – Црна Гора – Херцеговина. Још једном: Ниш, Бела Паланка и Пирот и даље су били у Османском царству, све до 1878. године.

Због тих разлога прилив становништва у рејонима Заглавка и источног дела Сврљига, ако га је и колико илегално било, долазио је са правца југоистока, поглавито из Бугарске, као и са југа, из Вардарске долине. По себи се разуме да су избеглице долазиле из крајева који су још увек били под Османском управом. У једном броју радова, у којима сам говорио о резултатима властитих културолошких истраживања Сврљига, указивао сам на једну важну чињеницу. Наиме, на изразитију братственичку компактност сеоскога становништва у селима „источне културне зоне“, о чему ће бити нешто више говора у каснијем излагању.

А сада да размотримо питање: шта карактерише братственичке односе у једној заједници? Најпре желим да известим о резултатима истраживања неколико наших етнографа и антропогеографа. На примеру црногорских братстава, Јован Ердељановић је показао како у овој области све „породице знају и одржавају сродничке везе и предање о заједничком претку“.⁷ Разуме се, у селима Србије можда нема успомена на заједничког претка, но, како говори Тихомир Ђорђевић: код Срба је на селу било уобичајено да „сви један другог називају родбинским именима: стриче, брате, рођаче, стрина, тетка, сестро, као год и у родбинским селима“ (Тих. Ђорђ. Село, стр. 129, и д.). Све то нам казује да и овде постоји, данас, додуше бледо, сећање на постојање у давнини истоветне братственичке структуре првобитних села у Србији.

⁷ Јован Ердељановић, *Насеља*, IV, Београд, 1907, 203.

За истраживачки рад ове врсте поменуо бих овде плодну методолошку идеју која би, сматрам, могла помоћи да се ближе детектују међусобни односи становништва једнога села. Идеја је занимљива за боље сагледавање порекла села, па тиме и сродничких структура његових становника. Ако не и више од тога! Такву идеју применио је у својим радовима сам Јован Ердељановић како би боље нагласио важно обележје *брајственичке структуре* села. Дакле, сви братственици „славе исто крсно име, заједничког братственог свеца“. У том духу је и Тихомир Ђорђевић понудио неколико података за потврду ове хипотезе. Наиме, у Србији су села „имала, па и сад још имају, заједничку сеоску славу“. Ердељановић је, међутим, ишао и даље од тога. Он је скренуо пажњу како братства имају и своје „заједничке пашњаке и шуме у својим сеоским удутима“ (Ердељановић, Насеља, исто, 205). Због тога ми се чини да се овим поводом може поставити питање: Када је, у којим приликама долазио до изражаја овај принцип братственичког јединства? Имајући у виду посебно стање међуљудских односа у Црној Гори, Т. Ђорђевић бележи како су се, на пример, „у крвној освети бра[т]ства сматрала као целине, у којима је сваки бра[т]ственик био дужан да се свети за сваког братственика“ (Тих. Ђорђе. *Село*, 130).

У прилогу идеји о заједничкој сеоској слави приметио бих како поред заједничке сеоске славе, или код Срба, заветине, постоји и индивидуална, *кућна слава*. Она се у патријархалним срединама, а касније и под притиском православне вере, преко мушких потомака преносила са колена на колено. Слично је, на пример, и у православној Црној Гори код братственика Ђуричковића из Горњег Загараца. Њихова је заједничка слава *Мали Госпођин-дан* је 21. септембра, по новом календару. Сви „Ђуричковићи још и сад славе Малу Госпођу а прислужују зимњег Св. Јована“, који пада 20. јануара.⁸ А слава св. Јован датира још од њиховога претка, родоначелника братства, Павла Орловића. Познато је да су „Ђуричкови преци – Орловићи, први нови досељеници у Г. Загарачу“, где су већ од средине XVI века, по доласку баш ту „саградили цркву посвећену свом крсном имену – Св. Јовану Крститељу“.⁹

Село, заграда, породица

У овом раду уважавам још једну „радну“ хипотезу. Наиме, како не постоје релевантна истраживања о томе како су настала села у Сврљишком срезу, ја ћу се овде, сасвим условно, ослонити на истраживања аутора који су се бавили структуром становништва у селима које ближе или даље кореспондирају са сврљишком облашћу. Реч је о Хомољском крају у захвату Бољевац – Жагубица, а затим о регији која се простире дуж Нишаве и Лужнице, подно Сврљишких планина. О томе су три аутора свако на свој начин, а према затеченом стању на терену, писали у својим обимним монографијама. Реч је о Сави Милосављевићу и Саватију Грбићу – који су истраживали живот сељака у околини Хомоља, док

⁸ Јован Ердељановић, *Стара Црна Гора: етничка прошлост и формирање црногорских племена*. Са 7 фотографија и 5 карата у прилогу и 3 скице у тексту. Београд, Научно дело, 1957. Прво издање се појавило 1926. године, 321.

⁹ Др Василије С. Ђуричковић, *Ђуричковићи*. Београд, 2010, 108.

је Владимир Николић приказао живот људи у *Лужници* и *Нишави*. Дакле, полазим овде од резултата њихових истраживања како бих, због недостатка о том проблему релевантних тематских студија о Сврљигу, бар по аналогiji са другима, могао понешто рећи, макар и уопштено, не само о проблему стања у селима источне Србије, већ у том контексту, и о самом Сврљигу. Неко би с правом могао поставити питање: Зар идеје и резултати истраживања ових аутора не би можда могли важити и као опште место, као карактеристика која прати настанак српскога села на нашем глобалном етничком простору? Ја то овде не спорим! Па ипак, за такву хипотезу, мени лично, недостају многа социолошка и демографска истраживања. Због тога ћу се искључиво задржати на простору источне Србије. Дакле, ослонићу се, најпре, на следећи став: „Свако село постало је од једне или највише неколико фамилија и да према томе [село] није ништа друго до једна или неколико великих и јаких задруга“.¹⁰ Саму задругу народ одређује као „скуп *народа* једне крви, који је произишао од једног оца“!

Кмет је *руководио селом*. Ко је вршила власт; како се управљало у сеоској заједници, посебно у оним насељима која су братственички хомогена? Придржавајући се описа Вука Караџића, чињеница је да су *кметови* руководили селом, односно бринули о њему и животу људи. Разуме се, *кметови* су били отменији сељаци. „Оваквога кмета од прије нити је могао ко закметити ни раскметити, него ко је био поштенији и паметнији, а особито речитији од осталијех сељака, био је кмет“.¹¹ „Број кметова по селима, према томе, био је онолико, колико је било знатнијих сељака“.¹² Једном речју, постати *кмет*, а у задрузи „домаћин задруге, сматра се као почаст“. Разуме се, „домаћин може бити кмет и одборник, докле обичан задругар то не може бити без пристанка домаћиновог“.¹³ Поред осталог, *кмет* брине о свим догађањима у селу, о литијама, о саборима и вашарима, о скуповима на којима се врши избор крстоноша. Углавном, о свему што је у селу од заједничког интереса свих. Кмет је представник села пред вишим властима. У средској организацији српске државе XIX века, свака општина је имала председника који је руководио основним, тј. општинским судом, који је надлежан за предмете спора на нивоу дате општине.

Како функционише задруга?

Појам задруге. Домаћин и домаћица. У селима тзв. шопског ареала, на потезу од Беле Паланке ка Пироту „под *задругом* се подразумева кућа у којој живи

¹⁰ Сава Мил. Милосављевић, *Српски народни обичаји из среза Хомољског*. Објављено у: Српски етнографски зборник, књига 19. Обичаји народа српског, књига III, Београд, 1914, 279. У д. тексту: Сава, Видети: *Млава, Хомоље, Звижд. Насеља*. Порекло становништва, обичаји. књ. 20. Приредио и Поговор написао: Борислав Челиковић, Гласник, САНУ, Београд, 2012.

¹¹ Вук С. Караџић, *Српски Рјечник*. Исто, види под *кмет*.

¹² Тихомир Ђорђевић, *Село*, на истом месту, стр.132, у књизи из 2011. стр. 766.

¹³ Саватије М. Грбић, *Српски народни обичаји из среза Бољевачког*. Објављено у: Српски етнографски зборник, књига 14. Обичаји народа српског, књига II, Београд, 1909, 312, и даље. У д. тексту: *Грбић*. Видети: репринт издање: У: *Црна Река. Насеља*. Порекло становништва, обичаји. књ. 22. Прир. Борислав Челиковић, Гласник, САНУ, Београд, 2012.

већи број душа дораслих за 'работу' (посао). Кад отац живи са два, три или четири одрасла сина, и то је 'задруга'. Под 'задругом' се још разуме, кад живе у кући двојица или више браће, од којих је најстарији старешина куће, који управља задругом, кућом, или, како народ каже, који '*напрецује*'. Па ипак, великих задруга од четрдесет и више душа, каквих је имало у неким другим крајевима Србије, где их има и сада, у Лужници и Нишави данас тога више нема, а до скоро их је било.¹⁴ Структура задруге на подручју Хомоља, према опису стања Саве Милосављевића је следећа: „Старешина задруге је обично отац или дед. Старешина се задруге негде назива *лава*, а негде *домаћин*“ (Сава, исто, 279–280).

Како се постаје старешина, односно глава или домаћин једне задруге? После смрти домаћина, ако није домаћин другачије завештао, „сви мушки одрасли задругари на веће“ бирају „новог домаћина. При избору одлучивала је проста већина гласова. За домаћина су бирали обично бистријег, разборитијег и паметнијег задругара, па макар био годинама и млађи од осталих“. У време када је Милосављевић радио на својој монографији, а то је било прве деценије XX века, већ тада је била промењена пракса у задрузи. Наиме, тада „се задругари не састају у веће, већ старешинство прелази од оца на најстаријег сина, а овај га може уступити млађем, кад види да је он способнији и умешнији“. Међутим, када задругари виде да домаћин ради на штету задруге, пропије се, тада се домаћин не смењује, већ се задруга дели (*Сава*, исто, 280 и даље).

Једном речју, бити домаћин у задрузи представља истовремено велику част, али и велику одговорност. Према опису С. Грбића домаћину је у задрузи теже него осталим задругарима, јер он мора да води сву бригу око задруге, да се брине за порез, води рачуна о продаји стоке и других производа. Домаћин иде властима, а и одговара и заступа целу задругу. Он је тај који чува све задружне ствари, тапије од имања, пореску књижицу, новце, покућанство итд. Поред осталог, он ујутру мора да устане рано и „да кућну чељад одреди на посао. Домаћинова је дужност да набавља све потребне ствари за кућу и за чељад, и да се брине о оправци старих алата и набавци нових“. Разуме се, домаћину је само утолико лакше него осталим задругарима, јер он мање ради, тј. не иде на орање и копање. Но, он је тај који пази да то раде остали задругари. Најзад, он иде „у општину, у механу, у варош, налази се са људима, части се са познаницима и пријатељима“, док су остали задругари везани за тежачке послове тако да без „одобрења домаћиновог и не могу нигде ићи“ (*Грбић*, исто. 312 и д.).

Укратко, домаћин задруге мора бринути о слози у задрузи. Он опомиње и саветује а, каткада, и кажњава. Занимљиво је, да у делокруг његове бриге спада и то да пази на кретање и *слањање јетрва* – његових снаха – будући да му је добро познато да „њихова међусобна трвења брзо прелазе и на њихове мужеве. Стога преко домаћице упућује жене да гледају своје послове, а да се у мужевљеве разговоре не мешају“. Укратко, због велике одговорности у задрузи „слабо ко

¹⁴ Владимир М. Николић, *Из Лужнице и Нишаве*. Објављено у: Српски етнографски зборник, књига 16. Етнолошка грађа и расправе. Српска краљевска академија, Београд, 1910, 81 и д. У д. тексту: *Николић*. Видети: репринт издање исте Николићеве монографије у: *Пирошки крај*, Насеља. Порекло становништва, обичаји. књ. 26. Прир. Борислав Челиковић, Гласник, САНУ, Београд, 2015.

воли да тај посао узима на своја плећа“. Јер, домаћин брине о свему, да међу задругарима влада слога, као и о потрештинама свих у задрузи.

Најзад, у задрузи је веома значајна улога главне *домаћице*. Она се у неким срединама зове и *тазарица*. Најчешће, то је домаћинова жена. Међутим, ако је она стара и немоћна, онда домаћицом постаје нека друга, која по старешинству долази одмах за њом. У Бољевцу је домаћица куће најстарија жена која рано устаје, и која одређује женама која ће шта радити. Она брине о томе да се сва деца подједнако пазе, чувају, облаче; брине о славама, о гостима, шта ће се спремати... Где је слога у кући ту напредује задруга.

Како се одгајају деца у задрузи. Живош момака и девојака? Добро је познато да у сложеној задрузи „деца нису босонога и голокракаста, већ увек обувена и обучена, она су и здравија и једрија, јер се боље хране и негују. У задругама су деца и послушнија, васпитанија, учтивија и упућенија, јер има ко да их гледа, док су у самаца махом остављена себи и улици“ (*Сава*, 282). У Бољевцу „задруга поступа према свој деци подједнако: сва се деца подједнако одевају и обувају, и нема тога случаја да се неко више пазе и да се издваја од осталих“ (*Грбић*, 314).

Када је реч о момку и девојци, а у околини Жагубице, они боље живе у задрузи него у самаца. „Они се на први поглед одмах познају да су из пуне куће. Боље су обувени и лепше одевени, па се и у друштву радије гледају и примају. Сваки момак радије ће се оженити девојком из задружне куће него из куће самчеве“. Разуме се, девојке доста нерадо „одлазе у задружне куће“, јер је у њима велики рад и терет. Но, сами сељаци, не гледају на то, већ „воле да се пријатеље с људима из задружних кућа“, и често кажу: „Бар ћу имати пријатеља, има ко да ми дође, а имам коме и да одем!“ Исто тако, сељаци радо узимају кумове и старојке из задруга, него из кућа самаца. Ородити се са задружном кућом значи имати „сигурна и спрежника и помоћника у ливади, у њиви па и у каси“ (*Сава*, 282).

Али, у Бољевцу наилазимо на другачију праксу, но што је она у Жагубици. Наиме, „девојка из задруге боље се удаје, јер се држи да има бољу спрему“. Овде, такође, важи уверење да ће се невеста боље удати „у задрузи него код самаца“ зато што „задруга за извесно време штеди младу од послова, а код самца мора одмах да ради све послове“. Но, са друге стране, у Бољевцу је момка из задруге „теже оженити“ јер „људи не дају тако лако своју ћерку у задругу, јер помишљају на деобу, а кад се поделе, онда су сиромаси. Самац се увек боље и лакше жени“.

Какав је положај старијих људи у задрузи? Када је реч о удовцу у Бољевцу, њему је „боље у задрузи него кад је самац, јер има ко да га закрпи, опере и лакше се издржава“. Разуме се, исто тако је и „удовици боље у задрузи, него кад је сама. Кад је удовица сама мора да се брине о кући, о порези, о пољу итд.“ (*Грбић*, 314–5). Питање је, међутим, шта бива са људима поодмаклог доба, са старцима, на пример? Кад човек напуни „педесет година, зове се *старац*“. У задрузи „старца сви поштују и дају му да ради лакше послове, као што је н.пр. да чува стоку“. Исто тако, када је слава или неки други дан када у кућу долазе гости, „старији седе за совром са гостима“ (*Грбић*, 305 и д.). „Бабе се поштују још више него и старци. Бабе врло ретко иду где од куће. Оне већином чувају кућу, а младеж иде по саборима, славама и свадбама“.

Животи у задрузи

Дошли смо до питања: како изгледа целодневни живот у задрузи? Чињеница је: у старијим временима само су имућнији људи градили кућу са две собе. „Зими сви задругари спавају у једној соби, да би уштедели на огреву и осветљењу. У тој спаваћој соби направљен је велики кревет, од једног краја собе до другог и на њему спава зими цела задруга. Ако у задрузи има млада и младожења, они спавају одвојено у некој стаји, па макар у њој немало пећи. Лети спавају у авлији под отвореним небом или испод каквог дрвета“ (Грбић, 316). Овим поводом, а управо је тако у жагубичкој регији, и лети и зими „задругари спавају одвојено са својим породицама“ и, тек у оскудици соба, спавају сви на једном месту. „Слабо која кућа има кревета, већ обично спавају на земљи“ (Сава, 285). Онако како је то упражњавао још и шумадијски кнез Милош! „Увече, после вечере, домаћин наређује, шта ће који сутра радити“ (Грбић, 318).

Имање које млада донесе у мираз улази у комуну. Оно је заједничко, јер сви убирају приход. Међутим, приликом деобе задругара, синова, на пример, имање које је невеста донела у задругу иде са њом и њеним мужем.

Живот у задрузи, организацију женске чељади, детаљно је описао Владимир Николић. Наиме, он је службовао у Лужници и Нишави, поглавито у срезовима Беле Паланке и Пирота, те је изблиза опсервирао живот људи у задрузи, помно бележећи и неке занимљиве, а важне детаље из свакодневног живота. За нас је овде од значаја то што је живот људи у задрузи, како је то педаантно приказао у обимној студији *Из Лужнице и Нишаве*, најсличнији структури живота задругара у селима „источне културне зоне“ Сврљига.

Деоба задругара. Када се и како браћа деле? Сшапс оца или деде у деоби. Да би се боље разумеле прилике у задругама новијега доба, посебно у XX веку, као згодан поредбени пример, који говори о различитим приликама у широј Хомолској области, узећемо два описа стања, и то Саве Милосављевића и Саватија Грбића. Док Милосављевић анализира задругу у селима око Жагубице, са леве и десне стране Млаве (Јошаница, Вуковац, Милатовац, Суводол, Изварица и Рибаре), Грбић се фокусира на околину Бољевца, подно Ртња (Криви Вир, Јабланица, Мирова, Илина, Добрујевац, Ласова, Врбовац и Планиница). Издвојио сам неколико одлика.

Када понестане слоге у задрузи у околини Жагубице долази до деобе. Социолошки гледано, то је знак слабљења јаке задруге. Деобу врше сами задругари. Када не могу да се мирно поделе, они „траже *изборни суд*. Једнога судију именује домаћин, другог браћа, а трећег бирају њих двојица... Изборни суд плаћа задруга из комуне. По свршеној деоби отац остаје код најмлађег сина и у старој кући, а остали добијају нове куће или им се по процени доплаћује у новцу, ако зграда немају. Очев део обично остаје оном, који га дочекује. Због овог се дела воде велике парнице, јер по смрти очевој траже деобу његова дела и остали“ (Сава, 286).

Што се Грбићевих налаза о задрузи у Бољевачком срезу тиче, он уочава како у овим селима, тако рећи, и нема задруге у правом смислу, бар не онаквих задруга какве налазимо у неким другим крајевима источне Србије. Пре свега, разлика је у томе што је у једној задрузи раније живело чак и „по двадесет и

више чељади“, док данас „у једној задрузи највише да има отац са два ожењена сина или деда са једним или двојицом унука. Јаче задруге не постоје. Пре педесет и више година постојале су веће задруге, али их данас нема“ (*Грбић*, 311 и д.). Дакле, ако је нешто и остало од ранијих задруга, у неким битним сегментима нипошто се не разликује од општега стања у другим областима.

У Бољевачком срезу – који непосредно граничи са Сокобањским, а овај, опет, са југа належе на Сврљишку котлину – Грбић је уочио како „задругама управља најстарија мушка глава у задрузи, деда или отац, који се зове *домаћин* или *старешина* задруге. После смрти његове старешинство прелази на најстаријег из задруге, али старешина задруге може бити и млађи задругар. Млађи задругар постаје домаћином само у томе случају, ако се сматра као паметан и вредан члан задруге, па су задругари уверени, да ће унапредити задругу. Ако се домаћин пропије, или ода каквим другим пороцима па почне задружну имовину да упропаштају, задругари га одмах смене и за домаћина поставе другога, који је по годинама за њим најстарији“ (*Грбић*, 311–312).

Овде запажамо како би опис стања о задругарству које је Грбић изложио као карактеристичан за Бољевачки срез, сасвим условно, могао важити и за прилике о задругарству у Сокобањском срезу, а додао бих, како је таква структура сагласна и за оном какву налазимо у једном делу насеља Сврљишке „западне културне зоне“, у оним селима Сврљига која граниче са Сокобањским срезом. Овде ћу, само узгред навести како у *Попису Сврљија из 1863.* године у сврљишким селима управо ове западне зоне, поименице у Радмировцу, Давидовцу, Галибабинуцу, Копајкошари, Попшици, Пирковцу, Сливју, Лабукову и Гојмановцу, готово да не наилазимо на постојање већих задруга. А управо је тако и у селима Бољевца, подно Ртња. Тим поводом указујем на податак да су у *Попису среза Сврљија из 1863.* године и словима само две задруге са по 21 чланом, пронађене у овој групи села, и то у Копајкошари и Давидовцу, што речито говори да овде није био посебно развијен шири задружни живот, са одликом битне карактеристике. Било би корисно да се социолошки детаљније истраже узроци који објашњавају такво стање ствари.

Међутим, прилике су суштински другачије када компарирамо структуру задруге у селима Лужнице и Нишаве – а према опису Владимира Николића – која, структура, како смо навестили, кореспондира селима „источне културне зоне“ Сврљига. У стриктном смислу овде је реч о селима која граниче са насељима Белопаланачког краја. Николић обавештава: У народу Лужнице и Нишаве не постоји реч за „породицу“, већ углавном термин „задруга“. „Назив ‘породица’ и не постоји у народу. Где је у кући само човек и жена са још недораслом децом (или без деце), обично се за њих каже: *самошћина*, а још чешће *крашћина*. Но ова реч ‘кратиња’ највише означава сиротко материјално стање“. „За овакве случајеве чују се, и ако врло ретко, и речи: *инокосан*, *инокоштина*“ (*Николић*, исто, 81).

Николић износи и неке занимљиве примере. „Чим умре дед, односно отац, не прође ни четрдесет дана, а синови, односно браћа, већ почињу говорити о деоби. Кроз годину дана обично се задруга подели на више мањих задруга или породица“. Разуме се, „у задрузи која има живог дед, он је старешина за-

друге. Но ако је он много остарио [...] он бар привидно још за живота предаје старешинство најстаријем сину [...]. Где у задрузи живи више браће, старешина је најстарији по годинама. Нежењен човек није никад старешина задруге.“ Чињеница је да се „старешинство у задрузи наслеђује. После оца долази најстарији син“. Но, ако случајно умре и овај, тада „долази брат најстарији по годинама за старешину куће (задруге)“ (Николић, 82-83).

Писци наведених трију монографија, двојица о Хомољској регији, а трећи, В. Николић, о Лужници и Понишављу, добро су уочили како је најчешћи разлог за растур задруге, тзв. *женски* фактор, свађа а и завист међу јетрвама. Анатомију тих односа пластично је описао В. Николић, који је потанко изложио разлоге за то. Наиме, говорећи о споровима међу женама, снајама, а који тињају, он додаје, како се све то, мало по мало, преноси на мушке чланове, те му деоба испадне као свршена ствар. Ево Николићевих ефектних записа због којих „обично почињу распре у кући. Распру почињу младе-невесте. Оне почну да приговарају: како та и та јетрва има две ‘големе жутице’, а она нема, или: ‘Н. има златан појас, а ја немам’. Или: кад су жени Н. девера – брата – дао је тата нишан¹⁵ толико, а теби мање итд. Девојке које иду из задруге, знају тачно колико је прва однела кошуља, чарапа, црга (губера) итд. Све оне траже да спреме исто толико дарова“ (Николић, 83). Са своје стране, Грбић је на искуству из Бољевца придодao овоме и следеће разлоге за свађу. Најчешће се „због деце посвађају жене, па свађа захвати после и људе и деоба је готова“ (Грбић, 314). Наиме, када неко од задругара има „једно или двоје деце, па завиде онима који имају више, а нарочито онима, који имају више синова“, они настоје да се што пре поделе јер би тако равноправно уграбили више те би после „њиховј деци остао већи део имања“ (исто, 319, и д.).

Према Грбићу, уколико „у кући има три брата, који су најстарији чланови задруге, онда се имање дели на три равна дела. Ако у задрузи има и отац, онда и он добије раван део, који ужива до смрти, а после смрти његов део браћа поделе на равне делове. Око овога бивају после највећи спорови“. „На старом огњишту млађи брат има првенствено право да остане, а може да остане који хоће, како се споразумеју“.

Деоба славе; ваџра у новој кући. Призетко и усинење. У околина Жагубице, у Хомољском срезу „одељени задругари прве године не славе славу у својим новим кућама сваки за себе. Тек друге године отац им да свећу и колач и могу славити сами. У новој се кући први пут не ложи ватра кресивом или жижицом, већ жаром из старе куће“ (Сава, 287).

Постоји још један обичај, који се односи на живот задруге и породице. Реч је о *иризешку*, о привођењу младожење у кућу богатог домаћина. „Кад је отац стар, а ниједан задругар неће себи да га прими, он има права да усини туђинца и да му препише свој део“. Овај обичај зове се *усинење*. Може се *усинити* човек из шире и даље фамилије, једнако као и чељаде које није у сродству са том кућом. Исто тако, када богати домаћин, са знатним имањем, а без мушкога наследника „остане с непунолетном ћерком, он може призетити кога, довести га у кућу и оставити му свој део“ (Сава, 286–287).

¹⁵ „Нишан“ је просидба, односно новац који се даје вереници приликом веридбе.

Задруга, воденица и власништво над њом

Шта је воденица? То је млин, на специфичан начин успостављен на већем, али и мањем речном току. Често се од каквог речног тока вештачким каналом, тзв. „вадом“, део воденога тока преусмерава и тако спроводи до погодног места на коме ће бити лоцирана воденица. Функција воденице је да меље житарице, пшеницу, јечам или кукуруз, и тако производи одговарајући тип брашна. Корисник воденичне услуге који нема власнички удео у воденици, према стандардима сеоске средине, дужан је да воденичару, власнику, даде „ујам“, у природи, дакле, један део смлевенога жита као накнаду за обављени посао. Шта је још потребно знати о воденици?

Место на главном речном току, или потоку – од којег се вода преусмерава ка самој воденици – зове се „јаз“ или „брана“. Јаз омогућава да се на том месту речна вода акумулира. Једном речју, *јаз*, *шј*. брана је „заустављена вода“ чији ће један мањи део бити скрајнут, и тако ући у „воденичну ваду“ која представља ново, вештачко корито мањег обима но што је речни ток. Потом „вода иде својом вадом до испред ‘буке’“¹⁶, а место пред буком зове се „устава“. После изласка из воденице, вода се поново, вештачким каналом усмерава у исти речни ток, разуме се, низводно. Како другачије! Даска којом се пред „устима ‘буке’ (бадња) вода по потреби одбија, зове се ‘даска’ а негде ‘залишачка’. Кроз буку пролази вода и на доњем крају провлачи се кроз тесну гвоздену или дрвену цев која се свуда зове ‘цивун’ и удара у пера од точка“. Негде, као у Сврљигу, зову се „пераја“. „У точку је углављено ‘врешено’. Вретено је доњим крајем у води углављено у једну гвоздену, двоножну полужицу, која је у средини пробушена и која се зове ‘рак’. Гвожђе које је између оба камена у воденици зове се ‘иајрица’. У воденици је кош, у који се тура жито које из коша излази и пада између камења. ‘Чекешалом’ се на кошу удешава у којој количини треба жито да испада и да пада у ‘цев’ на горњем камену. Брашно пада у сандук, који се зове ‘мученик’ или обично ‘сандук’“ (Николић, 78, 80), а у неким селима Сврљига зове се „мучник“.

Како задругари деле воденицу, уколико је она у њиховом њосегу? „Ако има онолико каменова, колико је и задругара, онда сваки задругар добије по један витао; ако ли је један камен у претеку, онда деле само приход од њега, или га прими један, а други доплати“ (Сава, 287). Једном речју, а баш тако ствар

¹⁶ У Српском електронском речнику стоји: „Воденична бука гради се највише од букова дрвета, као издржљивог у води, те је отуда и име остало, – бука или буква (Сврљиг, Васил). ‘Бука’ за ваљавицу је „намештена на више усправан положај, те да вода има већу снагу. Из буке вода удара у доње ‘коло’“ (Николић, 80). У Сврљигу је обично, воденична „бука“, од буковог дрвета, које је морало бити знатних размера, столетно дрво, по правилу шуље, постављено под косином и падом, како би кроз њега вода могла већом силином да клизи ка дну и тамо удара у „коло“ које покреће у воденици камен, са горње стране. Како је на Сврљишким планинама сада знатно мање таквих, столетних стабала букве, а има их још увек *хрстјових*, то се за воденичну „буку“ користи најчешће *хрстј*. Но, свеједно, Сврљижани још и данас тај део воденице зову *бука*. Бар је тако било све до средине XX века када су још увек биле активне старе воденице на Сврљишком Тимоку, односно на његовим јачим притокама.

описује В. Николић, „воденица може бити својина само једне куће, а може бити својина више кућа, газда, и онда је заједничка, ‘ортачка’. Ова заједница настаје још од прављења воденице, или наслеђем по деоби, или је доцније продавана на делове. По селима у Лужници и Нишави може бити ортаклука, смесе, у воденици на *пола оке*, на *литру*, на *педесет грама* и *двадесет и пет грама*. Но има и трећина. Пола оке је право на пола воденице; литра је право на четвртину воденице; педесет драма на осмину, а двадесет пет драма је право на једну шеснаестину“.

Дакле, ортаци у воденици могу имати право на:

пола оке = $\frac{1}{2}$ (пола воденице)

литру = $\frac{1}{4}$ (четвртина)

педесет драма = $\frac{1}{8}$ (осмина)

двадесет и пет драма = $\frac{1}{16}$ (шеснаестина)

У случајевима где се воденица дели и на шеснаест делова, тада оном који има право на „двадесет и пет драма, долази ред да меље у воденици сваки шеснаести дан или друкчије: он у сваких шеснаест дана има право на један дан. Према овом праву сваки мора тачно да сноси и трошкове око издржавања воденице“ (Николић, 77). Горњи изрази: *ока*, *драма* и *литра* срећу се у говорима Понишавља, а и другде.

У основи када се каже да једна воденица вреди 1 оку, прерачунато, то значи 400 дуката. У прагматичком смислу то је вредност коју иницијални власник има добит од ујма, ушура у воденици за 365 дана у години.

Но, када дође до деобе воденице међу задругарима, најчешће мушким потомцима домаћина, потребно је укључити нове јединице мере. Даља диференцијација *оке*, јесте *литра*, која је равна $\frac{1}{4}$ (четвртине) оке, или четвртине вредности једне воденице. А власник на томе делу у воденици има права да управља воденицом, заокружено, 91 дан и да за то време узима ујам у укупној вредности од 100 дуката.

Због тога је сада у систему мера и трећи израз: *драма*. Једна литра има 100 драма, што би значило да је *драма*, уствари 1 дукат, приближно нешто више од добити коју пружа један дан власништва у воденици. Отуда уколико неко има власништво у воденици од 50 драма, то је онда 8 део у воденици $\frac{1}{8}$ (осмина) или добит од 45 дана, као што је удео од 25 драма исто што и $\frac{1}{16}$ (шеснаестина), или 22.5 дана у години, као време у којем дотични руководи воденицом и убира приход (ујам).

У сврљешким говорима било је и другачијих интерпретација ових термина, а коришћени су и неки других израза, попут, *исе* (‘хисе’), *исеџа* (турски), или *џал* (немачки), а у значењу „део“ који припада члану домаћинства, тј. задруге, према деоби некретника. Ови се изрази користе у *Попису Сврљџа* из 1863. године.

АНЕКС

У прилогу је дата *Табела* о структури становништва Сврљишког среза, имајући у виду пре свега домаћинства чији је број већи од 14 душа. Табела је направљена на основу *Пописа Сврљишкој среза* из 1863. године, при чему се имала у виду савремена административна композиција среза Сврљига (данас општине). Дакле, у *Табели* су дати збирно подаци о броју домаћинства свакога села понаособ. У двама рубрикама за свако село прегледно је наведено колико је у датом селу било кућа са више од 14 чланова. Свакако, наилазимо на села са домаћинствима и до 29 чланова. Ова *Табела* треба да покаже која су то села која располажу већим бројем кућа са преко 14 чланова, будући да тај податак, тенденцијски, говори о постојању задружног живота у датом селу. Испод тога броја, сматра се, да таква домаћинства живе животом породице. На пример, село Галибабинац има 74 домаћинства, или кућа. Од тога броја само се за њих 11 може рећи да живе, унеколико, задругарски, док 63 куће имају статус породица. На другој страни, село Радмировац је типичан пример села у којем уопште не постоје елементи задружног живота. Свакако, то још никако не значи да већих домаћинства није било у ранијим временима. Пластично изражено, у Галибабинцу од укупног броја, од 655 душа, у 11 већих домаћинства (од 14 до 19 чланова) живи укупно 170 чланова, што износи 26%. Исто тако, сматрао сам корисним што су у двама рубрикама исте *Табеле* издвојена домаћинства од 14 до 19 чланова, док друга колона бележи стање од 20 до 29 чланова. То је учињено због тога да би се пластичније сагледала разлика типичних, тј. *већих* или *јачих* задруга у појединим селима, а у односу где ова друга колона не бележи знатнији проценат.

Намера је овога прилога, заједно са *Табелом*, да се укаже на чињеницу како су у срезу Сврљишком постојале две врсте села. У једнима је било облика развијенијег типа задругарства, док у другима таквих задруга није било или је њихов постотак веома мали. Села са мањком задружног живота налазе се у *западној културној зони*: Сливје, Пирковац, Гојмановац, Радмировац, Копајкошара, Попшица, Гојмановац. Њима се још могу придодати и неколико села *источне културне зоне*: Периш, Влахово, Околиште, Манојлица и Жељево. Будућим истраживачима преостаје да се позабаве испитивањем разлога за овакво стање организовања домаћинства у Сврљигу средином XIX века, узимајући у обзир и фактор доласка становништва на поједине делове овога простора, као и анализу густоће, концентрације појединих слава у већим домаћинствима.

Табела показује како је у трима селима (Мерцелат, Округлица и Драјинац) половина ($\frac{1}{2}$) становника тих села у задругама, док је друга половина ван задруге; као што је, такође, занимљиво да је у селима: Давидовац, Варош, Извор и Бучум трећина ($\frac{1}{3}$) житеља у задругама док су две трећине ($\frac{2}{3}$) изван задруга.

Табела. ВЕЋА ДОМАЋИНСТАВА СРЕЗА СВРЉИГА СА ПРЕКО 14 ЧЛАНОВА¹⁷

Име села	кућа	жители	од 14–19 чланова	од 20–29 чланова	%
Радмировац	28	223	14		
Давидовац	47	415	15, 15, 16, 17, 18, 18, 19	21	33%
Галибабинац	74	655	14, 14, 14, 14, 14, 15, 15, 17, 17, 17, 19		26%
Копажкошара	28	215		21	
Попшица	45	325	16		
Пирковац	14	82			
Нишевац	89	752	14, 14, 15, 16, 17, 17, 18, 18, 19		20%
Плужина	72	619	14, 15, 16, 18	20, 20, 20, 20, 21	26%
Сливје	19	156			
Лалинац	93	809	14, 14, 15, 15, 15, 16, 16, 16, 17, 18, 19		22%
Грбавче	90	670	14, 14, 14, 16, 16, 17	20	19%
Драјинац	54	585	14, 14, 14, 15, 15, 15, 15, 16, 16, 16, 18, 18, 19	20, 20, 20, 24	50%
Црнољевца	45	396	14, 16, 17, 19	21, 21	27%
Белоње	46	375	14, 16, 16	22	18%
Рибаре	50	458	14, 16, 19	25	16%
Ђуринац	36	271	14, 14, 15, 16		22%
Лозан	42	396	14, 14, 17, 19	22, 24	28%
Гулијан	60	583	14, 15, 16, 16, 18, 18	24, 24	25%
Округлица	38	391	15, 15, 16, 16, 17	20, 21, 23, 25, 25	49%
Варош	52	476	14, 15, 17, 17, 18, 18	20, 21, 21, 24	35%
Преконога	103	805	14, 14, 15, 15, 16, 17, 17, 18	23, 25	22%
Тијовац	29	247	16, 18	25	24%
Бучум	28	259	15, 16, 16, 17	22	33%
Бурдимо	75	591	15, 16, 16, 19	20, 21	18%
Извор	96	907	14, 14, 14, 14, 16, 16, 17, 18, 18, 18	21, 21, 21, 21, 22, 25	32%
Влахово	42	309	14, 19		
Манојлица	51	396	14, 14, 14		
Луково	78	653	14, 15, 15, 15, 16, 18	22, 29	22%
Околиште	42	364	19	24, 24	18%
Гушевац	56	408	14, 15, 17, 17, 19		20%
Периш	59	414			
Жељево	26	171		20	
Мерцелат	30	292	14, 14, 15, 15, 15, 15, 17, 17, 18		48%
Шљивовик	58	542	14, 14, 14, 15, 15, 16, 16, 19	22, 25	28%
Лабуково	30	225	14	20	
Гојмановац	6	44			

¹⁷ Под „кућом“ подразумева се број кућа у једном селу, нпр. 28 кућа у Радмировцу, а други број „жители“, нпр. 223, говори да је то укупан број мушких и женских особа у датом селу.

Sreten Petrović

VILLAGE – FOUNDATION OF SERBIAN STATE
– *Supplement to the Register of Svrlijig Region in 1863*

The Serbs lived in villages organized in brotherhoods in the Balkan Peninsula, until the 19th century. *Popis Svrlijiskog sreza (The Register of the Svrlijig County in 1863)* is coming out of print soon and the author is, on this occasion, analyzing life of people in the community, with the special review on the county of Svrlijig. In the end of the paper, there is a *Table* with the number of houses, i.e. the number of people in each household. The focus is on bigger households, which are the type of a cooperative.

ДАЉИ ПУТЕВИ ЛЕКСИКОГРАФСKE ОБРАДЕ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ ГОВОРА

У раду се износе размишљања о потреби обједињавања дијалекатских речника призренско-тимочких говора, и указује на могућност израде сводног речника.

Кључне речи: српски језик, народни говори, дијалекатски речници.

Независно, или – не искључиво зависно од дијалектологије, настајали су у српској науци засебни, „прави“ дијалекатски речници, већ у наслову дефинисани.

Са подручја источне и југоисточне Србије данас наука располаже *Речником лесковачког јовора* Бране Митровића (два издања), *Речником иројског јовора* Новице Живковића, *Речником тимочког јовора* Јакше Динића (у три свеске) који је потом обједињен у *Тимочки дијалекатски речник*, *Речником народног јовора у Црној Реци* Миодрага Марковића (у две свеске), *Лужничким речником* Драгослава Манића и *Речником јовора јужне Србије* Момчила Златановића (два издања), *Речником јовора јуџа Србије*, од истог аутора (касније обједињено); објављен је *Речник села Каменице* код Ниша (са допуном) Властимира Јовановића, *Речник јовора јабланичког краја* Радмиле Жугић, *Црношравским речником* Радосава Стојановића, *Речником зайлањског јовора* Видоја Цветановића, *Речником тимочког јовора* Љубише Рајковића, *Речником иројског јовора* Драгољуба Златковића, у две књиге, у изради је *Речник црношравске Калне*, као и *Речник лужничког јовора* Љубисава Ђирића. На ове речнике већ је било занимљивих, углавном похвалних осврта (Зајцева, Толстој, Попов, Жугић), а академик Ивић, на промоцији једног од њих изјавио је да су овакви речници учинили да се говори југоисточне Србије могу сматрати најбоље проученим говорима са лексичке стране (О свим овим речницима биће речи ниже, а податке види у Библиографији).

Поред дијалекатских речника са подручја призренско-тимочких говора стижу и неки ужи, тематски речници, од којих досад имамо објављене: В. Вукадиновић *Топоними зоонимске основе*, Ј. Марковић: *Лужноморavsка иовршарска лексика*, Ј. Марковић: *Ткачка лексика*, Д. Јоцић: *Сточарска лексика села Лозана*, М. Пејчић Митић: *Мешеоролoшка лексика у јовору Сврљига*, Ј. Милошевић Петровић: *Рашарска и иовршарска лексика села Дебелице*, Н. Богдановић: *Змијски речник*, Н. Богдановић: *Земљојисна и њој сродна лексика* (в. Библиографију).

Прилика је да овде саопштимо и напор извесних истраживача да се озбиљно приђе и проучавању табуисане и с главног пута науке склањаане опсцене лексике. У Нишу је 1994. године одржан научни скуп посвећен опсценој лексички. После чега је објављен зборник радова, са избором из псовачке фразеологије (у 5. издања), као и избор псовки из пиротског краја (у три издања). Други скуп од-

ржан је 2014, на Филозофском факултету у Нишу, и очекује се зборник радова са тога скупа.

Након објављивања наведених речника оживело је (и раније постављано) питање устројства дијалекатске / дијалекталне лексикографије, као праксе прикупљања дијалекатске лексике и израде дијалекатских речника, будући да су наши речници више дијалекатске збирке него у лексиколошком смислу оформљена дела. Планирано је саветовање о даљем раду на изради дијалекатских речника. Одржан је научни скуп *Дометни дијалекатске лексикографије* (Филозофски факултет у Нишу, 2014).

Објављен је магистарски рад Мирјане Илић: *Лексикографски постојинци у дијалекатским речницима југоисточне Србије*.

Све ово наметнуло је размишљање о организацији прикупљене, обрађене и публиковане лексике, јер је у садашњем виду цели тај резултат немогуће имати под руком (различите методологије, различити издавачи, ограничен тираж...). У стручним круговима било је неколико, што спонтаних, што успутних расправа о могућој изради једног јединственог, обједињеног, сводног речника призренско-тимочких говора.

Оно што следи наставак је једног таквог размишљања из пера једног од (са) учесника у обради дијалекатске лексике.

РЕЧНИК ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ ГОВОРА

Пролејомена

„Кад год размишљамо о језику и књигама, полазимо од једног пријатног и уверљивог сазнања: све чега се човек у својој историји дотакао оставило је у језику траг, и све чега у језику има доказ је постојања људског искуства, праксе и спознаје. Такво сазнање испуњава вером да се проучавањем језика у ствари проучава људска историја, то јест живот претходних, некад и врло далеких генерација које су, упознајући природу и себе, свему што су спознале давале имена и сваку своју активност означавале звуковном сликом коју обични људи зову реч, а некад можда и сликовитије – слово.

Све што човечанство зна сачувано је у речима, али се много људскога знања и изгубило кад су се заборавиле речи, или кад су нестали они који су их знали а нису их потомству пренели.

Језик, кад је сачуван, поуздан је сведок и онда када са лица земље нестану они који су га стварали или употребљавали. Он сведочи о томе шта је на коме делу тла расло, кад су се догађале сунотине, када су и чије војске пролазиле, ко је био власник шуме и обделатељ њива, ко је градио мост и ко га је разграђивао, од кога се преузимала кухиња и одећа, чиме су се људи китили и дичили, како су се мучили и забављали, шта су певали и о чему су сневали они што су пре нас живели на просторима којима сада ми ходимо.

Свака је разумна глава ризница неизбројивих појмова и речи за њихово именовање, а речници су тек скромне збирке или одбири из тога мноштва, који се повремено сачине у једном народу трудом даровитих појединаца којима тек понекад помогне нека институција.”

Овако смо некад писали и мислили, поводом *Речника говора јужне Србије* Момчила Златановића.¹

Међутим, са увећањем броја чињеница речника, тј. са бројем забележених и прогумачених лексема, као нужан продукт ширих захвата и „растакање“ лексикона, долази до синонимне разуђености па се за један појам у једном крају (и речнику) јавља једна, а за исти појам у другом говору нека друга реч.² Оне, стојећи на својим местима у азбучном поретку појединих речника губе међусобну везу, а кориснику речника није увек могуће да све речнике има под руком и да им толико познаје садржину да може потражити баш прави синоним, поготову што се у коришћењу дијалекатских (али и других у некој димензији дефинисаних, те стога ограничених) речника не полази од лексеме стандардног језика, па је и тешко знати под којим словом стоји ознака иначе познатог појма.³

Примера ради, извршили смо кратко истраживање лексичке дисперзије у говорима југоисточне Србије. Одабрали смо 50 лексема за које у околини Ниша има више од једне речи и проверили их у 15 пунктова, неједнако распоређених, али тако да се захвате сва три типа призренско-тимочких говора. Резултат је био такав да за 50 појмова функционише 279 лексичких јединица, скоро 5,3 за сваки појам (односно: лексема за семему!). Степен њихове различитости, односно путеви настајања нових речи, неједнаки су, врло занимљиви, али за ову прилику није неопходно њихово излагање. Сматрамо довољним да укажемо како на малом простору синонимичност може бити тако широка да се оправдава напор на њеном организовању у облику неког речничког продукта.⁴

Синонимност, колико очигледна толико и дискутабилна, на плану народних говора појављује се и као чињеница посебног искуства (материјалног, духовног, историјског, културног) и као дивергенција (или конкуренција) лексема не у једном већ у више говора једне шире језичке заједнице, и има већи значај за науку него за саму комуникацију, јер кад дијалекатски говорник није сигуран како се шта каже у говору у који се укључује, увек може употребити стандардну / књижевну реч и покушати споразумевање.⁵

¹ Објављено најпре у Зборнику радова Учитељског факултета у Врању, V, Врање 1998, стр. 157–159, а онда прештампано у: Стваралаштво Момчила Златановића (Зборник), Врање 2003, стр. 123–125. Данас постоји обједињени речник, о чему види у Литератури.

² Колико нам је познато највише синонима има за именоване оног дела кукурузног клипа у који су усађена зрна (класурка, корењш, палица, толузина, пиј, пијало, кочанка, кордељка, кужљница, шапурика, кунина...), в. и: Драгин – Бошњаковић (2004), 385.

³ Ако неко у претпостављеном речнику власинског краја буде у азбучнику, под „б“ тражио реч „бреза“, закључио би да таква реч тамо не постоји, а ако верује да речник одражава стање природних и друштвених околности живота на одређеном тлу, можда би закључио да она тамо и не расте. А она се скрила под „м“ као *меџлика*, исто онако како би се у сврљашким говорима преобратила у *џрејџлику* (која некад именује брезу, а некад јасику).

⁴ Шире о томе видети: Богдановић (1994), стр. 241–251.

⁵ О овоме смо већ имали прилике да по нешто кажемо у напису: Богдановић 1994.

Са повећањем броја дијалекатских речника са подручја призренско-тимочких говора, са ширењем подручја испитиваних говора, односно зона које ти речници покривају, са увећањем лексичких података, усавршавањем методологије рада на дијалекатским речницима, увећањем броја људи који се овом проблематиком баве из љубави, по службеној дужности или стручном изазову, најзад по нараслим потребама корисника за овом врстом података из народног језика, а поврх свега (или почев одатле) по занимљивости саме лексичке материје и лексичких система који се појављеним речницима описују, сазрева мисао о неком јединственом речнику који би све досадашње резултате објединио, па и превредновао и довео до дела који значај сада само наслућујемо.

Размишљање о овом типу речника условила је појава више речника са истог дијалекатског подручја, који идући за својим концепцијским устројством отежавају напор да се за један појам идентификује лексички облик (који иначе постоји, али је почетним словом, као јединим знаком идентификације у азбучнику, удаљен од адекватне лексеме у другом речнику, и готово скривен обичном кориснику).

Извори грађе за такав речник, у грубим цртама, и према дијалекатским подручјима дати, били би следећи:

Дијалекатски речници и збирке

а) Дијалекатски речници

· Призренско-јужноморавски

Речник лесковачког говора (Б. Митровић), Речник говора јабланичког краја (Р. Жугић), Речник говора југа Србије (М. Златановић).

· Сврљешко-зајлањски

Речник села Каменице код Ниша (В. Јовановић), Црнотравски речник (Р. Стојановић), Речник заплањског говора (В. Цветановић).

· Тимочко-лужнички

Речник пиротског говора (Н. Живковић), Речник пиротског говора (Д. Златковић), Тимочки дијалекатски речник (Ј. Динић), Речник тимочког говора (Љ. Рајковић), Лужнички речник (Д. Манић).

· Говор кривовирској Тимока

Речник народног говора у Црној Реци (М. Марковић).

б) Тематски дијалекатски речници

Топоними зоонимског порекла (В. Вукадиновић), Повртарска лексика јужног Поморавља (Ј. Марковић), Ткачка лексика (М. Марковић), Змијски речник (Н. Богдановић), Сточарска лексика села Лозана (Д. Јоцић), Метеоролошка лексика у говору Сврљига (М. Пејчић-Митић), Ратарска и повртарска лексика села Дебелице (Ј. Милошевић Петровић), Земљописна и њој сродна лексика (Н. Богдановић), Лексика старих заната (Б. Првуловић).

Дијалекатске монографије

Речничке збирке (као прилози монографији), Анексни речници у монографијама, Регистри примера коришћених у монографијама

Ономастолошке монографије

Ономастика Изморника (Љ. Ђирић), Ономастика белопаланачког краја (Љ. Ђирић), Ономастика средњег Тимока (Љ. Рајковић), Ономастика Заглавка (Ј. Динић), Ономастика прешевског краја (Ј. Маринковић), Микротопонимија Сврљига (Н. Богдановић), (Ономатолошки радови са подручја КиМ).

Прилози језичкој науци (чланци и расправе)

Дијалектологија, Лексикографија.

Семинарски и дипломски радови

Објављена шеренска грађа

Пословице и поређења у пиротском говору (Д. Златковић), Фразеологија страха и наде у пиротском говору (Д. Златковић), Срамотно и погано у говору пиротског говору (Д. Златковић).

Необјављена шеренска грађа

Грађа у фондovima САНУ, Речник Црнотравске Калне (С. Глигоријевића), картотека, Грађа у другим институцијама (музејима, архивима), Грађа у приватним фондovima.

Научна дела

Етнографске и друге монографије (серије): Етнографски зборник, Врањски гласник, Лесковачки зборник, Пиротски зборник, Белопаланачки зборник, Власотиначки зборник, (зајечарски) Развитак, Етно-културолошки зборник (Сврљиг).

Књижевна дела

Дела усмене књижевности, ауторска завичајна књижевност.

Остало

Записи, публицистика.

Литература о лексици/лексикографији П-Т говора

Лексикографски поступци... (М. Илић), Словенске основе сточарске терминологије (Н. Петровић).

Радови у шоку

Лични пројекти

а) са учешћем институција:

Љ. Ђирић: Лужнички речник, Т. Милосављевић: Лексика призренског говора, А. Савић Грујић: Лексика за означавање човека у сврљишком крају.

б) ауторски пројекти (необјављено):

В. Левтић: Речник сврљишког дијалекта, Н. Богдановић: Пастирски речник, Н. Богдановић: Антрополошки речник, Ј. Глишић: Речник народне медицине.

Израда таквог речника већ је предвиђена научноистраживачким пројектом *Лексиколошка истраживања југоисточне Србије*, у Центру за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу (предлагач проф. Н. Богдановић, усвојено 18. 12. 2007), где се поред серије тематских речника, и серије прилога о лексици писаца са подручја југоисточне Србије, предвиђа и **Општи дијалекатски речник призренско-тимочких говора**. На припреми *Речника* се није много одмакло, предност је стала на *Језику њисаца*, а кадровском сменом у Центру настала је потреба да се одлучује и о даљој судбини пројекта. То досад није учињено, али то треба имати у виду при евентуалном будућем пројекту *Речника*.

Прихватањем научноистраживачког пројекта **Дијалектолошка истраживања српског језичког простора (178020)** од стране одговарајућег министарства стварају се услови да се *Речник њизренско-тимочке дијалекатске области* реализује као подтема *Пројекта*, и један његов озбиљан, дугорочни задатак.

На руководиоцу *Пројекта* и стручним органима носиоца *Пројекта* је да тај рад осмисле и отпочну.

Рад на збирном / сводном речнику

У начелу ваљало би разликовати појам збирног од појма сводног речника, али то је засад, без конкретних резултата, само на нивоу спекулација. Онако како ми у овом тренутку схватамо ове односе, збирни би речник био оно што му име каже: збир(ни) облик, кумулација расположиве лексике према усвојеној концепцији, са тенденцијом да покаже све расположиво богатство лексике одређене лексичке целине (област, дијалекат, говор, тема..., односно да се не одрекне ничег што је лексикографу већ „под руком“, или „у картотеци“. Сводни речник има обједињавајућу процедуру, свођење разликовности на заједнички именитељ, онолико уопштен да се не изгуби конкретна вредност расположиве лексеме. Рекло би се да је разлика на плану квантитет : квалитет, али не у вредносном смислу, већ само у оперативном, лексикографском смислу – да се исти фонд, иста залиха лексема, исти лексикон представи на два начина.

Обједињавајући речник, једнога или другог типа, може настајати на основу лексичке грађе са ширег терена, из више области, из више дијалеката и говора, и он у том случају има карактер општег речника регионалног карактера. Међутим, размишљања о збирном речнику призренско-тимочких говора

заснивају се не само на грађи прикупљеној „са разних страна“, већ више на већ постојећим речницима који су настали или су још увек у настајању у ПТ дијалекатској области. Чини се да је управо постојање појединачних речника, са лексиком која се у малом проценту подудара у њима, сугерише потребу и ствара могућност израде једног збирног речника, замашних захтева, и, свакако, високих културолошких и научних вредности.

„Прављење“ речника од постојећих речника усложњава методологију рада у многим правцима. Неки наслутивши правци могли би се овако издвојити.

1. Формирање лексикона, и азбучника који из њега проиходи, од великог броја лексема, које не морају увек покривати одабрани дијалекат (дијалекатску зону, дијалекатски простор), било зато што постоји стварна разлика у квантуму (обиму) лексикона, услед постојања / непостојања реалија које се лексиком претварају у чињеницу језика, било зато што нам захваћени лексикони, као прилози са више пунктова одабраног дијалекта, нису подједнако познати.

2. Постојање великог броја синонима, услед стварног постојања више лексема за једну семему, које се користе у различитим микро дијалектима на простору дијалекта одабраног за збирни речник.

3. Постојање још већег броја фонетских, акценатских или граматичких синонима и дублета, услед стварних разлика на назначеним нивоима језичке структуре у више микрizona, или дијалекатских типова у оквиру дијалеката који чини основицу речника.

4. Постојање померања у семантици исте лексеме на макро плану, при чему се основно језгро значења одржава (наспрам, рецимо, могућности да се лексеме и хомонимски могу понашати).

5. У лексикографском (сада схваћеном као техничком, оперативном) смислу такође постоји усложњавања процеса обраде.

а) у два говора чијим лексиконом располажемо и подводимо га под заједнички азбучник могуће је да именице имају различите родове, некад о облике који ту разлику обележавају;

б) у два говора постоји разлика у значењу речи, било у обиму значења, било у броју значења, било у хијерархији значења;

в) у два говора може постојати ситуација да у једном дотична лексема има и синоним, један или више, а да их у другом говору нема, или да их има али они нису као у првом говору;

г) неуједначеност информација које нуде извори. Известан број речи чуо је сам лексикограф, други је захваћен из писаних извора нелингвистичке струке, где се до дефиниције долази студирањем садржине контекста, трећи је из лексикографских радова (претходних речника). Обрађивач грађе за збирни речник наићи ће на тешко премостиве тешкоће уважавања или неуважавања дефиниције већ дате у изворима оваквога типа, нарочито онда када она, и поред тога што важи за речник који је послужио за „утапање“ у грађу за сводни речник, не покрива и значење, с више или мање ауторитета, регистровано или изведено из извора нелексикографског типа;

д) тешкоћа у селекцији граматичких обележја у условима неједнакости тих обележја на дијалекатском нивоу (у вези са нап. 3).

И у случају оптималних решења збирни речник остаје у високој мери конгломерат армиран компромисима.

ЈЕДАН ИЛИ ВИШЕ ПТД РЕЧНИКА

Чини нам се да у фази пројектовања речника као дугорочног посла није сасвим „изван памети“ размислити о питању да ли се лексика призренско-тимочких говора може боље представити једним збирним речником, или преко више збирних речника, који би, вероватно, требало да прате дијалекатску ситуацију.

И досадашњи речници, као и они који су у току или у пројекту, неједнако захватају лексико појединих дијалекатских типова (или дијалекатских зона). Одмах да кажемо, у току овог размишљања дијалекатски тип није нам исто што и дијалекатска зона. Рецимо, широко подручје призренско-тимочких говора као дијалекатског типа, са високим степеном уједначености фонетских и морфолошких одлика, показује више географских и културних зона са извесним специфичностима (или подтипова) које свакако имају и реперкусију на лексички фонд који треба да буде обухваћен будућим збирним речником *призренско-јужноморавској шииа*. Ту се издваја лексика чаршије (Лесковац, Врање, Призрен) од лексике претежно руралног порекла (Јабланица), а на истом подручју преклапају се још две карактеристике (као претежне). Најпре, зоне изван Косова, оне чаршијског типа имају значајан фонд турцизама (у општенем значењу ове речи) у односу на руралну зону, али уз то код Призрена се може очекивати и већи број албанизама. Према садашњим сазнањима, врањска зона представљена је *Речником њора јужне Србије*, као и *Речником њора јуја Србије*, који концепцијски обилује културном лексиком (лексиком из чаршије под турском управом, као и оном из народних умотворина), више него друге зоне.

Речници шимочко-лужничкој шииа обилују лексиком сточарства, као и лексиком народне културе (обичаја, обреда), и фразеологијом.

Наспрам њих, *речници сврљишко-зайлањских њора*, према тренутном сазнању (без неких посебних испитивања) одликују се општом лексиком руралног происхођења.

И поред извесне уједначености која обједињује ПТ говоре и ставља их наспрам осталих говора српскога језика, не узимајући засад очигледно велико богатство лексичког фонда у сваком погледу, те обједињавајуће одлике су фонетског и граматичког типа (постојање полугласника, експираторни акценат, општи падеж, аналитичка компарација, удвајање заменица у функцији објекта). Међутим, управо на овим правцима фигурирају и разлике међу њима (судбина вокалног Л, судбина финалног Л, судбина *tj, *dj, префонологизација вокала различите дужине, различити облици множине именица, облик општег падежа, множински облик радног придева).

Дакле:

типолошка разлика међу говорима отежава обједињавање азбучника и замагљује језичку слику у тексту самих одредница (када потврде долазе из више дијалекатских типова, које мора и неупућеном читаоцу да буде јасно),

културолошка неуједначеност „гура у исти тор“ прилично диференциран појмовни систем, отвара поље широке синонимности на плану више зона и слику коју будући обједињени речник треба да представи чини сложенијом, ако не и нејасном.

Ево како би изгледала серија дијалекатских речника ПТ зоне, према размишљању да их буде више од једнога:

· **Речник ѓризренског говора**

Основна грађа збирка Димитрија Чемерићића

· **Јужноморавски речник**

Основна грађа у речницима:

Речник лесковачког говора (Б. Митровић),
Речник говора јабланичког краја (Р. Жугић),
Речник говора југа Србије (М. Златановић).

· **Сврљишко-зајлањски речник**

Основна грађа у речницима:

Речник села Каменице код Ниша (В. Јовановић),
Црнотравски речник (Р. Стојановић),
Речник заплањског говора (В. Цветановић).

· **Тимочко-лужнички речник**

Основна грађа у речницима:

Речник пиротског говора (Н. Живковић),
Речник пиротског говора (Д. Златковић),
Тимочки дијалекатски речник (Ј. Динић),
Речник тимочког говора (Љ. Рајковић Кожељац),
Лужнички речник (Д. Манић).

Додатак (необјављено):

Речник црнотравске Калне,
Речбук лужничког говора (Љ. Ђирић).

· **Кривовирски речник** (у даљој перспективи)

Основна грађа:

Речник народног говора у Црној Реци (М. Марковић).

ТЕМЕ ЗА СТРУЧНУ РАЗРАДУ

Сарадници на пројекту „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“, који се баве призренско-тимочким говорима, те се очекује да буду сарадници и на изради *Дијалектолошког речника ПТ говора*, требало би да у догледно време проуче следеће теме и да своја сазнања, која би се проверила на радним састанцима истраживачког колектива, публикују у облику заједничког зборника радова. Њихова сазнања помогла би концепцији будућег збирног речника ПТ говора.

Неке од могућих тема биле би следеће:

1. Дијалекатска лексика (значење, функција, обележје)
2. Сврха дијалекатског речника

3. Потребе и могућности квалитетнијег рада на дијалекатском речнику
4. Азбучник дијалекатског речника
5. Општа и специјална дијалекатска лексика у дијалекатском речнику
6. Дијалекатски речник и дијалекатски систем
7. Дијалекатски речник и терминологија
8. Синонимија у дијалекатском речнику
9. Дијалекатски речник и ономастика
10. Дијалекатски речник и фразеологија
11. Структура речничког чланка с обзиром на обједињавајући карактер

Речника ПТ говора

12. Хијерархија значења у дијалекатском речнику
13. Дефиниција у дијалекатском речнику
 - а) семантичка
 - б) граматичка
14. Потврде у дијалекатском речнику
15. Питања техничке презентације речничке материје

Свака тема треба да буде сагледана у два аспекта: речник једнога говора // збирни речник као речник више говора ПТ зоне.

Радови треба да се темеље на познавању дијалекатских прилика и на искуству исказаном у постојећим дијалекатским речницима (посебно оних са подручја призренско-тимочких говора). У методолошком погледу радови треба да буду стручна критика досадашње дијалекатске лексикографске праксе, са евентуалним предлозима за лексикографско устројство будућих дијалекатских речника.

Било би корисно да радови слободно изразе најшири спектар сазнања, размишљања, идеја и ставова о одабраној проблематици; да покажу инвентивност с обзиром на садашњи (и будући) тренутак културног развитка српског народа, на дезинтегришуће тенденције савременог живота, на технички развој и уплив страног утицаја, на могућности друштва да прати будуће потребе и планове српске дијалекатске лексикографије.

Неке од назначених тема „начете су“ у досадашњим радовима више аутора, па и у раду лексикографа и лексикографски аматера и приљезника који су и остварили највеће резултате у досадашњој обради дијалекатске лексике, а све су постављене практичном лексикографијом у досадашњим дијалекатским речницима. Па ипак, скоро да нема ни једне теме која не тражи даљу разраду, осмишљавање и прецизирање – све као услов даљег рада у овој области науке и праксе.⁶

⁶ Промисљено, са доста резерве, уз врло илустративне примере који говоре о отежаним, методолошким и другим, условима израде оваквог речника, говори др Јордана Марковић, у чланку „Речник говора југоисточне Србије између стварности и фикције“, у зборнику *Стварности и фикција у култури Срба и Бујара*, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Ниш, и Филолошки факултет Великотрновског универзитета „Св. св. Кирил и Методиј“, Велико Трново, изд. Ниш 1014, стр. 155–165. Кад сам сазнао за овај напис, мој рад био је готов, тако да је изостала евентуална паралела између ова два рада, иако би било врло корисно да се убудуће посматрају комплементарно, што би евентуални читалац *Етно-културолошкој зборника* требало да има у виду.

Литература

(Литература се даје селективно, а из ње изостају публиковане и речнички уређене збирке ономастике грађе)

Скраћенице

- ГНБ *Годишњак за српски језик и књижевност* (посвећен Недељку Богдановићу), Филозофски факултет у Нишу, Ниш 2009.
- ГРЂ *Годишњак за српски језик и књижевност* (посвећен Радосаву Ђуровићу), Филозофски факултет у Нишу, Ниш 2006.
- ГПТО *Говори призренско-тимочке дијалекатске области и суседних дијалеката* (Зборник са научног скупа у Нишкој Бањи 1992), Филозофски факултет у Нишу, Институт за српски језик САНУ, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Ниш 1994.
- ДескрЛ *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе* (Нови Сад – Београд 2002).
- Лил *Лексикологија и лексикографија* (Београд – Нови Сад 1981; Нови Сад – Београд 1984).
- СДЗб *Српски дијалектолошки зборник*; Београд (од 1905).

а) Речници са подгрупа призренско-тимочких говора

- Богдановић (2007); – Н. Богдановић: *Змијски речник*; СДЗб LIV (сепарат), Београд.
- Богдановић (2008); – Н. Богдановић: *Земљојсна и њој сродна лексика*; СДЗб LV (сепарат), Београд.
- Тематски и(ли) терминолошки дијалекатски речник*; у: Годишњак за српски језик и књижевност, Филозофски факултет у Нишу, бр. 11, Ниш 2011, стр. 15–25.
- Ошворена пишања израде дијалекатских речника*; у: Путеви и домети дијалекатске лексикографија (Зборник), Филозофски факултет у Нишу, Ниш 2013, стр. 25–29.
- Лексика у Белићевим Дијалектима источне и јужне Србије*, у: Годишњак за српски језик, год. XXVI, број 13 (број посвећен акад. Слободану Реметићу), Ниш 2013, стр. 95–105.
- Дијалекатски речници у светлу Вуковог Српског рјечника*, у: Вук Стефановић Караџић (1787-1864-2014), зборник реферата са научног скупа; САНУ, Научни скупови Књ. CLVI, Одељење језика и књижевности, књ. 27, Београд 2015, стр. 209–218.
- Динић (2008); – Ј. Динић: *Тимочки дијалекатски речник*; Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, Београд, са укључењем претходних издања.
- Живковић (1987): – Н. Живковић: *Речник иројског говора*; Пирот.
- Жугић (2005): – Р. Жугић: *Речник говора јабланичког краја*; СДЗб LI, Београд.
- Златановић (2014): – М. Златановић: *Речник говора југа Србије* (обједињени претходни речници), Учитељски факултет, Врање.
- Златковић (2014): – Д. Златковић: *Речник иројског говора*, I–II; Службени гласник, Београд.
- Јовановић (2004); – В. Јовановић: *Речник села Каменице* (код Ниша); СДЗб LI, Београд.
- Јовановић (2007); – В. Јовановић: *Додатак речнику села Кемнице код Ниша*, СДЗб LIV, Београд 2007.
- Манић (1997); – Д. Манић: *Лужнички речник*, Бабушница.
- Маринковић (2010): – Ј. В. Маринковић: *Разликовни речник српски језик и призренско-тимочки говорни простор*, „Аурора”, Врање 2010.

- Марковић (1986); – М. Марковић: *Речник народног јовора у Црној Реци*; СДЗБ ХХХИИ, Београд.
- Марковић (1993); – М. Марковић: *Речник народног јовора у Црној Реци*; СДЗБ ХХХVIII, Београд.
- Митровић (1984): – Б. Митровић: *Речник лесковачког јовора*; Лесковац.
- Рајковић (2014): – Љ. Рајковић Кожељац: *Речник шимочког јовора*; Књижевно-издавачко друштво Лексика, Неготин.
- Стојановић (2010): – Р. Стојановић: *Црношравски речник*, СДЗБ LVII, Београд.
- Цветановић (2013): – В. Цветановић: *Речник зайлањског јовора*, Гацин Хан.

б) Сџудије, моногرافیје и расправе, прилози

- Богдановић (1991); – *На раскршћу дијалекатске лексикографије*; Зборник Филолошког факултета у Приштини, I, Приштина 1991, стр. 97–103.
- Богдановић (1994); – Н. Богдановић: *Лексичка дисперзија у јоворима југоисточне Србије*; ГПТО, стр. 241–251.
- Богдановић (1996); Н. Богдановић: *Означавање стилске вредности у дијалекатским речницима*; Зборник радова Филозофског факултета у Нишу (серија Српски језик и књижевност), бр. 4–5, Ниш 1996, стр. 197–207.
- Богдановић (2009); – Н. Богдановић: *О лесковачком јовору* (са поглављима посвећеним и лексикографским питањима), Лесковац 2009.
- Вукадиновић (1985); – В. Вукадиновић: *Тојоними зоонимског јорекла*; Филозофски факултет, Ниш.
- Јоцић (2005); – Д. Јоцић: *Шочарска лексика села Лозана*; Прилози културној историји Сврљига, књ. 3, Сврљиг.
- Марковић (1998); – Ј. Марковић: *Површарска лексика јужног Поморавља*, Филозофски факултет, Ниш.
- Марковић (2006); – Ј. Марковић: *Ткачка лексика југоисточне Србије*, Ниш.
- Марковић (2007); – Ј. Марковић: *Ојсцена лексика у дијалекатским речницима*, у: *Еротско у култури Срба и Бугара*, Ниш 2007, стр. 74–87.
- Милошевић Петровић (2009); – Ј. Милошевић Петровић: *Рајшарска и јовршарска лексика села Дебелице*; Ниш.
- Пејчић-Митић (2007); – М. Пејчић-Митић: *Мејтеоролошка лексика у јовору Сврљиа*, Сврљиг.
- Петровић А. (1994); – А. Петровић: *Народни називи за крушке у јоворима југоисточне Србије*; ГПТО, стр. 405–414.
- Петровић (1982); – Д. Петровић: *Проблеми и изледи српскохрватске дијалекатске лексикографије*; Лил 1982, стр. 195–200.
- Петровић (1985); – Д. Петровић: *Српскохрватска дијалекатска лексикографија*; Књижевне новине, бр. 700/701, Београд 15. децембар 1985, стр. 40.
- Петровић (2002); – Д. Петровић: *Дијалекатска лексика и речник стандардног језика*; ДескрЛ, 277–283.
- Пижурца (1994); – М. Пижурица: *Значај идентификације шематских области у припремама за прикупљање дијалекатске лексике*; ГПТО, стр. 345–350.
- Плотникова (2000); – А. А. Плотнокова: *Словари и народнај култура* (Очерки славјској лексикографији); Москва.
- Првуловић (1994); – Б. Првуловић: *Лексика боја у јовору села Шшишарца код Књажевца*, ГПТО, стр. 317–326.
- Првуловић (2007); – Б. Првуловић: *Лексика старих заната*, Занатска комора, Ниш 2008.

- Рајковић (1982); – Љ. Рајковић: *Лексичко богајство шимочко-лужничких говора*; ЛиЛ 1982, 203-208.
- Савић-Грујић (2009); – А. Савић-Грујић: *Једно поређење српских дијалекатских речника*; ГРБ 2009, 455-464.
- Симић (1984); – М. Симић: *Дијалекатска лексика и њен однос према књижевној лексици*; ЛиЛ 1984.
- Толстој (1984); – Н. И. Толстој: *Српскохрватска дијалекатска лексикографија у лингвистичкој перспективи*; ЛиЛ 1984, стр. 181-190.
- Ђирић (2009); – Љ. Ђирић: *Хипокоризација и њејоризација у фиџонимији Лужнице*; ГРБ 2009, 509-514.
- Ђупић (1982); – Д. Ђупић: *Новија српскохрватска лексикографија*, ЛиЛ 1982; стр. 305-310.
- Шипка (1987); – Д. Шипка: *Вуков лексикографски постојањак – на примјеру односа према „вулгаризмима“ и хомонимији, „Вук Стефановић Караџић“* (зборник радова), Сарајево 1987.
- Шипка (1999); – Д. Шипка: *Ојсцене речи у српском језику*; ЦИЛ, Београд – Прометеј, Нови Сад 1999, студија – стр. 7-71.

Nedeljko Bogdanović

FURTHER PATHS OF LEXICOGRAPHY PROCESSING
OF PRIZREN-TIMOK SPEECH

This paper is on the need of enhancing dialect dictionaries of Prizren-Timok Speech and there are possibilities shown for creating a unique dictionary.

ХРОНИКА

Осврти и прикази

Речник је прва књиџа народна

Љубиша Рајковић Кожељац: *Речник шимочког говора*,
Лексика, Неготин 2014, стр. 660.¹

Добро је познато да народни говори представљају неисцрпну усмену ризницу података који осветљавају историју језика, лингвистичку типологију, етноисторију, историју социјалних односа и културних (међу)утицаја, те њихово свеобухватно – систематско и исцрпно – испитивање превазилази искључиво лингвистичке оквире и лингвистички значај.

Дијалектологија носи печат науке у цајтноту, јер савремена цивилизација, са својим вредностима, потискује дијалекте претећи им потпуним затирањем. Ми смо последња генерација која треба да од заборава отме причу о снегу који се нагло топи. А народни говори чувају, носе и нуде праве, неретко најпоузданије сведоке етничког, језичког и националног идентитета и континуитета сваког народа па и српског, сваког региона па и области свих Тимока. Те сведоке јавности на увид посебно пружају резултати истраживања двају сегмената усмене језичке баштине: локални именослов и дијалекатска лексика.

О значају ономастичких истраживања довољно говори податак да се прошлост једнога краја верно, често најверније ишчитава из локалног ономастикона. На основу хидронима (имена вода), оронима (имена планина), ојконима (називи насељених места) и других топонима доносе се поуздани судови о етничким приликама на испитиваном подручју од предримског периода до наших дана. Ни област тимочке области, као и источне Србије, узете у ширем смислу у том погледу се не разликује од других српских и балканских региона. Ономастичка грађа прикупљена на терену, да се присетимо, пресудно је помогла, практично је омогућила прецизну убикацију многих локалитета средњовековних српских држава. Помоћ те врсте до изражаја је, примера ради, нарочито дошла у радовима из историјске ономастике везаним за област Косова и Метохије. Уосталом, управо ономастика доноси најверодостојнија сведочанства о српском вишевековном присуству у пределима из којих су Срби касније протерани. Висока свест Љубише Рајковића Кожељца о значају ономастичких истраживања оверене је, између осталог, и монографијом *Ономастика Тимока*, делом обима 258 страна, објављеним у Ономатолошким прилозима САНУ године 1990.

¹ Реч академика Слободана Реметића на представљању књиге Љубише Рајковића Кожељца *Речник шимочког говора* у Удружењу књижевника Србије у Београду 20. априла 2016. године (Нап. уредника).

Кажу да је речник прва књига нације. Свестрано и свеобухватно испитивање дијалекатског језичког блага, те драгоцене ризнице података, доноси резултате који обogaђују доктрину не само језичке науке него и других научних дисциплина. Значај напора ове врсте почива на чињеници да се на основу исцрпног дијалекатског речник добија увид у све језичке сегменте дотичног идиома, а и поуздан ослонац за реконструисање материјалне и духовне културе српског села јер су две револуције, технолошка и идеолошка, радикално измениле живот руралних средина и дословце затрле многе старе обичаје и облике ранијег привређивања. Данас истраживачи на терену помоћу скица, фотографија и сличних помагала подсећају најстарије саговорнике на многе чињенице из доскорашњег живота нашег села.

Ми смо се вечерас окупили око круне Рајковићевог вишедеценијског труда на сакупљању, од заборављања, живе народне речи свог ужег и ширег завичаја. О значају и квалитетима садржаја ове обимне књиге – њени рецензенти Недељко Богдановић и Слободан Реметић, дијалектолози са веома богатим искуством у раду са ауторима дијалекатских речника, и (ли) збирки речи из народа, изrekli су и потписали своје мишљење. Овом приликом само подсећање на неке, по слободном избору издвојене, сегменте наше заједничке рецензије.

Рајковићев рад на *Речнику* био је познат јавности, и рецензентима, и аутор је за своје намере имао подршку институција и појединаца, подршку коју су пратила очекивања да ће то бити занимљиво дело дијалекатске лексикографије, са подручја које је у сваком (дијалектолошком) погледу значајно и за српску дијалектологију и за обично читалаштво. Ова књига показује да су очекивања била сасвим реална. Сваком страном *Речника* та се нада, на нашу радост, остварује. Поред научне, ово дело остварује можда и битнију, културолошку сврху, као хранитељ (чувар) духовног и материјалног искуства Тимочана, на чему су Љубиши Рајковићу Кожељцу захвални посленици из области више хуманитарних наука (етнологија, економска историја, митологија, књижевност...).

Спреченост аутора да своје дело (које се, иначе, не ради брзо, нити на прескок) доврши у краћем времену, утицала је да се у међувремену појави цела библиотека сличних речника са ширег подручја исте дијалекатске зоне (област Лесковца, Пирота, Лужнице, Врања, Јабланице, Црне Траве, Црне Реке). У међувремену се појавио и обимни *Тимочки дијалекатски речник* Јакше Динића, на грађи истога говора као и Кожељчев, мада из једног, само јужнијег, дела Тимока.

Све је то аутору могло бити од помоћи, али све је, у исто време, и отежавало испуњење рано замишљене концепције. Суочен са тим чињеницама, аутор је, како у предговору каже, одлучио да свој речник тако конципира да из заиста богатог материјала искључи све речи које су обрађене у Динићевом *Речнику*, јер „он не треба да садржи речи обухваћене Динићевим *Речницима*“, уз понеке оправдане изузетке. Тако је сада Кожељчев *Речник тимочког говора* „комлементаран (Динићевом) *Тимочком дијалекатском речнику*“ и за науку с њим представља лексикографску целину, а та целина сада је, узимајући број обрађених речи у обзир, најбогатије дело дијалекатске лексикографије код Срба.

Следећи своју (ревидирану) концепцију, Љубиша Рајковић Кожељац се држао принципа да *Речник* донесе речи које су својина – језички и географски дефинисаног – подручја (Средњи Тимок), да се те речи објасне на уобичајен начин (навођењем најпре граматичке, а потом и семантичке дефиниције), и да се потврде примерима из говора. Тиме је добијено занимљиво дело српске дијалекатске лексикографије, које се, без обзира на искључивање великог обима грађе (да би се избегло понављање) доживљава као целовито, за читаоца занимљиво, за завичајце узбудљиво, а за науку веома корисно.

Нова концепција условила је и неке поступке који су водили појачаним напорима да се потражи што више речи недостајућих у издању које је претходило, што је водило и обогаћивању речника појмовима из подручја духовне провенијенције, која се могу назвати усменим народним стваралаштвом, које долази из архаичнијих слојева тимочког народног говора, или, пак, припадају терминологији појединих старих занимања (заната). Доиста је много тих, иначе врло занимљивих речи, за које би човек рекао да су већ бледа и ретка чињеница живог говора (на што се аутор обавезао у предговору), али верујемо да су свакако чињеница народних умотворина (носе ознаку н. п.) Прати их такође висок проценат архаизама, за које се такође може узети да нису више у свакодневной употреби.

Првом скупу, по нашем осећању ствари, припадају: *везир* (назив којим се снаха од милоште обраћала деверу), *вендија* (ефендија, господин), *каракади се* (веома се чуди, запрепашћује се) и сл. Речима овога типа (извор је н. п.).

У другу групу ми бисмо сместили речи: *авариз* (један од пореза који је раја давала Турцима), *беђиња* (беговица, бегова жена), *ламџаз* (украс на шајкачи – од зелене чоје), *шулка* (мало грне) итд.

Од речи с терминолошком вредношћу навешћемо: *вајкар* (обојен памучни конац, памук у боји), *валма* (део ваљавице за покретање маљева), *вулка* (сукња од белог сукна), *ленер* (сечиво за обрезивање ђона ципеле у обућарском занату) итд.

Овакав поступак, и овакав постотак накнадно селектованих речи, на другој страни, чини овај *Речник* унеколико ексклузивнијим у односу на друге, па и на Динићев. Трагање за непознатим повећава загонетност речи (не само у синхроној равни, но и у историјској и уопште комуникационој слојевитости, затим у творбеним облицима, фонетским варијантама...). Велики је број речи над којима ће се обавештени стручњак замислити, које ће оптеретити неке навике посматрања локалног израза, али и упутити на нове етимологије, па и наградити кад се види да се управо „овде“ сачувао облик који је посредовао између временом затамњене дубине значења и савременог вокабулара. Утисак архаичности, поред регионалности, карактеристичне за дијалекатске речнике, остаће као битно обележје Кожељчевог *Речника*.

Др Љубиша Рајковић Кожељац урадио је велики посао, саткан са много појединости за чије је прикупљање, разумевање, обраду и графичку презентацију било потребно веома много времена, труда, знања, средстава – који се, у облику једног речника, као отргнути и спасени део усмене културне баштине српског народа предаје будућим генерацијама. Сваки добронамерни читалац наћи ће у њему и намирење знатижеље и подстицај за нова размишљања.

На јавној сцени говорим, а у пригодним текстовима пишем да су родитељи, учитељи и завичај свето тројство, коме се мало ко одужио, а многи су се о њега огрешили. Љубиша Рајковић припада кругу тих ређих, јер му је пошло за руком да се на најбољи начин одужи и струци и завичају.

Слободан Реметић

Драгољуб Златковић: *Речник, њиројској џовора, I-II*,
Службени гласник, Београд 2014, стр. 574+604.

Пиротски крај, на крајњем истоку српске националне и језичке територије, вековима већ изграђује свој духовни простор на искуству српског народа и других народа који су се овде историјски сучељавали, смењивали, мешали и спајали, градећи занимљиво јединство у гледању на природу и живот, на историју и привреду, на веру и обичаје, лепоту и доброту, формирајући своју филозофију и своју карактерологију, и све се то уграђивало у језички систем, који се богатио и бројем лексичких јединица, и бројем њихових значења, и стварањем специфичних структура језичке комуникације (фразема).

Понишавски крај у последња два века формирао се као здраво окружење Пирота, као свога центра, у којем се, после настајања чаршије, јавља врло богато занатство, формирају институције, покреће урбанизам, развијају просвета и култура. Тиме је нарочито обележен двадесети век: у Пироту егзистирају (понекад мењајући свој почетни профил): Народни музеј Понишавља; Народна библиотека, Народно позориште, Учитељска школа (виша школа просветне струке), Новинска (и издавачка) установа Слобода, Пиротски зборник са традицијом дужом од пола века. У Пироту су радили, или су одавде одлазили на рад, многи просветни, културни, и научни радници (Радоје Домановић, Стеван Сремац, Јаша Продановић, Драгољуб Јовановић). Пирот је однеговао и своје писце и научнике који су успешно у књижевни и културни живот Србије преносили свој пиротски резон и своје пироћанско умеће (Војислав Вучковић, Слободан Џунић, Новица Живковић, Илија Николић, Миролуб Стојановић, Ивко Јовановић, Томислав Панајотовић, Момчило Антић, Драган Лилић, и други, да останемо само на струкама које су нам познатије).

Човек не може да пренебрегне нека сазнања о чињеницама културног рада које обележавају Пирот и да при том не повеже снажан културни рад и периферијски положај самога продручја. Као да је тај „живот на граници“ неки културолошки моменат који обједињава културно стваралаштво и његове пратеће манифестације. У *шо* шта Пирот има а „нико нема“ убрајамо студију *Говор Пироша у 18. веку* др Јасмине Недељковић, три тома докумената из историје Пирота насталих под руком др Илије Николића, два фототипски публикована тефтера: *Тефшер Нишавске миширојолије (1834–1872)*, *Тефшер Малој Ристије (1854)*, зборник радова *Каракићеролоија Пироћанаца* и посебна књига, с

том тематиком, *Пироћанци* Томислава Панајотовића 2007, *Говори Понишавља* Љубисава Ђирића 1999, *Лексика и фразеологија у прози Слободана Џунића Драгана* Лилића, 2011; више књига о народном предању и усменом песништву пиротског краја... врло богата библиографија радова о Пироту више десетина аутора.

Пироћанци су поносни на свој крај, и подједнако уважавају и своје врлине и своје мане; свесни су свога положаја на духовној мапи српског народа, и не стиде се свога говора и свега што се тим говором може изрећи.

У таквим условима пре више од пола века почиње истраживачка авантура Драгољуба Златковића, коме дугујемо за многа сазнања о томе **ко** је Пироћанац, **шта** га краси а **шта** га оптужује, **шта** доприноси српском народу и језику и с каквим се тешкоћама мучи да га други разумеју и да он друге „прочита“ и схвати. Златковићеви су записи – из говора захваћена и у књиге преточена својеврсна енциклопедија свега спознања једног српског националног искуственог и духовног региона и по ширини и по дубини. Све његове књиге су једна обједињена књига народна.

Речник ѡироћској ѳовора у томе је свакако његов највећи резултат.

Истини за вољу *Речник ѡироћској ѳовора* долази после *Речника лесковачкој ѳовора* (Бране Митровића), *Речника ѡироћској ѳовора* (Новице Живковића), *Лужничкој речника* (Драгослава Манића), два речника југа Србије (Момчила Златановића), *Црношравској речника* (Радосава Стојановића), *Речника јабланичкој ѳовора* (Радмиле Жугић), *Речника села Каменице* (Властимира Јовановића), *Тимочкој дијалекатској речника* (Јакше Динића), *Црношравској речника* (Радосава Стојановића). Сустигао нас је обиман *Речник ѡимочкој ѳовора* Љубише Рајковића, који долази као допуна Динићевог речника.

Све ово ваља имати у виду кад се обраћамо *Пироћском речнику*, који *долази ѳосле свих*, који је *најдуже рађен* и који је *најѳошћунији*.

Познато је, такође, да у науци о српском језику, упркос бројних резултата дијалекатске лексикографије (израде и публикавања речника народних говора) нема задовољавајуће дијалекатске лексикологије, као теоријске основе једне засебне и продуктивне лексикографије, тако да сва та остварења, у доброј мери, носе схватања својих аутора, по правилу добро ослоњена на језичке прилике говора који се речницима представљају. У том смислу *Речник ѡироћској ѳовора* није изузетак, већ је управо на трагу најбољих остварења ове врсте.

Речник ѡироћској ѳовора, према нашем сазнању, подудара се са оним што се иначе мисли о добрим речницима народних говора. Његова информативна вредност лежи у количини обрађене лексике, односно у *суми и ѡачности језичких ѳодајѡака које садржи*. Његова је садржина у језички израз претворено искуство народа на конкретном тлу и у историјским околностима.

Овај речник има пре свега научну и културолошку вредност. Научна вредност његова стоји у његовој свеобухватности, избору карактеристика за лексикографску обраду, у веродостојности сазнања о животу људи, њиховим схватањима, духовној пракси и природном окружењу у којем се остварује комуникација лексичким средствима представљеним речником. Речник може да иницира, подупире, потврђује, научна истраживања једнога језика, његовог

односа са претходним етапама језичког развоја, али може и указивати на тенденције будућег развоја, па и помагати у сагледавању односа са другим језицима, из окружења. Он је поуздан информатор и за неке друге науке које се баве народном привредом, историјом и филозофијом живота људи одређене заједнице (географија, етнологија, религија...).

Будући да је подручје *Речника* изван основице српског књижевног језика, мислимо да он и у настави матерњег језика може бити ослонац за спознавање лексичког / појмовног устројства матерњег говора, чиме се олакшава учење и прихватање граматике стандардног језика.

Речник иширојској љовора у значајној мери одсликава духовне (социјалне, интелектуалне, карактерне) вредности једне људске заједнице те је искористив и за креирање ликових уметности која се на језику заснива (књижевност, драма, филм).

По нашем мишљењу, највећа вредност дијалекатског речника, па и овог, као залихе дијалекатске лексике несумњиво је – културолошка. У њему се препознају многи токови живота носилаца дијалекта. За пример наводимо лексику обичаја или обреда. Ако речник садржи све речи, рецимо, посмртног обреда, и ако је на основу њих могуће сагледати веровање и ритуал сахране као незаобилазне чињенице живота, саме ће јединице тога семантичког поља, због постојања шире семантике, односно поливалентности лексике, омогућити и шире везе са религијом дотичног социона, са митологијом, са праксом, па и материјалним условима живота у којима се одвија посмртни ритуал. Сврха која се из тих података чита у највећем је степену културолошка.

Како је *Речник*, као и сваки други, ипак *књига*, културолошки моменат је у томе што се свет не спознаје директним искуством, помоћу чула и осетила, већ преко речи и речника као чињеница културног продукта. Речима *Речника* дефинише се стварност коју те речи именују. Он дакле почива, и опстаје, на културној семиотици, па би његова културолошка вредност била у могућности реконструкције културне семиотике „читањем“, тј. употребом речника.

У односу на друге дијалекатске речнике источносрбијанских говора овај речник, према нашем скромном увиду, садржи виши проценат речи из духовне сфере. То долази и отуда што је аутор током свога сакупљачког рада много пажње обраћао производима, данас остацима, усменог песништва (легенде, приче, песме, обична казивања, фразеологија...), и што је из њих излучивао речи (често и архаичније, али тим више загонетније) за свој речник.

Језички састав овога речника јесте комуникативна основа вербалног општења у социјалној заједници, али је и хранилиште (архива) многих, непредвидиво многих, значења из прошлости, сведок и споменик вековног живота народа и језика. Свако упознавање речничког фонда значило би упознавање са животом, историјом и културом минулих генерација, али и са поднебљем у којем су те генерације живеле, природним простором којим су се кретале или у којем су обитавале, привредом од које су живеле: са биљним и животињским светом који су нераздвојни човеков пратилац, па и са човековим спознањем стварности.

Речник пиротског говора Драгољуба Златковића сада је међу нама. Ограничен тираж, кабаста формација и нужна цена, међутим, неће га учинити много приступачном књигом. Залажемо се да се бар библиотеке и научни центри

њиме обезбеде. За све нас друге, још једна напомена. Скоро да смо убеђени да је потребна култура читања речника, нарочито дијалекатских. Остављамо могућност да о томе промишљеније и системније проговоримо другом приликом. Пироћанци имају привилегију, што велики део садржине својих речника већ знају из матерњег говора. Остали ће се сналазити, али ће многим ова књига бити и од користи.

Пироту који је учествовао у финансирању издања и Службеном гласнику који је припремио и објавио издање, дугујемо сваку част и хвалу, а њеном аутору господину Драгољубу Златковићу свака захвалност и поштовање, уз пријатељске жеље да седне и мало се одмори у сенци свога великог дела, а онда да отвори Пиротски речник и почне да га чита са уживањем, онако као да се први пут с њим среће. И да покуша, да са искуством зрелог човека гледа на могуће погрешке које уочи, које смо некад склони да припишемо младости, некад брзини, некад случају, а некад и рецензентима. Ово је прилика да му честитамо и полувековно бављење пиротским говором.²

Недељко Богдановић

Пироћки крај. Насеља, порекло становништва, обичаји.
Едиција Корени. Репринт издање. Приредио Борисав Челиковић;
ЈП Службени гласник и САНУ, књ. 26, Београд, 2015.

Са незнатним закашњењем у едицији *Корени* појавила се обимна 26. свеска, са преко 1.000 страница, у којој су обухваћени радови аутора који покривају шири простор некада Пиротског округа, тј. Белу Паланку, Бабушницу, Босилеград, Цариброд (Димитровград), и свакако сам Пирот. Аутори, су врсни познаваоци овога краја, а поједини од њих, службовали су у овом округу. Такав је био и учитељ Владимир Николић. Он је рођен у Чајетини, а радио је у селима Бабушнице и Пирота. Коста Н. Костић из Ниша, гимназију је завршио у Пироту, а дипломирао на Историјско-филолошком одељку Велике школе у Београду. После свршених студија једно време је радио као професор гимназије у Пироту, а затим и као школски надзорник у Пиротском округу. У време Првог светског рата, почев од 1914. био је постављен за комесара војне болнице у Пироту. Све то говори да је К. Н. Костић изблиза познавао Пиротски округ и људе у њему.

У овој групи аутора налазе се и два позната имена српске науке, проф. др Јован Петровић, рођен у овоме крају. Он је, поред осталог, писао и о Белопаланачкој котлини. Антропогеограф Михајло М. Костић, такође рођен у Нишу, завршио је студије географије на Природно-математичном факултету у Београду, где је и докторира 1959. године. Тема његовога доктората била је *Белопаланачка кошлина. Антропогеографска истраживања*. Када је реч о професору др

² (Реч на промоцији *Речника пироћког говора*, Пирот 12. 2. 2015)

Јовану Петровићу, осим поменуте монографије о Белопаланачкој котлини, овај вредан истраживач публиковао је бројне радове са темама које обрађују простор Нишкога и Пиротског краја. Поред осталог, објавио је студију о Сврљишкој котлини. Разуме се, због обима ове 26. свеске *Пирошки крај* у едицији *Корени*, уредништво Службеног Гласника није могло у овој презентацији објавити све, иначе, релевантне радове о пространом Пиротском крају. Због тога је Борисав Челиковић, уредник издања и писац исцрпнога и инструктивног поговора, на прегледан начин изложио биографије аутора заступљених у овом пројекту, приложивши обиман списак радова поменутих аутора који садржи преко 300 јединица. Тиме је читаоцу олакшан приступ публикованим радовима, будући да је сваки писац, заступљен у овој свесци, добио заслужено научно омеђење.

Краћим радовима заступљени су следећи аутори: Коста Н. Костић текстом *Пирош* (535–545), затим, Видосава Стојанчевић прилогом *Бабушница – нова варошица у југоисточној Србији* (547–577). Јован Хаџи Васиљевић је заступљен текстом: *Цариград и Босилеград* (577–593), а Е. Ј. Цветић, радом: *Становништво Цариброда* (593–599). Није тешко запазити да је у наведеним текстовима само отворена тема о Бабушници, Цариброду и Босилеграду.

Међутим, својим обимом централно место припало је радовима Владимира М. Николића и Михајла М. Костића. Владимир Николић је сачинио драгоцену и, свакако, обимну монографију *Из Лужнице и Нишаве* (7–535), која је настала као део опсежног пројекта Српске краљевске академије. Монографија је објављена 1910. године у Београду. Она говори не само о географским проблемима области Беле Паланке и Пирота, подручја Понишавља и Лужнице, него и, сагласно пројекту, о антрополошким и етнолошким питањима народа ових крајева. Ово дело је незаобилазно за проучавање и разумевање обичаја, веровања и живота људи Пиротског округа. Поред В. Николића, Михајло М. Костић је овде заступљен са неколико значајних радова: *Коришница*. Антропогеографска испитивања (599–715); *Белопаланачка кошлина*. Друштвено географска проучавања (715–959). Ово дело, заједно са Костићевом студијом *Ђурђево Поље* (959–975), можемо посматрати и као незаобилазно за проучавање Беле Паланке.

Са овом, 26. свеском и едицији *Корени*, Борисав Челиковић је као приређивач, заокружио један значајан део пројекта: *Насеља. Порекло становништва. Обичаји*, који, безмало покрива читав југоисточни део Србије од Босилеграда до Црне Реке на северу, дакле, све до Дунава. У *Коренима* су, наиме, у неколико обимних свезака, публиковани следећи радови: *Млава, Хомоље, Звижд* (св. 20), *Пореч, Нејошинска крајина и Кључ* (св. 21), *Црна Река* (св. 22), *Тимок, Зајлавак, Буцак, Сврљи* (св. 23), *Алексиначко Поморавље. Бања, Голак* (св. 24), најзад, *Пирошки крај* (св. 26). Ова чињеница недвосмислено потврђује вредност овога обимног, научно вредног пројекта, који је од далекосежнога значаја. Будућим истраживачима југоисточне Србије овај пројекат пружа драгоцену основу за наставак плодних компаративних истраживања из угла аттропогеографије, историје и етнологије, етномузикологије, митологије и народне књижевности овога дела Србије.

Чињеница је, наиме, што су заинтересовани научници веома тешко долазило до ових изузетних истраживачких радова, а посебно они који живе и раде ван Београда. Сада су, свима њима, данас доступна поменута дела захваљујући

едиције *Корени*. Не ретко, до ових монографија тешко се долазило и у самом Београду. Наиме, уколико их нека од националних установа, библиотека чак и поседује, таква се дела, по правилу, не могу износити из библиотечких установа, читаоница. Треба ли, поред реченога, рећи и то, да су ове публикације, односно зборници и часописи у којима се налазе ова вредна дела, данас већ озбиљно оштећена, којима каткада недостају неопходни додаци, карте и регистри, фотографије са терена, а због слабога повеза често и по више страница текста.

Овим желим да охрабрим уредништво *Службеної Гласника*, а и САНУ, да истрају на пројекту, тј. на публикувању ове серије монографија, које, поред осталог, сматрам бисерима наше старе, веома цењене антрополошке, етнолошке и културолошке литературе, не само код нас већ и ван земље. Реч је, дакле, о истраживањима која су била део обухватног пројекта *Животиа и обичаја народа српскої*, односно *Насеља и њорекла сїановнишїва*, методолошки сериозно рађена и руковођена а према *Учїшсївима Јована Цвијића* и његових настављача.

Сретен Петровић

Мирослав Б. Ђурђановић: *Грејачки микрорејон* (жртве ратова и буна у 19. и 20. веку), Nais print dizajn, Ниш 2014, стр. 180.

Др Мирослав Ђурђановић је професор техничког факултета, и припада оној групи интелектуалаца који прихватају задатак да обраде део завичајне историје који или измиче позванијим институцијама, или их се не дотиче.

Прихватио се обавезе да сачини попис људских жртава ратова и буна који су захватили Србију и њен грејачки микрорегион (лева, југозападна страна Алексиначког Поморавља, са селима: Суповац, Велики Дреновац, Грејач, Дашница и Голешница). Међутим, то је било само окосница да се око имена и презимена сплете људска историја и да се покаже карактер и патриотско опредељење бројних актера, од обичних, случајних и цивилних личности до официра и носиоца највиших одликовања.

Линија која се прати повлачи се од времена ослободилачких устанака у првим деценијама 19. века и траје, по речима једног рецензента, „125 година“.

Да напоменемо, ради се о пограничном појасу између ослобођене Србије и дела који је до 1878. био под Турцима, где су се догађале не само ратне чарке и ватрени обрачуни, него где се одржавала и веза два дела Србије, у различитим видовима (родбинском, економском, културном, политичком).

У структури књиге читалац се сусреће са пописима Региона из 1834. и 1863. године (из кога се дају само имена људи по домаћинствима са годинама старости), информацијама о положају, становништву и догађајима до српско-турских ратова, о српско-турским ратовима 1876–78, Тимочкој буни, балканским ратовима, Првом светском рату, Другом светском рату, и свуда се поред кратке историје дају детаљни пописи жртава.

Уважавајући велики труд да се дође до имена жртава, да се дају основни подаци о сваком човеку, његовом пореклу, чину, месту погибије или начину на који је постао жртва ратова или буна, истичемо неке моменте који нису без културолошке димензије.

а. Времена ближа савремености обилују са више детаља, ликовних прилога и докумената, а – по правилу – времена даља од нас бивају интересантнија (свакако и тежа за обраду).

б) У том смислу врло су илустративни подаци који се тичу старије историје – српско–турских ратова, који су се водили управо на овом терену, Тимочке буне, која је и из овог маленог региона имала преко двадесет осуђеника, од којих неки на смрт; а својом ширином и тежином намећу се сазнања о балканским ратовима и Првом светском рату. Занимљиво је да је аутор истражио и регистровао и пратеће околности ратова (заробљавање и заробљеници, страдање на ратишту и изван ратишта, појединачне судбине, одликовања и чинови, ликови ратника и жртава – с нарочитом пажњом како су прихватани и цењени у народу).

в) Други светски рат обрађен је на уобичајени начин, а код многих жртава, где год се могло, дати су и подаци о датуму и месту погибије.

г) Местимично, у финој мери и функционално, уграђена су и сазнања о животу и развоју овог микрорегиона (устројство војске и најранијем периоду, живот између ратова, настајање институција: просвете, цркве, биографије појединих значајанијих жртава...). Тиме као да је надокнађивана чињеница да ми немамо истраживања локалне историје, па је сваки појединачни напор у ствари допринос општој историји српског народа и његове државе.

У томе и дело Мирослава Ђурђановића већ има своје часно место.

Рецензенти књиге су мр Радоје Костић, Александар Динчић и Светозар Стајић. Издвајамо само напомене које су блиске читаоцима Етно-културолошког зборника. „Што се више чита ова књига, све више се стиче поштовање према тим Моравцима, људима везаним за земљу, породицу и државу која им је омогућила слободу и мирну егзистенцију. Зато су увек били спремни да је бране, да бране своје исконске вредности и по цену свог живота (Р. Костић, стр. 175). „Писац на врло једноставан начин описује краћи историјат поменуте области кроз његово становништво које је увек било на мети освајача и завојевача кроз ратове за голи живот о опстанак.“ (А. Динчић, 176). „Аутор је вешто избегао сувишне историјске чињенице држећи се постављене теме при томе користећи поуздане изворе од којих многи до сада нису публиковани. Зато овај рад с правом може послужити као изворни материјал за будуће летописце овога краја као и за друге истраживаче. [...] Посебно треба истаћи чињеницу да се у овој књизи (...) на једном месту налазе имена свих (или готово свих) страдалника из укупно једанаест ратова и буна прохујалих кроз Грејачки микторегииом у периоду од 125 година. У историографији се тако нешто ретко налази.“ (С. Стајић, 176–7).

Додајмо и чињеницу да се књига Мирослава Ђурђановића *Грејачки микрорегион* (жртве ратова и буна у 19. и 20. веку) појављује у (сто)годишњици Великог светског рата, као прилог бољем познавају регионалне историје која се и славом и жртвама укључује у општу историју српског народа.

Недељко Богдановић

In memoriam

Др БРАНИМИР ЂОРЂЕВИЋ
1942–2016

Напустио нас је један од најистакнутијих и најдрагоценијих чланова наше Радионице. Од самога оснивање удружења осећао се како му свим својим енергијама истински припада. За члана Савета Радионице верификован је за време одржавања Првог међународног симпозијума у Сврљигу, 26. августа 1995. године. Већ следеће, 1996. године наш Други међународни симпозијум у Сврљигу отворио је управо професор др Бранимир Ђорђевић, тада на функцији ректора Универзитета у Нишу. Као ректор ове престижне научне институције Б. Ђорђевић је деведесетих година прошлога века био изузетно уважаван у Југославији. Замољен да се прихвати ове почасне улоге и отвори други научни скуп у Сврљигу, др Б. Ђорђевић је то учинио са задовољством. Обративши се скупу пригодним речима, присутне госте и научнике пријатно је изненадило када су разумели да се пред њима налази личност која и сама носи белег овога простора. А проф. Ђорђевић је, поред осталог, рекао и следеће:

„Мени је посебно драго што се данас налазим у месту које доживљавам и као свој завичај. Ја сам пореклом из овога краја, јер је мој отац рођен овде, тачније, неколико километара од Сврљига [у сврљишком Лалинцу], и заиста ми је врло драго што могу да присуствујем овом Симпозијуму и што сам био у прилици да из књига које су написали наши уважени професори, сазнам многе ствари које до сада нисам знао о овом крају и о нама самима. Рецимо, баш ови томови *Културне историје Сврљига* који се налазе пред нама казују да смо народ који има своју аутохтону културу, којом се, нажалост, предуго нисмо бавили“. „То што ви радите од великог је националног значаја“.

Професор др Бранимир Ђорђевић је рођен је 22. октобра 1942. године у Нишу, где је дипломирао на Одсеку за електронику Техничког факултета у Нишу 1965. године. Докторску дисертацију под називом „Нови конвертори аналогних величина и временски домен“ одбранио је 1977. године на Електронском факултету у Нишу. Прошавши сва универзитетска звања, за редовног професора на Катедри за електронику Електронског факултета у Нишу изабран је 1987. године. Осим научно стручних резултата, Б. Ђорђевић је био запажен и на пословима у друштвеним институцијама. Био је декан Електронског факултета у Нишу у периоду од 1982. до 1985. године; проректор Универзитета у Нишу постао је академске 1985. године, и у том звању остао до 1989. Потом, бива изабран за ректора Универзитета у Нишу 1989. године. На челу ове највише академске институције налазио се све до 2000. године. Разуме се, није мали број његових активности изван академске заједнице у Нишу. Овде само о оним најважнијим.

За члана Комитета Европске ректорске конференције (CRE) изабран 1990. године; 1993. године постаје први председник Ректорске конференције Југославије. Поред академског рада, био је и народни посланик у савезном Пар-

ламенту. За свој научни и друштвени рад одликован је бројним академским, и признањима шире друштвене заједнице.

На прослави двадесете године од формирања Етно-културолошке радионице Сврљиг 2014. године, поред других учесника, гостију и званичника, пријатеља, узео је реч и проф. др Бранимир Ђорђевић. И овога пута говорио је надахнуто, а његова реч је у целини забележена и објављена у XIX свесци Етно-културолошког зборника (2015). Овде ћу, због тога подсетити само на један део из његовога излагања, које сматрам културолошки и политички важним, јер су његове поруке са далекосежним импликацијама.

„Оно што је постигнуто у Радионици, је од изузетног значаја јер се у њој на научни и систематски начин осветљавају карактеристике једног малог народа који је присиљен да брани своју самобитност и слободу. У агресивном настулу либералног капитализма намеће нам се улога народа који треба да има трећеразредни значај са непрестаном стрепњом од губитка самосталности у сваком погледу. Могуће очување националног бића претпоставља поседовање појединачног и колективног знања историјских, етичких и етнолошких наука као и сагласност да се успостави нарушени систем вредности који оправдава и штити самосвојност, односно националне вредности... Веома често се прихватају савети великих са запада да треба да заборавимо историју и предходне вредности, да прошлост не постоји, да малима остаје да мисле јединио на садашњост и тако прихвате наметнуту улогу народа без традиције и респектабилних културних вредности, често и без историје кроз коју се таква култура кали и утврђује зарад будућности. Зато сматрам светом дужношћу сваког нашег мислећег човека да покушамо вратити све оно што је запретено у прошлости, да знањем и науком успоставимо систем вредности који осигурава очување националне слободе. Сматрам да наша Радионица у будућим активностима треба да користи погодности информационаих технологија посебно Интернета, како би се преко електронских књига и часописа ставили на увид резултати истраживања Радионице, чиме бисмо привукли пажњу шире домаће и иностране јавности, посебно младих људи којима су потребна сазнања о својој нацији, да би, тако осокољени, могли да се активно укључе у истраживања преко интернет трибина и других облика деловања.“

Тако је мислио и говорио проф. др Бранимир Ђорђевић, пријатељ Радионице, поштовалац Сврљига и региона, обожавалац науке, културе и њене традиције. Присећајући се његових казивања, његових визија, нама остаје да наставимо на заједничком послу који смо заједно са њим предано обављали.

Сретен Петровић

АНЕКС

Редакција сматра прикладним да обелодани до сада непубликовано писмо које је децембра 2000. године политичком вођству Општине Сврљиг – у своје лично име – упутио проф. др Сретен Петровић, председник Управног одбора Етно-културолошке радионице Сврљиг, а којим се брани лик и дело професора др Бранимира Ђорђевића.

„Уважени председниче СО,
Господо одборници новог сазива СО – Сврљиг,

Сазнао сам из новина да је на одређеним телима у СО-Сврљиг покренута иницијатива да се проф. др Бранимиру Ђорђевићу, добитнику угледне Повеље почасног грађанина Сврљига, одузме ово велико признање којим га је Скупштина општине Сврљиг одликовала за укупан допринос граду Сврљигу.

Будући да сам први Сврљижанин који носи ово значајно одличје СО Сврљиг, осећам моралну обавезу да вам се обратим, пре свега, као *слободан, партијски неангажовани* интелектуалац, али дубоко привржен Сврљигу и његовим традиционалним вредностима, и искажем свој став о поменутој иницијативи.

Колико сам успео да разумем, високо одликовање – “Повеља” почасног грађанина, додељује се Сврљижанима – који бораве ван Сврљига, а који су се залагањем за укупни напредак нашега града истакли у домену властитога професионалног и другог ангажовања. Тако сам схватио и одлуку СО о признању које је додељено проф. др Бранимиру Ђорђевићу. Тако сам разумео и признање које је мени уручено и које се, колико сам информисан, до овога часа још није оспоравало.

Уважени председниче СО Сврљиг, господо одборници, желим да вас укратко подсетим на допринос проф. Б. Ђорђевића у области која ми је блиска, и у којој је улога проф. Ђорђевића била несумњива. Навешћу само неколико чињеница:

Проф. Ђорђевић је као Ректор Универзитета у Нишу и председавајући Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, својим залагањем видно допринео раду *Етно-културолошке радионице – Сврљиг*, у чијој се Управи налазимо господин Мр Раде Милојковић и ја.

1. Проф. Б. Ђорђевић је успео да се избори да Етно-културолошка радионица већ од 1997. године делује и у оквиру истраживачких пројеката поменутог Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.

2. У томе оквиру он се свесрдно заложује да наша Радионица добије *последњи модел рачунара*, који је предат на употребу Радионици и који се налази у библиотеци Народног универзитета Сврљиг – иначе седишту наше Радионице.

3. На иницијативу проф. Ђорђевића, два професора Универзитета, пореклом из Сврљига, један редовни професор у Београду, а други у Нишу, постали су *начелници* два значајна ресурса у *Центру за научна истраживања Српске академије наука из Београда и Универзитета у Нишу*.

4. Својим ауторитетом проф. Ђорђевић се изборио да се преко поменутог Центра САНУ обезбеде финансијска средства за одржавање Четвртог међународног симпозијума у Сврљигу, на чему је Управа веома захвална.

5. Најзад, због тих заслуга и несебичне подршке Сврљигу као и истраживачким напорима Радионице у Сврљигу, проф. др Бранимир Ђорђевић се одазвао молби организационог одбора да отвори Други међународни симпозијум у Сврљигу 1996. године, што је он и учинио.

Имајући све то у виду, и према ономе како ја разумем смисао доделе поменутог одличја проф. Ђорђевићу, не постоји ниједан интелектуални ни морални разлог да се ревидира одлука о додели наведеног признања. Овим гестом устајем у одбрану разлога због којих је проф. Ђорђевић добио поменуто признање, и верујем да садашња политичка атмосфера мора ићи у прилог поштовању вредности и традиције којом се Сврљиг с разлогом поноси, и чему и сâм у границама властитих могућности, настојим да допринесем.

Створеној општој и надасве демократској атмосфери у друштву, пракси поштовања несумњивих вредности, што је величанствено изборено 5. октобра ове године, појединачни потези повучени са политички предумишљеном мотивацијом, односно реваншистички интонираном, могу увелико штетити.

Очекујем да уважена господа одборници новог сазива СО, неће стати иза неодмерених настојања појединаца за ревизијом квалитативних доприноса који су граду Сврљигу дале истакнуте личности, проглашавајући такве доприносе "ништавним".

Не припадам ниједној партији нити странци, али искрено и свим срцем припадам Сврљигу, његовој традицији, култури и величини. Задржаћу право да, према властитој процени, ово писмо ставим на увид широј јавности.

С поштовањем,

Проф. др Сретен Петровић, с. р.
Београд, 12. децембар 2000.“

In memoriam

Др ОЛИВЕРА ВАСИЋ
1946–2015

Професор др Оливера Васић, била је етнолог и један од најзначајнијих српских етнокореолога, чија је делатност имала пионирски значај и велику вредност. Као дугогодишњи професор Факултета музичке уметности у Београду, од 1990. до 2014. године, била је врстан теренски радник, пасионирани истраживач традиционалног наслеђа Србије, пре свега игара. Од својих младих дана па све до краја живота спроводила је истраживања широм Србије. Обишла је преко хиљаду села, што је – свакако – јединствени учинак који ће се тешко надмашити. Поједине области обишла је и по два пута, у размаку од неколико деценија, чиме је својим истраживањима давала додатну дијахронијску димензију од немерљивог значаја за сагледавање етнокореолошких и – у ширем смислу – етнокултуролошких процеса; и у том смислу била је једна од ретких, непосредно показавши шта све, уз добру организацију и снажну вољу, може да уради један једини истраживач, етнокореолог и етнолог.

Рођена је у Горњој Бадањи (западна Србија), у учитељској породици. Након окончања основне школе у родном месту, школовање је наставила у Београду, завршивши Шесту београдску гимназију. Етнологију је завршила на Филозофском факултету у Београду 1972. године, а на истом факултету је 1988. године и докторирала са темом „Играчка традиција Подриња у светлу савремених етнокореолошких проучавања“ (ментор проф. др Петар Влаховић). Играчком традицијом се бавила током читаве своје каријере, написавши велики број радова и књига, превасходно из области етнокореологије. Укупно, објавила је 167 научних радова и 11 књига, од чега пет у коауторству са Димитријем Големовићем.

Била је први професор етнокореологије и етнологије на Одсеку за музикологију и етномузикологију ФМУ у Београду, као и први професор етнокореологије у Србији, али је њена делатност била усмерена на читав српски етнички простор. Осим у Београду, Оливера Васић је у периоду 1994–1996 предавала и на Факултету музике „Св. Ђирило и Методије“ у Скопљу, као први професор етнокореологије. Такође, предавала је и на Академији уметности у Новом Саду, најпре етнологију а затим и етнокореологију, и то од 1996. до 2007. године. Предавала је и на Академији умјетности у Бањалуци (Република Српска) од 1999. до 2014, као први професор етнокореологије и етнологије.

Осим академског ангажовања и научно-истраживачког рада, Оливера Васић се бавила и едукацијом играча (аматера). Између осталог, на њену иницијативу је – при ФМУ – основан Центар за проучавање народних игара Србије, који данас функционише самостално, под називом Центар за истраживање и очување традиционалних игара Србије (ЦИОТИС). У периоду од 1964. до 1978. године

била је члан ОКУД „Градимиr“ из Београда и као активан играч руководила различитим играчким групацијама.

Допринос проф. др Оливере Васић развоју етнокореологије и етнологије, као научних дисциплина, у Србији и региону од трајнога је и немерљивог значаја. Она је била харизматични пропагатор и весник лепоте народне игре и традиције, аутор чије ће дело живети не само кроз њене књиге и радове, већ и преко бројних ученика и следбеника које је оставила за собом. Од посебног значаја је њена систематизација традиционалних игара у оквиру етноко-реолошких целина Србије. Ово, напиме, подразумева издавање пет различитих подручја (северна, централна, западна, североисточна и југоисточна Србија), са одговарајућим особеностима у сагледавања специфичних „плесних дијалеката“ Србије. Непосредан допринос Оливере Васић, свакако, представља и увођење термина *традиционална иџра* (уместо концепта *народне иџре*), уз израду бројних етнографија играчких традиција различитих геокултурних целина, заједно са типологијом основних образаца корака традиционалних игара у Србији итд. Треба нагласити и да су сви њени научни резултати и успеси тесно повезани са њеном широком културом и знањима из различитих области.

Оливера Васић је била члан Савета редакције Етно-културолошког зборника, и његов дугогодишњи сарадник, објавивши више запажених текстова у његовим издањима. Рецимо, њен рад о „распрострањености назива игре *Тројанац* на територији Србије“ врло прецизно је указао на раширеност различитих образаца ове игре у контексту сагледавања одговарајућих етнокореолошких ареала. С друге стране, у тексту о *шареном колу / ору* она јасно одгонета културно кодификоване циљеве проучавање народне игре – у овом случају осигуравање плодности младенаца. Поред осталог, на основу сачуваних традиционалних игара, она се позабавила и обичајем плетења венаца уочи главног дана свадбе у селима Тимока и Заглавка. Такође, Оливера Васић се бавила и проучавањем заветине у селима Заглавка и Тимока, пружајући нам мноштво нових, свежих података. Подразумева се, тешко је набројати све њене доприносе етнолошком и етнокореолошком проучавању српског истока, али треба приметити да је посебно волела и ангажовано истраживала источну Србију, радо се одазивајући сваком позиву на сарадњу.

Оливера Васић нас је напустила тихо, али је својим познаницима и сарадницима остала у трајном сећању као дружељубива и драга, а истовремено и енергична, снажна особа, посвећеник свог посла и ентузијаста у најбољем смислу те речи. Увек ведрa и младалачког духа, својом појавом непрестано је пружала прави пример позитивног животног става, пожртвованог научника и педагога, којег су њени ученици искрено поштовали и волели.

Ивица Тодоровић

НОВИ САРАДНИЦИ ЗБОРНИКА

др Драгана Антоновић, доктор археологије, научни саветник у Археолошком институту у Београду. Ужа област научног интересовања: праисторијска археологија, предмети од глачаног камена, металургија и рано рударење бакра.

МА Нина Аксић (1990), дипломирала је на Факултету музичке уметности у Београду, одсек Општа музичка педагогија; завршила Мастер академске студије, на одсеку Теорија музике; од 2013. уписала је Докторске студије на Филолошком факултету у Београду. Тема: *Културне институције (библиотеке, архиви, музеји) и културне манифестације*. Ради у Етнографском институту, у Београду. Област интересовања: музички инструменти и симболи у српској народној традицији.

МА Бојан Поповић, мастер архитектуре, истраживач сарадник у Археолошком институту у Београду. Ужа област научног интересовања: античка архитектура и традиционалне технике градње.

Марија Јовић, докторанд Универзитета у Љубљани, дипломирала археологију у Београду. Ужа област научног интересовања: антички период.

Информација:

Ана Савић Грујић, иначе, дугогодишњи сарадник Зборника, 11. јула 2016. године, на Филолошком факултету у Београду, одбранила је докторску дисертацију „Лексика за означавање човека у говорима сврљишког краја“.

СПОНЗОРИ

OSNOVANA 1884.

„ЗЛАТНИ ТИМОК“

Сврљиг

КУЛТУРНИ ЦЕНТАР –
СВРЉИГ

PLANTAMELL

Svrljig

“LASER VISION”
Д.О.О. – Сврљиг

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(497.11-11)(082)
902/904(497.11-11)(082)

ЕТНО-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области : [духовна и материјална култура становништва Источне Србије и суседних области] / главни и одговорни уредник Сретен Петровић ; уредник Недељко Богдановић. – Сврљиг : Етно-културолошка радионица, 2016 (Београд : Чикоја штампа). – 167 стр. : илустр. ; 24 см. – (Етно-културолошка радионица – Сврљиг ; књ. 20)

На спор. насл. стр.: Ethno-cultural Annals for the Study of the Culture of Eastern Serbia and the Neighbouring Regions. – Тираж 300. – Стр. 11-12: Предговор / Сретен Петровић, Раде Милојковић, Недељко Богдановић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз поједине радове. – Summaries.

ISBN 978-86-907131-6-5

1. Ств. насл. на упор. насл. стр.

а) Народна култура – Источна Србија – Зборници б) Источна Србија – Етнолошка истраживања – Зборници с) Источна Србија – Антрополошка истраживања – Зборници д) Источна Србија – Археолошка истраживања – Зборници

COBISS.SR-ID 225249548

